

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

DB
929
I8
P66

UC-NRLF

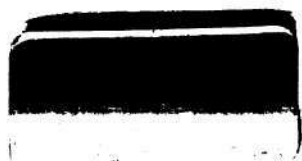

\$B 321 180

YB 57845

TELEY
ARY
SITY OF
ORNIA

SZENT ISTVÁN KIRÁLY.

TÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

IRTA

PÓR ANTAL,

TANÁR.

PEST.

KIADJA A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT.

1871.

LOAN STACK

DB 929
I 8 P 66

* * *

A Szent-István-Társulat tagjainak könyvilletéül nyújtott jelen „Házi Könyvtárral” egy új vállalatot kísért meg.

Ezen vállalatot: olvasmányai új sorát, úgy véltük, nem kezdheti meg méltóbban, mint ha azt sz. István első királyunk történelmével nyitja meg!

Társulatunk védnöke, kinek magasztos nevét viseli, — országunk első apostoli szent királya, egyszersmind jelzi Társulatunknak hazánkban azon keresztény kegyelet, műveltség, felvilágosodás és polgárosodás terjesztésére szánt törekvését, melyet első királyunk nemzetünkönél megalkotott s megállapított.

Méltó azért, hogy midőn erre törekszik, immár egyszer szent királyunknak is a mai történelmi vizsgálatok s előállítás színvonálára emelkedett életírását adja. Mit, úgy hisszük, ezen nyelvünkön eddig megjelent legbővebb, kimerítő és kikerekített tanulmányban, mint kitűnő monographiát nyújtunk sikerült.

ELŐSZÓ.

A Sz.-István-Társulat által, első királyunk, sz. István történetének megírására felhíva, — talán nagyobb készséggel vállalkoztam a munkára, hogy e kedves szolgálatot megtegyem, mintsem megfontoltam, vajjon tehetségem képes-e a feladatnak megfelelni.

Az elem tűzött feladat azonban szent István király élete és történetének egyszerű előadását igényelvén, nem volt szükségem újabb részletes kutfőnyomozásokba — mit történelmünk ezen korszaka még egyre megkívánhat, — ereszkednem. Hanem igyekeztem az eddigi legalaposabb és terjedelmesebb történeti munkák, vizsgálatok s értekezések nyomán összefüggő egyszerű elbeszélésben szent királyunk élete s története képét az olvasó elé állítani.

Számolok azért egyszerűn azon, kutfők-ről, melyeket munkálatomban követtem és felhasználtam.

Az alap-kutfőkön, ugymint a magyar krónikák számos példányain (*Chronica Hungarorum*: Kézai, a pozsonyi, bécsi, budai, Thuróczi stb. félék, azután a legendákon (*Stilting, Desericius*), sz. István törvényein s okiratain kívül, (lásd utóbbiakat összegyűjtve „*Endlicher Monumenta Arpadiana*. Sangalli 1849. Fejér *Codex Diplomat.* És magyaritva Szabó Károly Magyarország Története Forrásaiban. Pest, 1860—5) — még a következő feldolgozásokat s értekezéseket használtam különösen:

Pray Annales Regum Hungariae P. I.

Katona Historia Critica Regum Hungariae. I.

Fessler Die Geschichte der Ungarn. Leipzig 1847.

Engel Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien 1813.

Horváth Mihály. Magyarok története. I. köt. (Pest 1866.)

— Kisebb történelmi munkái, Pest, 1868.

— Az első esztergomi érsek. Értekezés a Századok 1868. folyamában.

— A magyar egyház függetlensége sz. István alatt. Reform 1871. 48. számában.

Szalay László Magyarország története I. Lipcse, 1852.

*

Szabó K. A magyar vezérek kora. Pest, 1869.

Toldy Ferencz A magyar nemzeti irodalom története.
I. k. Pest, 1862.

— Valami sz. István királyról az Uj Magyar.
Museum X. folyama II. kötetében.

Frankl Vilmos A magy. nemzet műveltségi állásának
vázlata, Pest, 1861.

Kerékgyártó Árpád Magyarország mivelődésének
története, I. Pest, 1859.

Hajnik Imre Magyar Alkotmány és Jogtörténelem
2. és 3. füzet. Pest, 1870.

Ipolyi Arnold Szent Adalbert (Religió folyóirat 1851.)

Endlicher István László Die Gesetze des heiligen
Stefan, Bécs, 1849.

Büdinger Max Österreichische Geschichte, Lipcse,
1858.

— Ein Buch ungarischer Geschichte, Lip-
cse 1866.

Nagy-Szombat, 1871. július 30-án.

A szerző.

I.

Sz. István születése. — A magyar nemzet válságos helyzete. — A kereszténység kezdete Magyarországon. — Wolfgang. — Piligrin. — Sz. Adalbert. — Sz. István fölveszi a keresztséget; atyja kormánytársává lesz; Gizelát feleségül veszi. — A beköltözött idegenek. — Gejza halála; jellemzése.

A magyar történelem nem egy nagyszerű alakja vonzza magára lelkesültségünket: a honfoglaló Árpád, noha körrajzát az idők homálya nem eléggé élesen tünteti elő; az aczélelku IV. Béla, kedves hazánk második statora; Anjou Lajos, kit maga a nemzet közszava avatott föl „nagy“-nak; a Hunyadiak dicső fia, ki korából csakúgy kimagaslik, mint sz. László az egész nemzet közül. Ha azonban a költővel e kérdést kockáztatjuk: ki volt nagyobb? óriásilag, de vonzón, de szeliden tündöklük lelkünkben egyházunk és alkotmányunk, e kettős szentélyünk dics-sugara, alapítója szent István; úgy hogy valahányszor magasztos alakját szemléljük, ihletszerűn lebben el ajkunkról a classicus szó:

Have magna et pia anima!

* * *

Szent István, krónikáink igen valószínű följegyzései szerint, Esztergamban, 969. évben született Sároltától, Gyula, erdélyi vajdának szépségeért magasztalt leányától. Már atyja, *Gejza* fejedelem fölismerete, hogy az akkori európai viszonyok közt a magyar állam föntartására a keresztény nemzetek rokonszenve elkertülhetlen szükséggé vált. A kereszténység elfogadása és a monarchiai kormányforma megalkotása voltak a föltételek, melyek mellett a magyar nép fölvételét az európai nemzet-családba remélhette. Be kellett látnia Gejzának, hogy nemzetünk, ha Európa szívében tovább is ázsiai életmódját akarja követni, a keresztény népek támadásai s az őszpontosítatlan kormány-szerkezet gyengesége mellett kimaradhatlan belvillongások miatt bizonyosan elvész; föl kellett ismernie, hogy az ország már földrajzi fekvésénél és nagyon vegyes lakosságánál fogva ép úgy jut a pusztulás örvényébe, mint őseinknek a Duna és Tisza lapályain alkotott hajdani birodalmai: a hunoké s avaroké, miután nagy királyaik, Attila és Baján megszűntek népeiket aczélmárokkal összetartani, és valamint utóbb csakugyan elpusztult okulni nem tudó vérrokonaink és szomszédaink, a besenyők országa, mely Árpád korában a magyar államnál hatalmasabb volt, de már a XIII-dik század közepén elenyészett, s melynek egykor a magyar hazánál szélesebb területén ma csak 40—50,000 moldvai csángó tartja fenn az egykor a magyaroknál számosabb besenyők emlékezetét.

Igy történt azután, mint a sz. király legendája szépen mondja, „hogy az isteni kegyesség szempil-

lantása az Isten tiszteletét nem ismerő magyarokra is az égből kegyelmesen alátekinte, hogy kiket ősi lakhelyeikből örök titkos végzése szerint a nyugati tartományokba kihivott vala, azokat az igazság ösvényére vezesse. Gejza fejedelem, jóllehet még pogány szertartásokba vala merülve, mindazáltal a Szentlélek kegyelme fényének közeledtével valamenyny, köröskörül fekvő tartományokbeli szomszédaival gondosan kezdé értekezni a béke iránt, úgy hogy már ebből is ki lehetett ismerni, miszerint fiává kívánkozik lenni az Üdvözítőnek, ki az evangéliumban így szól: Boldogok a békeségesek, mert Isten fiainak fognak neveztetni. Ezenkívül azt is parancsolatba tette, hogy minden keresztényt, ki tartományába akar költözni, vendégszeretettel és biztositással fogadjanak; a papoknak és barátoknak engedelmet ada, hogy eléje járulhassanak, kikre önkényt és örömmel hallgatván, gyönyörködik vala, hogy a keble kertjébe elvetett igaz hit magva csirába ereszkedett.

Az első, ki Gejza kormányának kezdetén, sőt, lehet, már előbb a Harz hegységben rejtekező einsiedelni monostor magányából a magyarokhoz téríteni jött, a buzgó *Wolfgang* volt. Azonban, mint életírója beszéli, „a megrögzött tévelygések burjánait kiirtani, a csökönyös szívek parlag-földeit az evangéliumi kapával felszakgatni s azokba a hit magvait vetni haszontalan fáradozik vala.”

Wolfgang utóbb regensburgi püspökké lett főleg *Pilgrinnek*, a passau püspöknek fáradozása folytán, ki a művet, melyet Wolfgang megkezdé, an-

nál buzgóbban karolá föl, mert a megtérítendő magyar terület dunántuli részét egyházi főhatósága alá keríteni iparkodott. Kitűnik ez XII. Benedek pápához 974-ben írt, talán kissé nagyszavú leveléből, melyben egyebek közt a következőkről értesíti a kath. egyház fejét: „A magyar nemzet sok könnyörgéssel hivatgat vala, hogy menjek hozzá, vagy utasítsam oda küldötteimet az evangéliumi munkára. Kikhez midőn a szerzetesekből elég alkalmas férfiakat, kanonokokat s minden egyházi rangbeli papokat küldöttem, s életüket és mindenféle eljárásukat úgy rendeztem, mint az angolok történeteiben tanulám*); az isteni kegyelem mindjárt annyi sikert szolgáltatott, hogy azon nemesebb magyarok közül, férfiu és nőt, mintegy ötezret nyertek meg Krisztusnak, őket a kath. hitbe avatván és a sz. keresztséggel megtisztítván. A keresztények pedig, kikből áll a nép nagyobb része, kiket a világ minden részéből hordtak oda mint foglyokat, s kiknek soha sem volt szabad, hanem ha titkon, gyermekeiket az Urnak szentelni, most minden félelem nélkül vetekedve hozzák azokat keresztelni. Mind úgy örvendeznek, mintha bujdosásukból hazájokba vitték volna őket vissza, hogy keresztény módra egyházakat mernek építeni, és szabadságot nyerve, megkötött nyelvöket a Megváltó dicsőítésére bátorkodnak föloldani. Mert maguk a barbárok (magyarok), ámbár még egy részök

*) Lásd az angolok térítésére vonatkozó ezen részletekről és a magyarok térítéseivel való hasonlatról: *Ipolyi Magyar Műemlékek. A deákmonostori XIII. századi bazilika.* Pest, 1860. 21. lap.

a pogányság bilincseiben van, a mindenható Isten kegyelmének munkája által senkinek alattvalóik közül nem tiltják a megkeresztelkedést, sem a papokat nem gátolják, hogy bárhová menjenek; hanem oly egyetértők a pogányok a keresztényekkel, és oly barátságosan vannak egymással, hogy itt beteljesedni látszik Izaiás jóvendölése: a farkas és bárány együtt legel, az oroszlán szénát eszik, mint az ökör. — Tehát úgy lőn, hogy csaknem az egész magyar nemzet hajlandó a szent hit bevételére; de még a szláv tartományok is készek a hitre; és sok ott az aratni való, de kevés az arató.“

Piligrin egész jelentésének a pápához (mert itt csak töredékét közlök) eszmemenetét figyelemmel kísérvén, lehetetlen attól a gyanakodástól szabadulnunk, miszerint ő saját érdemeit s a magyar térítés sikerét alighanem nagyitva adta elő, hogy kitűzött célját, — mely nem volt kevesebb, mint a passai püspökséget a salzburgi érsek főhatósága alól kivonva, metropolitasággá emelni, továbbá a megtérítendő magyar részeket egyházi hatósága alá vetni, s így közverve a német birodalomtól függésbe hozni — annál könnyebben elérhesse. De még azon esetben is, ha jelentésének a magyar térítésre vonatkozó részét szóról szóra elfogadjuk is, azt csekély hatásnak kell jelezünk, minthogy az időközben kitört németországi belháboruk, melyek súlya épen Piligrin egyházmegyéjére esett, továbbá a magyarok és németek hosszasb határszéli villongásai a térítés művének folytatását ez oldalról megakasztották, elannyira, hogy a kereszténység csirái fonnyadásnak indultak

s még egy század negyedénél több időnek kellett lefolyni, míg a kereszténység Magyarországon nemzetünk valódi térítője, sz. István kertészkedése mellett életképes gyökeret vert.

Piligrin jelentéséből a pápához még azon nemleges eredményt vonhatjuk, hogy Gejza fejedelem ekkor nem vala még megkeresztelve, különben a püspök e fontos körülményt leveléből ki nem feledte volna. Minthogy pedig kétségtelen tény, hogy Gejza összes háznépével kereszténynyé lett s az igaz Isten tiszteletét gyakorolta, a legnagyobb valószínűséggel bir legrégibb krónikásunk, Kézay Simon állítása, ki Gejza megkeresztelkedését egész háznépével együtt Adalbert prágai püspöknek tulajdonítja, mihez képest nagy biztossággal állithatjuk, hogy Gejza nem előbb lépett a keresztény egyházba, hanem, midőn fia, ki előbb *Vajk* nevet viselt, Adalbert püspöktől a keresztségben István nevet nyert*), s ugyancsak testvére a Mihály, ennek fiai pedig a Vazul és László keresztény nevöket kaphatták.

Hogy sz. Adalbert magyarországi térítésének s így sz. István megkereszteltetésének idejét meghatározhassuk, nem lesz érdektelen életpályáját e kitűnő egyházi férfiúnak, kit szent hőstünkhöz a lelki rokonság benső kötelékei fűztek, röviden vázolni.

*) Nem hagyhatom említés nélkül, hogy Pray, Horvát István és Szalay sz. István nevét Vojtechből származtatják, állítván, hogy ezen nevét sz. Vojtechtől (Adalbert) nyerte a keresztségben, míg előbbi neve angol krónikások szerint Salamon lehetett. — Az István nevet pedig, lehet, koronázásakor vette fel, miután Stephanos görögben koronázottat jelent.

Adalbert, a libicei grófnak, Slavniknak fia, 956-ban született, s a sz. keresztségben Vojtech (a hadak öröme) nevet nyert. A gyermek ritka szépsége nagy örömet szerzett születésekor szüleinek, bár ezek akkoron már számos családdal voltak megáldva. De örömlük nem sokára aggodalom váltotta föl, mert a csecsemő halálosan megbetegedett. Ez aggodalmukban a templom oltárára helyezék beteg gyermeküket s a boldogságos szűznek ajánlák föl, ha közbenjárása által életben marad. A gyermek visszanyerte egészségét és szépen fölserdült.

Az első benyomások az atyai házban Vojtech fogékony lelkére olyneműek valának, melyek későbbi életének irányára nem kevés befolyást gyakoroltak. Atyjának becsületessége s igazság-szeretete, anyja erényei nagyobb tiszteletet szereztek nekik, mint nemzetségük fejedelmi származása. Mindketten gyámolai valának az ügyefogyott szegényeknek.

A lelkipróbált atya éber emlékezetben tartván fogadalmát, a serdülő Vojtechnek jámbor tanítót adott, kinek vezetése mellett oly nagy előmenetelt tőn, hogy Dávid zsoltárainak nagy részét kellemesen éneklé. Azután 967-ben Magdeburgba vitte, hogy szépen fejledező tehetségei a kor minden tisztességes tudományában kiműveltessenek. Az ottani tanoda híres tanítója, az ékesszóló Otrik vagy Astrik mester volt, a város érseke pedig Adalbert, kinek a gondos atya nagyreményű fiát gondviselésébe ajánlotta, tőle nyerte Vojtech Adalbert nevét is, midőn a bérmlás szentségében részesütle, melyet ezentul folyton viselt szláv hangzásu keresztneve helyett.

Kilencz évig tartózkodék Magdeburgban a szelid ifju, ki emiatt nem egyszer lön pajkos iskolatársai szilaj tréfái czéljává, és csak midőn kedves mestere II. Ottó császár irodájába vétetvén föl, iskoláját odahagyta, tért ő is vissza az atyai házba, teljesen jártas levén a világi tudományban.

Az iskolai fegy szigora alól kikerülvén, a szabadság érzete, ugy látszik, nagyon is eltölté fogékony keblét. Ezen időben tudósít életirója, a szigorú Bruno: a földi kéjek foglalák el az ifju lelkét, ki a vidék pezsgővérű uraival a lovaglás, vadászat és más kedvtöltések örömeit kényén élvezte. Zavartalan hat évig tartott ez, és csak 982-ben január 2-án szakadt vége a világias iránynak.

Thietmár prágai püspök haldoklék. A kíváncsiság, lelkének egy titokteljes szava őt is a haldokló teremébe vonta. Tanuja volt azon keserű önvádaknak, melyekkel a püspök mindenek hallatára gáncsolá végórájában lefolyt életét. Az ifju lelkét mélyen meghatották az elhalt püspök lelki gyötrelmei. Gyermekkorának a vig társak közt háttérbe szorított vallásos iránya egész hatalommal felébredt benne a halál megrázó képe előtt. Zajos kedvtöltéseinek emlékeiből az ő lelkében is fölmerült tán némely tény, mely miatt a lelkismeret furdalásait érezte; s a fölrazott lélek, remegve üdvösségeért, teljesen megváltozva hagyta el a haldokló ágyát. Még azon éjjel vezeklő ruhát öltött magára; fejét hamuval hinté be, s így járta be utóbb a város templomait, s amiye volt, mi könnyelmű életére emlékezteté, a szegények közt osztotta föl.

Uj püspök választásáról levén a szó, nép, urak, és II. Bolesláv herczeg szemei azonnal a magas szíletésű, test és lélekben kitűnő, alig huszonhat éves Adalbertre estek, kit az isteni kegyelem Saulból oly rögtön Pállá változtatott. Püspökké avatztatását gyűrű és pásztorbot állat a Veronában, 983-ban tartott birodalmi gyűlés alkalmával II. Ottó császár végezte. Innét Mainzba ment, hogy pappá és püspökké szenteltesse magát metropolitája, Willigis érsek által.

Teljes apostoli buzgósággal kezdett most főpásztori hivatalában eljárni. De legelől önmagára intézte figyelmét, hogy méltólag legeltethesse az Urnak reá bízott nyáját, s példás élete által szövetnekként világítson hiveinek. Szerzetes ruhában, mezítláb tartá bevonulását püspöki székhelyére, kiáltó ellentétben az őtfogadó urak s ünnepély fényével. Házában a legszigorubb klastromi fegyelem lőn a szabály. A nap óráit imádság, alamizsna-osztás, a betegek- és fogházak látogatása s az alsóbbrendű papság tanítása közt osztá föl; éjjel a pusztá földön s kíváncsón engedett magának néhány órai alvást. Egész jövedelmét egy osztá föl, hogy egy részét a szegényeknek, másikat egyházak építése- s főtartására, harmadikát a még számos rabzolgák kiváltására juttassa, s csak a negyedikét tartá meg saját és paptársai szükségére.

De minél szigorubb volt maga iránt, annál mélyebb fájdalommal tekinté a cseh urak erkölcstelen életét. Egy nővel semmikép sem tudták beérni, s lederségük ágyasokat tartata velők tobzódásaiktól viszhangozó udvaraikban. A népfők a szövetséges

államszerkezet helyébe az egyeduralmat érvényre juttatni még mindig vonakodtak, s emiatt folytonos versengések, rablások és háborúk tölték el az országot, főleg a Vrsovecek voltak dühös ellenségei az uralkodó Piastoknak és a velök rokon libicei Slavnikoknak, sz. Adalbert családjának. A sz. főpapot lelki bánattal töltötték el az effélék, valamint hogy a papok széltében házasodnak, s a zsidók az urak pártfogása alatt rabszolgakereskedést űznek.

Magány után kezdett sovárgani, s esdekelve kérte Keresztélyt, Bolesláv herceg öcsését, ki Regensburgban szerzetes életet élt, venné át tőle a püspökséget; de ennek úgy nem tetszett a csere, hogy a pásztori botot, melyet sz. Adalbert kezébe nyomott, indulatosan dobta el magától.

A sz. püspök tűrte még egyideig a nyügöt, de végre is tapasztalván, hogy minden erőlködése sikertelen, hivei intéseit, feddéseit, dorgálásait süketségre veszik, Róma felé indult, hogy személyesen eszközölje fölmentetését tiszte alól a pápától. Kisérői közül megemlítjük Radlát, aki, úgy látszik, már ekkor udvari papja volt; továbbá Adalbert legifjabb öcsését, Radimot, ki szerzetessé lévén, Gaudentius nevet vőn fel és bátyjának ezentul mindhaláláig elválhatlan társa lőn.

XVI. János pápa föloldozta a kegyes férfit püspökségétől, mire ez elhatározta magát, hogy Jeruzsálembe fog zarándokolni. Rómában akkor az imént elhalt II. Ottó özvegye Theophania császárné tartózkodott. Ez értesülvén sz. Adalbert céljáról és szegénységéről, nagy összeg ezüstöt küldé neki utar-

valóul; de Adalbert az adományt a szegények közt kiosztván, szegényen, mint eltökélé, indult zarándoklatára. Utjában a monte-casinói zárdába tért be szállásra. A benézések apátja beszédbe ereszkedvén vele, dicsérte ugyan elhatározását, melynélfogva a világtól bucsut vőn, de nem hagyhatá helybe, hogy a külső fegyelem igáját hordani nem akarva, kósza életet él. Nagy hatással volt Adalbert lelkére e szó, s nyomban fölveteléért folyamodott; de midőn a szerzetesek csak azon föltétel alatt valának őt befogadni hajlandók, ha új templomukat fölszenteli, Adalbert indulatosan utasítá el magától ez ajánlatot, s midőn most a szerzetesek őt püspöki tisztére emlékezteték, boszusan hagyta oda a klastromot.

Ugy látszik, meghasonlásban volt már önmagával, s az apát intése óta belátni kezdé, hogy nem helyesen cselekedett, odahagyván a hivatás terhe miatt püspöki tisztét, melyben embertársainak hasznos és tevékeny életet folytathatott volna.

Elment azután Vallelucebe, sz. Nilus vazulrendi görög szerzeteshez és térdre borulva könyörgött fölvetéseért. De Nilus, noha igen megtetszék neki a magas ihlettségű zarándok, részint mivel más szertartást követett, részint mert zárdája a monte-casinói monostor földjén levén, attól tartott, hogy ezáltal kellemetlenségnek teszi ki magát, nem hajolt kérelmére. „Hanem eredj, fiam, — javalá neki — vissza Rómába a jeles Leo apát barátomhoz, ő fölvehet szerzetébe, s méltó példakép lesz, melyet követhess.” Leo némi keménységgel fogadta a zarándokot, s csak a pápa engedelmével vette föl ujonczaik közé.

Itt a szigorú fegyelem korlátai és a vezeklési gyakorlatok közt elemében volt a rajongó férfiú. Az önmegtágadás szenvedélyével teljesíté a legalacsonyabb szolgálatokat, elannyira, hogy buzgalma bámulatra, ihlettségre késztetett. Sz. Adalbert boldognak érezte magát, midőn 990-ben végre kitelt a próbaidő s ápril 19-én öcsésével, Gaudentiussal együtt letette a szerzetesi fogadalmakat.

Eközben még mindig üres maradt a prágai püspökség, s maga II. Bolesláv is véget akart valahára vetni népe növekedő vallástalanságának. Saját testvérét Keresztélyt, továbbá Radlát, ki rég visszatért vala Prágába, több cseh főúrral küldé tehát Adalberthez követtségbe. A mainzi érsek határozott rendeletét menesztette általok, melyben őt visszatérésre inté. Adalbert azonban hajthatatlan maradt, mig nem a pápa egyenes parancsa nem tette kötelességévé a visszatérést. Ekkor, nehéz szívvél bár, de végre engedelmeskedett.

A herczeg fényesen fogadta őt Prágában; szigorú engedelmességet parancsolt irányában, sőt ohajtására a brevnovi benedek-rendi klastromot alapította, melybe sz. Adalbert tizenkét, a római zárdából hozott szerzetest telepített, apátjokká kedvelt hivat, Radlát tevén, ki ekkor vette föl az Anastasius, szlávul *Astrik* nevet, melyen később, mint látni fogjuk, nálunk, Magyarországon szerepelt.

De a herczegi ígéretek daczára sz. Adalbert püspöknek nehéz pályáján ismét kevés öröm, de annál több üröm jutott osztályrészül; kötelme őt családjá halálos ellenségeivel, a Vrsovecekkal hozta összeütközésbe. Ezek egyikének hűtlen neje a pogány

cseh szokás szerint halállal volt lakolandó, mely elől a kegyes főpap a prágai apácza-kolostorba rejtette a szerencsétlent. A vérszomjas tömeg azonban a püspöki lakra, azután a kolostorra rohant, a menekültet onnan fenyegetéssel kicsikarta, s a püspök tilalma daczára fejét vétette.

Sz. Adalbert ezen szörnyű esemény által gyöngédebb emberi érzelmeiben nem kevésbbé, mint egyházfői tekintélyében, melyet egész súlyával érvényesíteni ügyekezett, magát mélyen megsértve érezvén, megint elhagyta székvárosát, és Rómába, csendes zárdájába vonult, hol szerzetes-társai perjellé választották.

De itt sem lehetett megnyugodnia, mert a mainzi érsek erélylyel követelte visszatérését püspöki székebe és a német származásu V. Gergely hasonértelemben rendelkezett vele. Hanem sz. Adalbert ekkor már azon föltétel alatt eredt utnak: ha a cseh nép még mindig konok szívvvel fogadná, a pogányok térítésére áldozhassa erejét. E kegyet a martyr-koszoru reményében kérte ki magának, s a pápa e föltételt nem csak elfogadá, sőt ez esetre a megterítendő nép érsekévé előre is kinevezte.

A viszonyok e közben nagyot változtak. A püspök távozása miatt boszus Bolesláv rettenetes haragjában lecsapott az egész Slavnik családra. Ősi várakat, Libicét, melyet a hátramaradt négy testvér védelmezett, bevette, őket nejük- és gyermekeikkel együtt, az egyházból, hová menekültek, kicsalta és leölette. A viszályba bonyolult Astrik apát ezek után jónak látta néhány társaival Magyarországra futni.

Családján szenvedett e borzasztó sérelem miatt sz. Adalbert nem is tartott Prága felé. Elejénte Piemontba, két hónap múlva Mainzba utazott érsekéhez. Ez egyre sürgette visszatértét; de a püspök pártfogóra talált a vele rokon kedélyű III. Ottó császársban, ki nem győzte eléggé ~~hallgatni~~ ~~ihlett~~ beszédeit, úgy hogy gyakran hálótermét is megosztá vele, hogy annál tovább hallgathassa. Utóbb Mainzból Toursba sz. Márton, Párisba sz. Dénes, Flenrybe sz. Benedek hamvaihoz zarándokolt Adalbert, míg végre 996-ban Chrobri Bolesláv lengyel herczeg udvarában találjuk őt. Innét kérdést tétetett a prágaiaknál, hajlandók-e püspöknek fogadni. De mint előre láthaté volt visszautasított.

A sz. püspök nem kívánt mást. Bolesláv egy idő óta hódító háborut viselt az éjszak felé tanyázó pogány poroszok ellen. Most tehát Adalbert elhatározta magát a poroszok térítésére indulni. Csaknem bizonyos halálnak ment eléje. Afőlött, hogy nyelvöket sem érté, mivel Lengyelországból ment hozzájuk, ő is ellenségnek tekintetett. Egy ideig mégis különféle viszontagságok közt bolyongott a tartományban mindig elválhatlan társának, Gaudentius öcscsének kíséretében, mignem 997. ápr. 23. éjjelén egy pogány paptól szállásán meglepetvén, hét lándzsaszurás által lelkét kiadta. Hulláját a lengyel herczeg nagy öszszegért váltotta ki a gyilkosoktól és Gneznában temettette el. Öcscsét Gaudentiust, ki megszabadult, III. Ottó, midőn az általa már életében is annyira tisztely vértanu sirjához ment imádkozni, Gneznában Lengtelország első érsekévé nevezte ki.

Ha történeti forrásainkat ezen életrajzi adatokkal összevetjük, nem kételkedhetünk, hogy a magyar fejedelmi udvar megkeresztelkedését Adalbertnek első visszatérésére Rómából, szorosabban a 994. évre kell tennünk, midőn a sz. püspök útját Anconából a dalmát partoknak vevén, Zengnél kikötött, és követeit előre küldvén, Magyarországon, névszerint Esztergamban, a fejedelmi székhelyen, hosszabban időzött.

Szent István ekkor fiatalága legszebb éveiben állott, „a gyermekkorból kilépve, a fiatalság első lépcsőjén áthaladt,” mond a krónikás, és az Apuliából jött san-severinói gróf Deodatus vagyis Tata keze alatt a keresztény tudományban és szellemben gondosan neveltetvén, igaz hitéről vallomást tudott tenni. Keresztatyjánál kútfőink ugyanezen Deodatust nevezik, kinek emlékét egyik iparos városunk, a komárom-megyei Tata s talán az Esztergam szomszédságában fekvő Tath helység is nevökben híven megőrzi.

Nem valószínűtlen azonban, hogy sz. Adalbert — mint jól értesült életírója följegyzé, „a szomszédos magyarokhoz olykor követeit küldözgeté, máskor maga is eljött hozzájuk, kikre, miután tévelygésöket velük kissé elhagyatá, a kereszténység árnyékát nyomta” — ismételve megfordult nálunk, hanem épen, minthogy ugyanezen egykorú életíró, ki Magyarországon Adalbert korában a pogányságnak csak árnyékát látta, és azt, hogy „a vallásba pogánysággal fertőzött hit vegyülvén, rosszabb kezdett lenni a barbárságnál a langyes és ingadozó ke-

reszténység“, térítésének eredménye nagy nem lehetett, és a főmunkát sz. Istvánnak kellett végeznie. S ezt annál inkább, mert noha Gejza második nejének, a lengyel Adelhaidnak ösztönzésére erőszakos természeténél fogva alattvalóitól a megtérést „ijesztéssel, fenyegetéssel“ követelhetette, de épen ezen erőszakos természete nem volt hivatva a kereszténység lélekszelidítő tanait megkedveltetni, s így a térítést a lelkek meggyőzése által, mi nélkül igazi megtérés nem képzelhető, sikerrel vezetni. Annyival kevésbé, mert maga sem lehetett lelkében teljesen meggyőződve a kereszténység tanainak igazságáról. Kitetszik ez az egykoru Thietmár püspök előadásából, mely szerint Gejza, miután kereszténynyé lőn, nem csak az igaz Istennek, hanem az ősi hit szerint is áldozott, s midőn ezért Astrik megdorgálá, büszkén azt felelte volna: „Elég gazdag és hatalmas vagyok, hogy ezt tehessem.“

Az esztergami keresztelkedéssel szinte egy időben történhetett, vagy talán azt némileg megelőzte, hogy Gejza fiát kormánytársává fogadta és utódjánál ünnepélyesen elismertette. A szent életírók e tényről ennyit jelentenek: „Gejza Magyarország nagyjait a következő renddel (a nemesivel) együtt összehíván, köztanácskozás végzéséből fiát, Istvánt emelé maga után a nép leendő uralkodójává, s ezt megerősítendő, mindnyájoktól esküt vett.“ Hogy ezen nemzetgyűlési határozatnak nem csak a trónörökösödés, hanem — mint említők — a kormánytársítás is az értelme, ki-

tünik hazai krónikáinkból, melyek az 1038-ban meghalt sz. király halálát kormányának 46-dik évére teszik.

Gejzának ezen lépése közeledés volt az egyeduralom felé, melyhez a nemzetet terelni nem csak a fejedelem-családi politika, hanem a középkori európai fogalmak ép oly szükségessé tevők, mint a kereszténység fölvetelét. — Őseink hadjáratai a külföldre nem csak azt eredményezték, hogy nevök félelmissé lett, hanem gyűlöletet is ébresztettek irántok Európában. A gyűlölet boszuszomjjá vált, mihelyt megtört a magyar fegyver varázsa s a szerencse a németekhez pártolt. A boszu egyesült fegyvereinek a fegyelmében meglazult, megfogyott nemzet szintugy nem állhatott volna ellen, mint nem a húnok s az avarok, kik épen azért buktak meg, mivel simulni nem akartak Európa népeihez. A nemzet józanabb részének a meggyőződést kellett vallania, hogy engesztelődnie, Európához kell békélnie, mi nélkül nincs maradása Attila örökében. S erre nézve föltette fontosnak tekinthetjük Gejza azon törekvését, mely szerint fiának nőt a német császári házban keresett, hogy Európával való szövetkezése jelét adja és viszont zálogát vegye. Ugyanezen eszmének adott kifejezést előbb is, midőn Sarolta kimulta után a lengyel Mesko hugát, Adelhaidot vevé nőül, de most világosabban, a német császári házból II. Henrik bajor herczeg leányának, *Gizelának* kezét kérvén és nyervén meg fia, sz. István számára. Gizela (e német szóból: Geissel = kezes, tús) valóban kezes volt a német birodalom és a magyar állam közötti barátság-

gos viszonynak, záloga a keresztény hit győzelmének a magyar hazában. E házassággal lépett tulajdonképen Magyarország az európai államok körébe. — Azonban igen gyermekes fölfogást tanusítanak, ha e házasság kötésénél egyéb érdekek közreműködését nem látnók. Mig ugyanis e házasság által egyrészt a német császári udvar döntő befolyást remélt gyakorolhatni Magyarországra, amiből idővel a hűbéri viszony is kinővekedhetnék : ugy másrészt sz. István is, messzeható reformtervei kivitelére nézve, a nemzeti párt netaláni fölkelése ellen a legbiztosabb támaszra számíthatott a császár és német fejedelmek segélye- és pártfogásában.

Mikor és hol történt meg az eljegyzés és egybekelés, arról krónikáink nem emlékeznek ; csak egy 16-dik századbéli bajor évkönyv mondja*), hogy Gizelát a magyar követek Regensburgban jegyezték el fejedelmök fiának. Ugyanezen kései kútfő azon, nem épen valószínűtlen tudósítást is adja, hogy Gizela menyasszonyi ajándékaul a magyar határszéli bajor telepek, Pozsony, Soprony, Szombathely s a Fischevize mellett fekvő városok lettek kijelölve. Az egybekelés idejét, melyet sz. István megkeresztelkedése megelőzött s még igen hihetőleg Gizela atyja, II. Henrik bajor herceg életében történt meg, a legnagyobb valószínűséggel helyezhetjük a 995-dik évre.

Már előbb is jöttek ugyan Gejza udvarába némely idegen urak és vitézek, például Tata gróf, ki — mint említők — sz. István nevelését vezette. Gi-

*) *Aventinus*, *Annales Botorum* V. k. 5. 8. 10. fej. Szabó K. Vezérek kora 394. l.

zelával azonban, mint a császár közel-rokonával, tömegesen érkeztek a lovag-urak hazánkba, sőt gyarmatúl telepedtek le nálunk p. o. Szatmár-Németiben. Krónikáink e nemes idegenek közül többek emlékezetét tartották fenn, kik számos, ma is virágzó, előkelő családot alapítottak. Ilyenek voltak: Tibold a tannenburgi grófok nemzetségéből, kitől a néhai Babocsaiak származtak; Hunt és Pázmány testvérek a sváb földről, a Batthyányi, Forgách, Kubinyi és Ujhelyi családok ősei, kiktől a nagy Pázmány bibornokot is származtatják; Vencellin wasserburgi gróf, ki a Ják nemzetségnek adta eredetét, melyből erednek a Niczkyek és Sztárayak; Wolfger és Hedrich testvérek, kik háromszáz pánczélos lovagot vezetvén Gejzához, Német-Ujvár és Hédervára építői, a Pálffy és Héderváry család ősapjai; a cseh Rodván, Bagáth és Lodán lovagok, a Rákóczyak családősei; végül a szintén Gizelával beköltözött nürnbergi Hermann, kinek nevével hozza kapcsolatba a hagyomány az erdélyi Szeben (Hermannstadt) alapítását.

Ezen külföldi előkelő lovagok behívását krónikáink Gejzának tulajdonítják, s a kereszténység fegyveres terjesztésének szándékával indokolják. Tagadhatlan, hogy Gejza és vendégei igen szorgalmatoskodnak vala a lázadók leverésében és a pogány szertartások kiirtásában, noha e lázadók nem mindig ősi hitők, hanem ősi alkotmányos jogaikért is ragadhattak fegyvert; mert hogy Gejza, a választott vezér, csaknem korlátlan királyi hatalmat gyakorolt, adataink szűkmarkúsága daczára is föllösen kiderül.

Gejza 997-ben megszűnt élni, és Istvánon, egyetlen fiu-magzatán kívül több leány-gyermeke maradt: Judith, ki Istvánnal egy anyától, Saroltától született, és kit I. Bolesláv, lengyel fejedelem, vett nőül, és két más névtelen, hihetőleg a lengyel Adelhaidtól, kik közül az egyik valószínűleg hasonlóan Gizela nevtől, Urseolo Otto, velencei dogénak, a másik a kún-eredetű Aba Samunak lett hitvesévé.

Ha visszatekintünk a korra, melyben sz. István ifjusága telt el, és amelyből az ő uralkodása mintegy kisarjadott, azt méltán átmeneti korszaknak kell tekintenünk. — Gejza fejedelemben több tagadólágos, mondhatnók: romboló erőt bírnunk fölfedezni, mintsem a tervelő építész tehetségeit.

Benne több a buzgóság a pogányság üldözésében, mint az eszély és tehetség a kereszténység megkedveltetésére, mihez talán alanyi szilárd meggyőződése is hiányzott. Ő az elavult államjogi viszonyokat fölbontotta, és korlátlan, az erő jogán nyugvó hatalmat gyakorolt; de vajjon ez utóbbit biztosított-nak tekinthetjük-e új, czélszerűbb államszervezet nélkül, melyet tőle hiába várunk? Ő csak a tért tisztította meg az apostoli térítésre a nemzet apostolának, Istvánnak; csak az akadályokat háritotta el, melyek az építésnek útjában állottak; maga az épület, a keresztény és független magyar királyság, megállapítása fia, István örök érdeme.

II.

Sz. István fejedelem. — Kitekintés a szomszéd-országokra. — A nemzet apostola. — A kereszténység terjesztése másutt és nálunk. — A hadi foglyok és fölszabadíttatásuk. — A visszahatás sz. István ezen intézkedése ellen. — Koppány lázadása. — A bényi táborban. — A győzelem. — A térítés további folyamata. — Sz. Zoerard és Benedek. — Egyházak épülnek; püspökségek alapíttatnak. — Astri, az első esztergami érsek. — Magyarország Scylla és Charibdis közt. — A követség Rómába. — II. Sylvester. — A pápai bulla.

Gejza halála után a fejedelemség, az ország nagyjainak és nemesi rendének előleges végzése szerint, fiát, sz. Istvánt, ki a nemzet kormányja vezetésében atyjával néhány évig osztozik vala, illetve. A 28 éves fejedelem kitünő nevelés- és műveltségben részesülvén, korát fölülhaladó államférfiúi bölcseséggel ismerte föl Európa viszonyait és a helyzetet, melybe hazánk e viszonyok folytán került.

Ugyanis, a szomszéd országok kormányát akkoriban csaknem kivétel nélkül jeles férfiak vezették. A német császár, III. Otto, nagyratörő erélylyel lépett fel Italiában, hogy Rómát a nyugati császárság központjává alakítsa, és kimélyt nem ismerő szigorral térítgette a birodalom szláv népeit. A cseh her-

czeg, II. Bolesláv, országát a hatalom fényes polczára emelte. A bátor Bolesláv lengyel fejedelem ildomát és eszélyét csak nagyravágyása multa felül. A szomszéd oroszok nagy fejedelmét, ki néhány év előtt honosítá meg országában a kereszténységet, „nagy“ Vladimirnak nevezi a történet. Vazul, a konstantinápolyi császár, elődei s utódai ritka kivételeként, nemcsak honn tartá féken a pártokat, hanem künn is diadalmaskodott a szerbek-, horvátok- és bolgárokon.

Közepette ily országoknak, és szemben ily fejdelmekkel, sz. István késedelmet nem ismerő buzgósággal és minden akadályt leküzdeni kész erélylyel — mert minden pillanat közelebb hozhatta a végveszélyt — látott a munkához, melyet élete föladataul tűzött maga elé, hogy t. i. a magyar államot keresztény monarchiává átalakítván, annak fenmaradását késő századokra biztosítsa.

Figyelemmel követvén a külföldről érkezett papok térítési kísérleteit, meggyőződött, hogy ezeknek épen a magyar nemzet tömegére volt leglassabb eredménye; azért nemzete megtérítésének munkáját maga ragadta kezébe, és lángoló hitének őszinte buzgóságával járta be mint apostol az ország részeit, oktatván, intvén és buzdítván szóval és példával a magyar népet.

A középkorban nem maradt követés nélkül Nagy Károly példája, ki a szászok között kényszerrel is terjesztette volt a kereszténységet. A morva Svatopluk, a bolgár Bogor Mihály, az orosz Vladimir és a lengyel Mesko szintén azon véleményen valának,

hogy a népekre a jót ép úgy reá kell erőszakolni, mint a javokat nem értő gyermekekre, hogy azt megszokván, utóbb önelhatározásból és örömetst folytatás, amihez kényszerítve és félelemből kezdének. E fölfogást élesen kifejzi Ditmár, merseburgi püspök, korának nem utolsó állambölcse, a lengyel népről állítván, hogy azt baromként kell kormányozni és rest számárként fenytetni; mert kemény büntetések nélkül lehetetlen, hogy fejedelme, ha csak az állam javát teljesen tekintet nélkül hagyni nem akarja, rajta uralkodjék.

Sz. István azonban nem ezen elveket vallotta, noha az igen okosan kezelt hatalom eszközeit ő sem vetette meg, hogy a törzsek és ágak tekintélyesb főnökeit a kereszténységnek megnyerje. Ide tartozott, hogy míg az ősi hithez és a régi rendszerhez ragaszkodó párt hatalmát és befolyását mind szűkebb körre szorítani ügyekezett, másrésről az új eszmék híveit s az áttérőket udvarában kitüntetéssel fogadta, és az ország tanácsában s a kormány kezelésénél befolyással jutalmazta. Egy másik, e sorba tartozó rendszabálya keresztény foglyok felszabadítása volt, mely által, midőn a felebaráti szeretet elvénél gyakorlására tettleg példát mutatott, egyszer-smind egy egész és pedig számánál fogva tekintélyes néposztály hű ragaszkodását nyerte meg. Érdekes látnunk, részletesebben taglálva, mindezen fontos rendszabályokat, melyek nemzetgazdászati és közjogi tekintetben mély barázdákat róttak nemzeti életünkbe.

A honfoglalás alkalmával a fegyverrel meghódított régi lakosokat, a hadjog értelmében rabszolga-

ságra vetették őseink. Ezen rabszolgák közül a legderekabbakat kiválasztva, fölvették a hadseregbe, míg másokat sátraik körül, udvaraikban kötelezték szolgálatra, hol azok a nagy mérvben tűzött baromtenyésztést és a parányi földművelést kezelték. Amazok vitézségök jutalmául nem ritkán nyerték vissza szabadságukat, míg emezek sorsa, részint mert számuk a külföldről behurczolt foglyokkal folyvást öregbedett, részint mert a zsákmány apadtával fényűző gazdáik tőlök csikarták ki összes jövedelmöket, épen nem volt irigyletes.

A római szent szék a keresztény vallás s az egyház magasztos elve szellemében fellépve, meghagyta ugyan már Gejzának, hogy a keresztény foglyokat, kik közt sok nemes találkozott, helyezze vissza régi szabadságukba. Minthogy azonban e kivánságának, a fők ellenkezésével találkozván, meg nem felelhetett, ugyancsak a szentszék oda működött a fejedelmi udvarnál, hogy a foglyok földet műveljenek s annak jövedelméből éljenek. A pápa ez utóbbi szavának lett is némi sikere, amennyiben a foglyok egy része önkényt földművelésre adván magát, urait évenkénti bérrel elégítette ki. Így alakult meg a *szegődött szolgák*, vagyis conditionariusok osztálya, míg a foglyok többi része uraik udvara körül folytatta szolgálatát, a legszükségesebb mesterségek folytatására köteleztetvén; ezek a történetírók régi feljegyzéseiben udwornici vagy udvarnokok neve alatt fordulnak elő.

Szent István most a nagykiterjedésű uradalmain levő nemes hadi foglyokat szabadságukba visszahelyezte.

lyente, a többi keresztény foglyokat pedig részben az egyháznak ajándékozta, részben a várak alá telepítette. Amazok, mint egyháznemesek, utóbb a főpapság zászlóaljait képezvén, jeles kiváltságokban részesültek s a vármegyétől független hatóságot képeztek. Ilyenek voltak például a sz. királynak Vajk nevére nevezett esztergamérseki vajkai és az érsekléli nemes szék, melyeket saját érseki nádora, alispánya és tiszti kara igazgatott 1848-ig. — Emezek pedig, vagyis a várak alá telepített szolgák, a várak mellett alakult királyi városok alapját vetették meg.

A keresztény hitre tért magyar főurak természetesen fejedelmök példáját követték. De a fejedelem még tovább ment, és azoktól, kik foglyaikat szabadon bocsátani nem akarták, amennyire tehetette, saját költségén kiváltotta azokat, s intézkedett, hogy a szegődött szolgák közül a családosak 100, a nőtelenek 24 byzanti aranyon válthassák ki magukat.

Hogy ezen intézkedések, melyek a jogtalan rabszolgákat nagyhorderejű szabadsággal ruházták föl, és pedig egyesek magánérdekeinek nem kis csorbájával, a százados jogában magát sértve érező pogány párt részéről roppant ellenszenvvel találkozának, könnyen fölfoghatjuk, ha visszagondolunk ama legvérengzőbb harczokra, melyeket jelenleg is annyira mivelt és felvilágosodottnak hirdetett korunkban Amerika téerein vívtak a rabszolgák felszabadítása ellen.

A visszahatás leginkább tul a Dunán mutatkozott, hol az Árpádok nemzetségének sz. Istvánra szállt birtokai feküdtek, s hol a buzgó fejedelem tá-

ritési működése a legdusabb eredményt bírta fölmutatni. — Az ősi hithez ragaszkodó párt, melynek Gejza szigorú kormánya csak úgy nem volt inyére, mint a keresztény papság és a vendég lovagok; mely a dolgok új rendében egyebet sem látott, hanem az ősi intézkedések, nemzeti szokások és erkölcsök kiméretlen csorbitását: sz. Istvánnak a rabszolgák javára tett intézkedéseiben anyagi jóléte gyökere rá láta emelve a fejszét.

A tar Zirind fia, Kupa vagy Koppány, a hét nemzetség-fő egyikének utóda, mert már Gejza „kemény vala az övéi iránt“, állt a fölkelők élére, föladataul tűzvén maga elé: Istvánt a kormányról elűzni, a kereszténységet s vele az idegen befolyást megsemmisíteni, a pogányságot és a laza szövetséges államszerkezetet visszaállítani.

A fönnebb előadottak nyomán bárki előtt is világos lesz, miszerint a fölkelés, ha győzhet, halálos ítélete leendett hazánknak. Pedig a fölkelők száma, mint a hógörgeteg, lépésről-lépésre félelmetes arányban szaporodott, s „a lázadók a szenvedély vak dühével kezdék — mond a legenda — fejedelmök városait dúlni, jószágait pusztítani, falvait rabolni, szolgáit öldökölni, s hogy egyebet elhallgassak, őt magát gúnyolni.“ István maga tanácsosnak látta fejedelmi székhelyéből, Esztergamból a Duna tulsó partjára menekülni.

A Garam folyó kies völgyében, a térségen, mely a lévai domboktól a Dunáig terjed, néma sejteléssel nézi az utas a fölkelő képező bényisénekokat, melyeket talán még az őskor népei hánytak fel; és hol, úgy látszik,

szik, a Garamnál már a kegyességéről a bölcsészeti műveiről híres Mark Anré, császár küzdött volt a quadok és markomanok elleni hadjáratában. Itt ütötte fel sz. István is táborát. Ide gyűjtötte a hűséges nemzetségek zászlóaljait; ide sereglettek a vendég-lovagok csapatjai; ide várta a szomszéd fejedelmek segédhadait, kik valószínűleg nem késtek őt a fölkelők ellen támogatni.

Miközben a sereg ekképen gyülekezik vala, István udvara nagyjainak körében áhitatosan imádkozék a seregek Urához ügye oltalmazásáért, és szent fogadást tőn, hogy ha az Ég fegyvereit győzelemre vezetendi, az általa különben is kegyelt, és már „ugy látszik, emelkedőben levő pannonhalmi apátságot gazdagon megadományozza.

A bényi tábor ekkor egy ünnepélyes szertartásnak volt tanuja: szent István lovaggá avattatásának.

A keresztény középkor életfájának legszebb virága, mondhatnók: ezen kor legnemesebb kinyomata volt a lovagság. Hisz a századok jellegét annak előkelői, kik akkor mintegy a népek képviselőitére hivatva voltak, kölcsönzik. A classicus kornak is meg voltak hősei, lovagjai, kik karjok és szellemök erejével nevelőknek dicsőséget, maguknak uralmat, jóllétet és gazdagságot szereztek. Lehetetlen azonban észre nem vennünk, hogy az ó-kor. iránya itt is anyagi, mely elvégre testi gyönyörre, kéjvadászattá fajult. A középkori lovagság eredetét a lovas hadiszolgálatnak köszöni, mely a X. században épen a magyarok hasonló támadásai ellen annyira szükségessé vált, hogy

a hadseregnek, csekély-számu gyalogság kivételével, merő lovasokból, azaz nemesekből, kik a lovas szolgálatot győzték, kelle alakulnia. De a keresztény vallás nemesebb irányt adott ez intézménynek. Az élő hit, a magasabb szellemi eszmények, a nemesebb erkölcsök követésére való törekvés, az egyház iránti hűség, lelkesedés az eszményi világ után, a kereszténység védelme, a fejedelem hű szolgálata, a hölgyek és gyöngébbek oltalma: ezek valának a lovagság mozgató elemei, melyek után fejedelem és jobbágy, előkelő és alattvaló egyaránt lelkesedtek. Ki ez osztálynak tagjává kívánt válni, már nemesnek kellett lennie.

A kor szokása szerint így avattatott fel lovaggá sz. István is, mielőtt az új keresztény fejedelemségért harczra kelt. [Mint a krónikákból még kivehető s a lovaggá avatási szokás volt, úgy itt is az ünnepélyes isteni tisztelet után, melyet alighanem Astriks, a kedvelt pannonhalmi apát, sz. Istvánnak a térítésben jobbkeze, végzett, körülövezte Hunt a fölavatandó derekát a vitézkötéssel, mire őt Pázmány, vállát a karddal keresztalakban érintvén, a mindenható Isten nevében a boldogságos Szűz, sz. György és minden szentek tiszteletére lovaggá títé s a szentelt kardot a vallás és haza védelmére neki átnyújtá.

Igy fölkészülve, Isten segélyébe vetett erős bizalommal indult meg a keresztény had, melynek vezérletét a tapasztalt hadvezérre, Venczellin wasserburgi grófra bízta István.

A lázadók ezalatt az erős-fekvésti veszprémi vár vivásával vesztgették legjobb idejüket. A gyű-

lőlt Gizela udvarát akarták ők legelőbb is elfoglalni, s innen, mint középpontból, remélték a fejedelem többi erősségeit e vidéken könnyű szerrel kezökre keríteni. Itt lepték meg őket István előnyomuló hadai, melyek magasra emelt kereszttel, sz. Márton és sz. György képeivel diszitett zászlóik alatt vallásos elragadtatással rohantak a haza sorsát eldöntendő csata mezejére.

A két sereg a harczot most nem nyitá meg nyil-záporral, mint egyébkor, ha idegen népekkel harczolának ; a hadi művészet minden cselfogásait messze ellökték maguktól, s az ellenséges testvérek dühével, a vallási lelkesedés ellenállhatlan hevével rohant meg vitéz vitézt, vezér vezért. Makacs ellenállás és véres viaskodás után a keresztények jólrendezett serege, melyet az ostrommal hősiesen daczolt várórség bizonyára segített, mindinkább tért nyert. Koppány gyűlevész táborának java elhullott, ő maga is Venczellinnel, a fővezérrel viaskodva, ennek csapásai alatt elesett, mire a fölkelők szétveretve, vad futásban kerestek menedéket.

Istváné — nem : a hazáé és kereszténysége volt a diadal !

Fogadalmát hiven megtartva István, az elesett Koppány birtokát képezett Somogy összes terményének tizedét a pannonhalmi sz.-Márton-apátságnak adományozta, még pedig oly szoros meghatározással, hogy akinek tíz gyermeke talál lenni, abból is a tizediket a monostornak tartozzék adni.

Ez eseményeket sz. István fejedelemségének elejére, a legnagyobb valószínűséggel a 998. évre tehetjük.

A diadal után sz. István kettőzött erélylyel fogott föladata véghezviteléhez. Követeket küldött a szomszéd országokba és leveleket papok- és szerzetesekért, kik őt a bő aratással kecsegtető térítési munkában segítsék. Megkeresésére számos német, olasz és lengyel apát, kanonok, pap és szerzetes hagyta oda hazáját, hogy a buzgó és kegyes fejedelmet szóval és tettel támogassa. Mert a térítés vezetője, valódi lelke maga a szent fejedelem maradt, ki személyesen járván be az egész országot, oktatást, rábeszélést szigorral, az intést néha fenyegetéssel is párosítván, rövid időn lelke legnagyobb örömére megérte, hogy valamennyi nemzetség fejei fölvették a keresztséget. Másrészt semmi áldozatot nem kimélt, hogy a papi rendet, a keresztény állam és királyi trónja leendő legerősebb támaszát, tekintély- és befolyásban a nemzet legelső osztályává emelje. „A magyarokat nem annyira a külföldről jött papok, hanem saját fejedelmök, sz. István térítette a katholika hitre“, mond hálás tisztelettel Verbőczy, mint a sok-százados közvélemény hű kifejezője.

És csakugyan mélyen meg kell hajolnunk sz. István buzgó hite, nagy bölcsesége és fáradhatlan erélye előtt, ha a kereszténység csodaszertű gyors terjedését szemügyre vesszük. Mert noha őseink előbbi vallása, mely az egy Istenben, a lélek halhatatlanságában és a jövő örökéletben való hiten alapult, az áttérést nem nehezítette; noha a magyaroknak veleszületett ép esze, vallásgyűlölet- és vakbuzgóságtól ment józan jelleme megkönnyítette az igaz hit ismeretét: ha meggondoljuk, hogy nemzeti

nyelvünk- és jellemünkkel ismeretlen papok álltak sz. István segélyére: a fényes siker gyors kivívására hosannát kell kiáltanunk apostoli dicső fejedelmünknek.

A hazánkba érkezett első térítők közül sz. Zoerárd és Benedek remetéket kell még itt megemlíteni, kik lengyel földről érkezvén, a festői szépségű Vág-völgyben vonták meg magukat, hol mint lengyelek, az ottlakó szláv népnek hirdethették különösen sikerrel az evangéliumot. A testét fölöttébb sanyargató Zoerárd, ki a zobori monostor apátjától szerzetessé avattatván, András nevet nyert, nemsokára elhalt, társa és tanítványa, Benedek pedig három év múlva rablógyilkosok keze által veszett el. Mindkettőnek testét sz. Emmerám nyitravári templomába takarították. Életrajzukat sz. Mór pécsi püspök, ki akkor, midőn remetéskedének, iskolás gyerkőcz volt, irta meg. Székalkán, Trencsény megyében, egy meredek sziklában maig is mutogatják a barlangot, melyben a két férfiú remetéskedett. Ennek közelében alapította Jakab nyitrai püspök 1222-ben a sz.-benedekrendieknek ma romokban heverő szkalkai apátságát; azon a sziklán pedig, melyről sz. Benedek testét gyilkosai a Vágba vetették, Thurzó György 1520-ban kápolnát építtetett, mely hasonlóan romba dőlt.

Bizonyosra vehetjük, hogy a beérkezett egyháziak azonnal számos templom és monostor alapját vetették meg, s ezt annál inkább, mert sz. István rendeletéhez képest a nép is, tíz-tíz falu együtt, templomot köteleztetett építeni. Eddig ugyan csak a pannonhalmi, nyitrai és esztergami templomokról

van történeti tudomásunk. De kétséget nem szenved, hogy a pécs-váradai benczés apátságot, az esztergami székesegyházat, melyben nemsokára sz. István királylyá volt koronázandó, valamint a püspöki székhelyek templomait mindjárt Koppány leverése után kezdék építeni, és az első keresztény évezred lejártáig az építést be is fejezték. *)

Az első tiz püspökség fölött, melyekre sz. István az országot osztotta, vitatkoznak a történétírók. Az esztergami érsekszék, továbbá a kalocsai, bácsi, pécsi, győri, veszprémi és egri püspöki székek iránt nincs véleménykülönbség; Nyitrán már előbb, a morvák alatt is volt püspökség, de a magyarok foglalása következtében megszűnt; sz. István e püspökséget újra megalapította. A gyula-fehérvárit és csanádit István alapította ugyan, de hiteles adatok szerint csak koronáztatása után. Végre a váczi és nagyváradai vita tárgyai.

Az esztergami metropolita-székre, e nagyfontosságú főpapi hivatalra a fejedelem kedvelt hívét, Astrikot szemelte ki. A magyar nép megtérítésének munkájában István után neki volt a benczés szerzetel kétségtelentül legtöbb érdeme. Általánosan ugyan sz. Adalbertet szoktuk nevezni a magyarok apostolának, de csak azon kegyeletnél fogva, hogy ő keresztelte meg sz. Istvánt s röviddel utóbb vértanuhalált szenvedett. Ha azonban a térítés munkáját, miként előadók, tekintjük, e czimet Adalbertnél, ki ná-

*) Lásd az első sz.-istváni s egyéb templomépítésekről hazánkban: Ipolyi, Az egri székesegyház 4. lap és Henszlmann, A székesfehérvári ásatások.

lunk rövid ideig tartózkodott, Astrik inkább megérdemelné; mert ő a buzgó fejedelem mellett évek hosszú során át fáradozék, mint a fejedelem tanácsadója és rendeleteinek végrehajtója egyszersmind. Semmi sem bizonyít annyit Astrik egyéniségének jellességéről, mint az, hogy sz. István mindenkéül őt választá fejévé, vezérévé a Rómába indított főfontosságú követségnek — melyről azonnal szó leszen — bizonyára nem más okból, hanem mert erényére, buzgalmára, szellemi tehetségére és ügyességére nézve mindnyájokat felülhaladta.

Magyarország a kereszténység által tehát már tényleg a keresztény Európa népcsaládjába lépett; hátra volt még csak a mű betetőzése, azáltal, hogy a római szent-szék, mint legfőbb egyházi hatalom, sz. István intézkedéseit a vallási téren megerősítse, továbbá, hogy a polgári alkotmány átalakítását a királyi czim fölvétele által szentesítse.

Hanem e végső lépés megtétele nem volt oly veszélytelen, mint első tekintetre látszik. Magyarország önállóságát mind az egyházi, mind a politikai téren veszély fenyegette.

Láttuk fönnebb, hogy Piligrin passauai püspök alig kezdé meg a térítés művét hazánkban, azonnal fölemelte igényeit a megtérítendő vidék hozzátartozása iránt is, vitatván, hogy e részek, a hajdani Pannonia t. i., egyházi tekintetben elődei érseki főhatósága alá tartoztak. Ma már itészileg be van győzve, hogy Piligrin követelése hamisított, gyártott okmányokon alapult, és a lorch-i érsekség, melynek föl-támadását sürgette, soha sem létezett. De ha már a

passaui püspök, a magyar egyházi ügyekbe avatkozandó, ily fegyverektől nem irtózott, bizonyosra vehetjük, hogy a salzburgi érsekség, melynek jogai a dunántuli egyházmegyékre alaposabbak valának, minden követ megmozdított e jogainak érvényesítésére.

Szent István ehhez képest halasztást nem szenvedő fejedelmi kötelességének ismeré eszközölni, hogy Magyarország egyházának függetlensége e jogkövetelők által is elismertessék. Ezért alapítá az esztergami érsekséget, mint metropolita-széket; ez volt az egyik indok, melynél fogva Astrikot, a kijelölt esztergami metropolitát, Rómába küldé, kieszközlendő, hogy a pápa sz. István egyházi rendelkezéseit megerősítse, hogy mint az új keresztény egyház első érseket önmagának érseki palliumot hozzon, és a fölszentelést nyerhesse a pápától; hogy hazatérvén, a többi püspökjelölteket is, mint teljesen fölavatott metropolita, ő maga szentelhesse föl s vezethesse be egyházmegyéik kormányába.

A másik veszedelem, mely a magyar állam függetlenségét fenyegette, még komolyabb volt. A nyugati kereszténységnél a X. században azon nézet uralkodott, hogy valamint az összes kereszténységnek egyházi feje a római pápa, úgy az összes keresztény világ világi feje a római, vagyis német császár. A *Sachsenspiegel*, a szászok e legrégibb törvénykönyve, igen szabatosan ekkép mondja ki e tételt: „Két kar adott Isten, a kereszténységet e földön megoltalmazandó, a pápának a szellemit, a császárnak a világit.“ E két hatalom kölcsönösen igényt tartott a keresztényekké lett pogány népekre, s egymás ér-

dekét támogatva, munkálkodott azok megtérítésén. Így esett, hogy a német császárok, miután keresztényekké tették a szomszéd szláv népeket, velők a pápa egyházi fejedelemségét elismertették, viszont a megtérített népek fejedelmeit hűbéri viszonyba helyezték a német birodalomhoz. Ily viszonyba jutott a IX. század végén Morvaország és Csehország; ily főnségi jogot követelt magának épen ekkor III. Otto császár az imént megkeresztelkedett Lengyelország fölött.

Nehogy a császár birodalmával hosszú határon szomszéd Magyarország e tan alkalmazását elfogadni kénytelenítették, István böles előrelátással arra határozta magát, hogy a királyi koronát, minthogy a kornak fölfogása szerint önmaga nem illeszthette érvényességgel fejére, ne a császártól, hanem a pápától, a kereszténység lelki atyjától kérje. Ez volt a Rómába menesztett diszes követség másik, az említett elsővel mindenestre egyenrangú célja.

A római sz. széken ekkor II. *Sylvester* néven a francia származásu *Gerbert* ült. Lángeszű és roppant tudományu férfiú, ki aurillaci szerzetesből ifju tanítványának, III. Ottónak pártfogásával is dicsekedvén, 999. április 2-án foglalta el a Krisztus hajójának kormányshékét. A mélybelátásu főpap első, mulhatlan teendőjének ismerte a császárok világuralomra célzó törekvéseinek határt szabni, gátot vetni e káros törekvésnek, mely már a sz. szék függetlenségét is veszélyezteté. Az utat, melyen sz. Istvánunk haladt, a legegyszerűsebben céljához vezetőnek találta, hisz ő is ugyanez ösvényre terelte a lengyeleket, jöllehet a császár igényeit Lengyelországra is-

merte. Ő szabadította föl a lengyel egyházat a német főpapok befolyása alól, midőn Gaudentinst, sz. Adalbert öcsését, gneznai érsekké és a lengyel föld metropolitájává kinevezte, sőt II. Bolesláv számára királyi koronát is készítettett, hogy őt világi tekintetben is a német császári befolyás alól fölmentse. Azonban e korona nem annak került homlokára, kinek számára készült.

A pápa ép azon töprenkedhetett, átadja-e a lengyel követségnek, a császár határozott ellenkezése daczára, az elkészült arany-koronát, midőn a sz. legenda szerint angyal által álmában eleve bejelentve, elébe lépett a magyar urak fényes küldöttsége. Astrik szerényen és az igazsághoz hiven rajzolta fejedelme lángoló hitét, feddhetlen élete erényeit, térítői lankadatlan buzgóságát, az egyház irányában fényesen tanusított bőkezűségét, az egyház és állam szervezésében kitüntetett képességét és kormányzói bölcsességét, melyek hallatára annyira fölhevült a szent atya, hogy elragadtatásában többször fölkiáltott: „Én csak apostoli vagyok, de ő igazán Krisztus apostola!”

Ezen előzmények után nem lehetett kétség többé azon, hogy a pápa sz. István kéréseit teljesítse. Nem csak örömmel betölté minden kívánatát, de ezeken túl kitünő előjogokkal, milyekkel más fejedelmek nem büszkélkedhetnek, ruházta föl. Megerősítette a püspökségeket, s az azokra kinevezett egyéneket, s továbbra is teljes hatalommal látta el a fejedelmet intézkedni az új egyház ügyeiben. Hiába keresnénk hasonló példát a kereszténység történetében, hogy

valamely fejedelem az egyházi jogok ezen teljével ajándékozott volna meg. Továbbá küldött neki a szent atya koronán kívül, apostolkodása jeléül, kettős keresztet és külön követe kíséretében egy levelet, melyen a magyar egyháznak századokon át hiven megőrzött viszonya a magyar koronához és a szent székhez alapul.

Közljük a pápai bulla szövegéből, úgy, amint az korunkra átszarmazott, a lényeges részeket:

„Sylvester püspök, Isten szolgáinak szolgája, Istvánnak, magyarok fejedelmének üdvözetet és apostoli áldást.

Nemességed követei... annál nagyobb örömmel illették szívünket, és annál kisebb fáradtsággal jártak el tisztókben, mennyivel jobban ohajtva vártuk, Istentől előre intve, megérkezésöket... Először hálát adunk az Atya-Istennek és urunk Jézus Krisztusnak, ki a mi időnkben föltalálta magának a Dávidot, Jesse fiát, a szive szerint való embert, és mennyei világsággal körülsugározván őt, fölserkenté Izrael, a maga népe, a választott magyar faj legeltetésére. Azután dicsérjük fenségednek, istenfélelmét, úgy tiszteletét az apostoli szék iránt... Ez oknál fogva, dicső fiam! azt, mit... az apostoli széktől kívántál, a királyi koronát és nevet, az esztergami érsekséget s a többi püspökségeket... engedélyezzük és megadjuk... És mivel nemességed az apostoli dicsőség után törekedve, Krisztus hirdetése és hitének terjesztése által nem vonakodott apostoli hivatalt viselni... ez oknál fogva mi még különös szabadítókkal akarván jeleségedet és érdemeid tekintetéből örökösöidet és tör-

vényes utódaidat . . . most és jövődre mindvégig feldiszesíteni, apostoli hatalmunknál fogva szintén megengedjük . . . , hogy miután te és ők a koronával, melyet küldünk, annak rende . . . szerint megkoronáztattál és megkoronáztattak, keresztet, az apostolság czimerét, magad előtt vitethess, s ők is vitethessenek ; és miképen téged, s őket az isteni kegyelem oktatni fogja, országod jelen és jövő egyházait, helyettünk és utódaink helyett intézhessétek és rendelhessétek.

Adatott Rómában, marczius 27-én az üdv 1000 dik évében.“

Sz. István kezéhez vevén a koronát, még ugyanazon évi augusztus 15., a magyarok Nagy-Asszonya mennybemenetelének ünnepén, a nemzet nagyjaival tartott tanácskozás után a nép örömmiadása közt, az esztergami székesegyházban fölkenetvén és megkoronáztatván, első királya lőn a magyaroknak.

„Ez ünnepélyes jelenet zárta be a lehanyatlott ősmagyar kort s avatta föl az ifju keresztény Magyarországot az európai államcsalád tagjává. Azon pillanattól fogva, midőn a kereszténység lelki atyjának áldásával a magyar sz. korona István fejére tétetett, megszűnt nemzetünk idegen lenni Európában s uj világ nyílt meg előtte: a keresztény műveltség és polgárisultság pályája.“*)

*) E szavakkal fejezi be kitűnő történetbuvárunk, Szabó Károly jeles művét a magyar vezérek koráról, melynek ujabb s alaposabb vizsgálatait e részt jobbára követtük.

III.

Az új szövetség a király és nemzet közt. — Sz. István törvénykönyve. — A törzs-szerkezet. — Az államjavak kérdéséhez. — A törzsi és központi hatalom. — Sz. István nem hűbéri jellemű királyságot alkot; megtöri a törzs-fák hatalmát és a fölségi jogokat magára ruházza, de nem alkotmányos korlátok nélkül. — A rendi szerkezet: urak, vitézek. — Várszerkezet: várjobbágyok, várnép, szabad parasztok. A polgárság. — Szolga-osztály. — Hadbéresék és zsoldosok a királyi sereg alkatrészei. — A nemzeti sereg. — Az új alkotmány jellemzése.

Még Gejza vezér, mint már említők, belátta ama politikai szerkezetnek tarthatatlanságát, mely laza összetartó erejénél fogva képtelen volt a hazát megvédeni az összpontosítottabb külhatalmokkal szemben. Láttuk, hogy sz. István királyi czimet vett föl; és ha csak az újításban nem akarunk czimváltoztatásnál egyebet látni, föl kell tennünk, hogy sz. István az uton, melyet atyja kijelölt, tovább haladt, s hogy a koronázás betetőzése a honszervezés új épületének.

Ugy van. Az 1000-dik évet nemcsak a királyi czim fölvétele teszi történetünkben nevezetessé: az új alkotmány születése évének is tekinthetjük ez esztendő. Azonban e tételünk által sem azt nem akarjuk értetni, mintha az alkotmány ujdonat új elvek alapján

létesült volna; sőt eleve kifejezzük nézetünket, mely szerint az új alkotmány az etelközi vérszerződés alapját megtartotta. Hisz ez volt István hatalmának forrása, melyet elvetni politikai bölcseségre nem épen mutatott volna. Ő csak a régít alakította át a monarchia követelése szerint, midőn megtöré a törzsfők hatalmát; a nemzetségek vonatkozását a kormány-hatalomhoz szorosabbra fűzé; új elemeket alkota, melyek sulypontja a királyság legyen.

De azt sem akarjuk értetni fönnebbi tételünk által, mint ha az új alkotmány ezen évvel lépett volna életbe. Tudjuk, hogy már Gejza sokat tolt félre az előbbi szerkezetből, valamint, hogy sz. István már vezérsége alatt is alkotott némi rendszabályokat, e tekintetben. De hogy ily fontos, ily nagy horderejű intézkedések országos érvényre jussanak, a nemzet megegyeztének is hozzá kellett járulnia. S az a koronázás után történt, midőn az új király a főpapokat, törzsfőket, a nemzetségek fejeit, a nemzet színét maga köré gyűjté, s velők mintegy „új szövetséget kötven,” az alkotmányt és közigazgatást tanácsukkal és megegyezésökkal átalakította.

Sajnos, hogy ezen alkotmányozó nemzeti gyűlés törvényeit megirigyelte tőlünk a mostoha idő, mert sz. Istvánnak ama két könyv törvénye, melyeket az admonti XII. századbeli hártaycodex leghitesebb szövegben tartott fönnszámunkra, csak hiányos töredékei összes törvényeinek, és közjogi határozatokat keveset tartalmaznak. Pedig hogy a közjognak, a király és nemzet közti viszonynak, a honvédelemnek sat. is bővebben kellett ekkoron szabályoztatniok;

bizonyítja egyebek közt, azon körülmény, hogy későbbi királyaink hasonló tárgyokról intézkedvén, sz. István oly törvényeire hivatkoznak, melyek a nevezett gyűjteményben nem foglalvák. Mégis, ha e törvényeket és a későbbi állapotokat összevetjük, nem lehetetlen a reformokat, melyeket sz. István a nemzet alkotmányos és igazgatási viszonyai körül alkotott, föltüntetnünk, valamint egyáltalán a magyar állam beléletét ecsetelnünk. Mielőtt azonban e tárgyra bocsátkozunk, a kellő egybevetés és az újítás horderejének mérlegelése végett, szükséges az őskori magyar államszervezettel, hacsak vázlatban is, megismerkednünk.

Az ősmagyar államszervezet szövetséges törzsszervezet volt. Az etelközi [vérszerződés, mely a pusztaszeri gyűlésen fogantatba ment, csak összefűzte, de nem olvasztotta egybe a törzseket, s az egyes magyar törzsének maradt közvetlen tagja, és ez által hazájának fia annyiban, amennyiben a közszellem megkívánta.

A közös erővel szerzett haza földét a törzsek egymás közt felosztották. Egy-egy törzs által megszállott vidék *szállás*-nak, latin nyelven *descensus*-nak neveztetett. A törzshöz tartozó nemzetségek, bizonyára a törzsfő és törzsgyűlés beleegyeztével fogtak helyet a szállás kebelében. A föld, melyen egyes nemzetségek megtelepedtek, ezeknek közös birtoka volt. Oseink a földmiveléstől a költözködések és hadi kalandok korában elszokván, s honn jobbra csak baromtenyésztés-, vadászat- és halászáttal foglalkozván, a nemzetség birtokát mindenki szabadon

használhatta a nélkül, hogy a közös föld egyes birtokokra fölosztva volt volna.

Voltak-e a törzsbirtokon kívül *államjavak*, az iránt a történetírók vitatkoznak. Kútffőink ily államjavak létezéséről egy betűvel sem emlékeznek, s azok létezése ősi alkotmányunk törzs-szerkezeti lényegével is aligha férhetett össze. Államjavakul azok, kik ilyek létezéséről a honfoglalás óta tudni akarnak, a várakat és végeket tekintik. Várakat ugyan részint már itt találtak őseink, másokat újból építhettek a szükségessé vált védelem tekintetéből. Hanem ezeket védelmezni és föntartásukról gondoskodni a törzsnek, melynek szállásában feküdtek, lehetett tiszte, minthogy első sorban a törzsbirtoknak képezték védfalaikat. A várak a hozzájuk tartozó várföldekkel ép azért semmikép sem képezhettek oly kikerekített területeket, melyek szerint az ország fölosztása lehető lett volna; az ősi magyar államszervezet elemeihez képest Magyarország területének fölosztása ez időszakban csakis a törzseknek természeti határok által egymástól elkülönített szállásai szerint képzelhető.

A törzs élén a *törzsfő* állott, de koránsem korlátlan hatalommal, a törzsgyűlésen meg kellett hallgatnia az idősbek, vagyis a tekintélyes családok fejeinek tanácsát, sőt nagyfontosságú ügyekben a törzs mindannyi önálló tagjainak hozzászólását. A törzsek, midőn a vérszerződés alapján egyesülének, önállóságukból csakis annyit áldoztak föl, mennyit a közérdek megkívánt. Ugy tapasztaljuk, hogy a vérszerződés után saját hadnagyaik, saját zászlóik alatt in-

dulnak hadjárataikra, melyek czélja a zsákmányolás; a törzsfők és törzsgyűlések igazgatják ügyeiket; saját bíráik végzik az igazságszolgáltatást.

A központi hatalmat Árpád- és családjára szorított választás által, utódai gyakorolták, de szintén nem önkényűleg, mert akaratukat meg a törzsfők tanácsa és a nemzetgyűlés korlátozák. Árpádban és a nemzetgyűlés választotta örökösében a nemzet pusztán vezérét látta, nagyobb hatáskörű törzsfőt, ki t. i. hatalmát mind a hét törzs tagjai fölött gyakorolta, a mennyiben ezt a közérdek okvetlenül igénylette, s a jogaira féltékeny törzsi szervezet megengedte.

Sz. István a fönnebb ismételve és több oldalról megvilágított viszonyoknál fogva igyekezetét oda irányzá, hogy az egyeduralmi kormányformát Magyarországon meghonosítsa, a királyságot erős központi hatalommá tegye, mely a nemzeti élet megannyi szálait kezében egyesítse.

Teheté vala sz. István, hogy a nyugat-európai országok hűbéri jellemű királyságai példájára alakítja át a hazát. Az alap nem hiányzott az egyes törzsszállásokban és törzsfőkben. Hanem az ily királyságot, mely a királynak fölségi jogot csupán saját uradalmában adott, s ott is inkább földesuri, mint állami hatalmat; királyságot, melyhez a hűbéreseket szerződés, a hűbéri viszony természete által meghatározott személyes jogok és kötelességek megsértését fegyverrel is megtorolni nemcsak a király, hanem a hűbéres is jogosítotttnak tartatott: ilyen tisztességbeli elsőbbséget állítani föl magának sz. Ist-

vánnak nem állt érdekében, de a magyar nép szellemével sem egyezett meg. Ő tényleges uralom, valóságos központi hatalom után törekedett.

Ezt létesítendő, mindenek előtt azt a hatalmat törte meg, mely a törzsfők és önálló törzsgyűlések képében a központi hatalom és a nemzet egyes tagjai közé czövekelte magát. A leghathatósbb intézkedés e célra a törzsszerkezet alapjának, a törzsszállás egységének megszüntetése volt az által, hogy sz. István a törzstagokat birtokaik valóságos tulajdonosaivá és a törzsszel szemben korlátlan urakká tette. „Ráállottunk az összes tanács kérelmére, ugymond a király rendelete, hogy kiki legyen mind saját jószágainak, mind a királytól vett ajándékoknak ura, mig él, . . . holta után pedig fiai hasonló urijogon örökösödjének.” Ezen alap hián a törzsszállás is hovatovább föloszlott, s annak szabad tagjai a törzsszerkezet szorosabb, mert szűkebb kapcsa alól a királyságnak mindent felölelő védszárnyai alá kerültek.

Azonban a törzsszerkezet nem pusztán a törzstagokat összefűző köteléket képzett, hanem, mint főnnebb érintők, közvetve honvédelmi közeg is volt, a mennyiben a területéhez tartozó végek és várak oltalmáról gondoskodni föladatához tartozott. Sz. István a törzsfők és törzsgyűlések ezen hatóságát megszüntette, midőn az országnak a királyságtól közvetlen függő honvédelméről gondoskodék, melyet alább a várszerkezetét előadva, bővebben kifejtünk.

Ez uton alkotta meg István a magyar királyságot, mely mig valamennyi külhatalmasság irányá

ban tökéletesen szabad és független volt, semmi egyenlőtlen szövetségnek s a véduraságnak vagy talán adózási függésnek még árnyéka sem nehezedvén reá: belül, az ország egész területén, a felségjogok teljességével, a törvényhozói, birói és kormányzó hatalommal birt.

A sz. István-féle királyság, ugyanis, magában foglalta mindenek előtt a törvényhozó hatalmat és pedig kizárólag oly értelemben, hogy az ország bármely csekély része számára sem hozathatott törvény a király akarata nélkül, sőt a törvény formaszerinti kötelező erejét a király állapította meg, a törvények „királyi rendeletek”-nek neveztetvén, melyeknek az ország összes lakosai engedelmisséggel tartoztak.

A király gyakorolta továbbá a legfőbb birói hatalmat vagy személyesen vagy mások által úgy, hogy (talán a tulajdonképeni szolgák kivételével) bárki fölött gyakorolt birói hatóság a királynak volt kiefolyása.

Végre a király nevében és hivatalukat királyi megbízás útján nyert egyéniségek által kezeltetett a kormányzat összes köre. A király rendelkezett egyedül a haderő fölött, nem lévén senki, ki önálló haderővel birt volna az országban.

Látjuk ezekből, hogy sz. István alatt az eddig magyar szövetséges nép- és törzsfő-szerkezet egyeduralkodói királysággá s erős központi hatalommá vált; azonban ép oly ferdén itélnék azt meg, kik korlátlan monarchiát szemlélnének, — mint azok, kik a Verbőczy-féle közjog formáit keresgélnek benne.

Tény az, hogy a magyar királyságnak elejétől

fogva meg voltak alkotmányos korlátai. A „királyi tanács” részt vett a törvényhozásban; a nemzet érvényt szerezhetett nézeteinek a „székesfehérvári törvényt napokon,” hol a fejedelem az összegyűlekezett nemzet előtt hozott ítéletet oly ügyekben, melyeket alsóbb bírák el nem dönthettek, és orvosolta a nemzet tagjai sérelmeit; sőt az ország egyes vidékeinek különleges érdekei is érvényesíthették magukat a „bírói székeken,” melyeket az ország különböző részein a király vagy nádor, a várkerületekben a várispányok, Erdélyben a vajdák szoktak volt tartani.

Ily korlátok közé szorítva, István királysága nemcsak nyüggként nem nehezedett a nemzetre, hanem ez benne ugyszólván, csak a vezéri hatalomnak kiterjesztését a nemzet összes szabad tagjaira láthatta. Ez magyarázza meg, hogy noha a törzsbeli különállás emléke a főbb nemzetségeknél csak lassan halványult el, a királyság oly gyorsan verhetett gyökeret a nemzetnél.

Lássuk immár sz. István reformjait a honvédelem és a vele összekötött közigazgatás terén, nevezetesen a várszerkezetet, mely a rendi szerkezet módosulását is eredményezte.

A rendi szerkezet Magyarországon a földbirtokkal függött össze.

A szabad birtoknak nálunk két forrása volt: a honfoglalás és királyi adomány. Amannak birtokába a törzsszervezet fölloszlása után jutott a szabad magyar; emezt a hon körül szerzett érdemeiért nyerte jutalmul azon javakból, melyek részint a bukottak (Koppány, Gyula, Keán, Achtum vagy Ótom) jószág-

vesztésével, részint a várak átvételénél (várföldek) a királyságra estek, ki nem zárván azon lehetőséget, hogy a király terjedelmes magán uradalmaiból, melyeket ugyancsak a honfoglalás óta birt, szintén tett adományokat.

A birtok, lett legyen nagy vagy kicsiny, csupán a haza védelmére kötelezte a szabad magyart; kötelezte *személyesen* részt venni az országosan elhatározott háboruban. Mindenkre egyenlő jogot és kötelezettséget ruházott. A birtok tehát a *szabad* magyarok közt nem tett rendi különbséget. Ha mindazáltal ily különbség nyomaira találunk törvényeinkben és történeti kútforrásokban, melyek egyrészt előkelőbbeket, főbbeket, születés- és méltóságra öregbeket említnek, míg másrészt velők szembe állítják a vitézeket, a királyi szolgákat, a második rendet: ez osztályzásnak alapja a magyar közszellem, mely annak, ki a közügyek vezetésével volt megbízva, vagy kit a haza körül szerzett érdemek emeltek, fényesebb, magasabb pozíciót juttatott. Ily előkelők: a főpapok, püspökök, apátok, prépostok; a királyi országos főtisztok, a várispányok, a végek bánjai; végre olyanok, kik noha közhivatalt nem viseltek, tekintélyben állottak a népnél, mint pl. a királyság kezdetleges korszakában a törzsfők és kiválóbb nemzetségek fejei. Miből nyilván kitetszik, hogy a kitüntetettebb társadalmi állás személyhez volt kötve, valamint hogy főpapi, főúri és nemesi rend sz. István korában csak csírájában létezett, és a nemzet szabad tagjai fájának külön ágai csak épen hogy hajtani kezdenek.

A szabadok rendjének tábláját a szolgarend

képezte, azonban e két szélsőség között mintegy átmenetet — föl is, le is — a várszerkezettel összefüggő néposztályok képeztek; egy számra nézve tekintélyes, több alosztályra szakadó csoportozat, melyet egyfelől személyes szabadság, másfelől szolgálati kötelezettségek jellemeztek. Minthogy pedig ezen osztályok jobbára a várbirtokkal s ennek folytán a várszerkezettel függének össze, alkalmasint esik sz. István ebbeli intézkedéseit e helyt tárgyalnunk.

Várákról és föntartásukra szolgált földekről már fönnebb tettünk említést, ugyanott jeleztük azt is, hogy felettük akkor a törzsi hatóság rendelkezett. A törzs-szerkezet megszűntével a várak a várföldekkel együtt a királyságnak jutottak kezére. Sz. István a várakra eredeti, azaz honvédelmi céljokon fölül, új, mondhatjuk, elsőbbrendű földadatot ruházott, hogy t. i. a királyi hatalom egyik leghatékonyabb közegetül szolgáljanak, melynek segélyével a fejedelem parancsára bármikor kész haderő fölött rendelkezék. E haderő, a 'királyi had' nemcsak a váratlan kültámadások visszaverésére, hanem belső veszélyek ellenében is szolgált; parancsnokai pedig mint közigazgatási és igazságszolgáltatási közegek is működtenek.

A várszerkezet az összes országnak várkerületekre, vagyis vármegyékre való felosztását helyettesítette, minthogy a magán szabad birtokot is magába fölvette, noha azért nincs szándékunk azt állítani, mintha a nemzet szabad tagjai akár személyi, akár birtokjogi tekintetben a várszerkezet, mint hatósági szervezet alá tartoztak volna. Ilyen értelem-

ben a várszerkezet elemeit csupán azok képezték, kik a vár védelme- s fõntartásához személyi vagy egybjárulmányokkal kötelesek valának. Névszerint a

a *várjobbágyok*, kik a várbirtokból földeket azo: kötelezettség terhe alatt birtak, hogy a várat, illetõleg a királyt fegyverrel szolgálják. E birtok megkülönböztetésül a nemesek teljesen szabad örök birtoktól *bérbirtoknak* neveztetett, s apáról fiura szállott ugyan, de mindig hadi szolgálat föltétele alatt, miért is azt elidegeníteni a várjobbágyoknak nem állott szabadságában. Állásuk egyébként a valódi szabadok osztályához annyira hasonlított, hogy Kézay — tévesen — szegényebb sorsu nemeseknek mondja õket. Továbbá

a *várnép*, mely szintén a várföldek egy részét használván, ezért fuvarozási, építkezési munkálatokat teljesített; fegyvereket, utat, hidat készített s egyéb mesterségeket űzött; a várhatóság embereinek szállással tartozott, s e mellett majd terményt, majd pénzádót fizetett. A várszerkezet alá tartoztak végre a vármegyében lakó.

szabad parasztok, szegődött szolgák, vagyis *jobbágyok*, kik a nemesség jószágait művelték ugyan, de minthogy, jöllehet birtoktalanok, mégis személyes szabadsággal birtak, s a földesur irányában tartozó kötelességeik lerovása után szabadon költözködhettek, nem az ur, hanem a vár hatósága alatt állottak, és a várhoz adóztak.

Ugyancsak a várszerkezetbõl indult ki még egy néposztály, mely azonban a mint erõhöz jutott, tõle különvált: a *polgárság*.

A polgári élet természetszerű színhelye a város, mint neve is mutatja, a várnak mintegy tartozékát képezvén, a polgári rend bölcsőjének a várszerkezet, a várak, ámbár gyakran a székesegyházak is, és nagyobb monostorok helyei és telepítvényei hasonlóan mondhatók. Hogy a vár az élelem- és védelemhez szükségességekkel elláttassék, szomszédságában iparteletet igényelt, míg másrészt az iparos szívesen vonult a ,váralj'-ba, hol személyét védve, munkásságát jutalmazva látta. Történt azonban mégis, hogy az iparos elem a várkertület, vagyis vármegye lakosai közül ki nem került, s ez esetben oda hívni és telepíteni kellett vagy az ország más vidékéről, vagy idegen földről, legtöbbször Németszágból iparosokat, nevezték pedig őket köznéven *vendégeknek*, illetőleg *német vendégeknek*.

És ha már a vendégek általában nem minden kedvezmény nélkül telepedtek le, a ,német' vendégeknek még egy sajátos kedvezményt kellett biztosítani, t. i. a saját joguk szerint való élhetést, s az autonom bíráskodást, melyhez a lelkész választásának joga csatlakozott. Nem valószínűtlen továbbá, hogy a polgárok mindjárt kezdetben vámmentességet élveztek, vásártartási joggal dicsekedhettek, és községök területét tulajdonjoggal bírták, noha nem egészen olyannal, milyennel a valódi szabadok élvezték földjeiket. Ezen szabadalmakért a polgárok évenként sz. Márton napján mérsékelt adót fizettek; a királynak, királynénak, nem ritkán a király tisztviselőinek is szállással és élelemmel tartoztak; új évkor s egyéb ünnepélyes alkalmakkor értékes ajándékokkal kellett kedveskedniök.

A vármegyék száma sz. István korában nem tudatik, később hetvennél többre, mintegy hetvenkettőre ment számuk. A megye kormányának élén a vár ispánja (grófja) állt, ki a király nevében járt el a várnak s a hozzá tartozó megyének mind hadi, mind igazságszolgáltatási ügyeiben. Amazokban helyettese, illetőleg tisztjei voltak: a *hadnagy*, a *várnagy*, kit némi bíraskodási jog illetett meg, a vár belsejében; továbbá a *századosok* és *tized-ek*. Az igazságszolgáltatásban helyettese volt a várgrófnak az *udvargróf* és a *főhírnök* (archipraeco), mely utóbbi a századosokkal együtt az adó beszedésében volt a várispánnak segélyére.

Áttértünk a rendi szerkezet harmadik osztályára, a *tulajdonképi szolgákra*.

Főnnebb érintettük már, hogy a keresztény rab-szolgák a pápa sürgetése folytán személyi szabadságukat visszanyervén, mint *szegődött szolgák* vagy *szabad parasztok* a nemesség nagyterjedelmű uradalmait művelték, ezért termény- és munkában, később pénzben földbért (terragium) fizettek, egyébként pedig a vár hatósága alatt állottak, melyhez szabad denáraikkal adóztak, míg ugyanazon keresztény szolgák más része mint *udvarnokok* az uraság udvara körül különféle mesterségeket folytattak és szolgáltatokat tettek.

Ezen udvarnokoknak általában a földhöz-kötöttség és a földesuri hatalomnak való alávetettség képezi jellegét. A földesur csakis a birtokkal együtt adhatta el őket, különben sem rendelkezett egészen önkénye szerint fölöttök, hanem az általa adott ki-

váltságlevél, vagyis udvarjog határozta meg az udvarnokok köteleességeit, melyek teljesítése fejében bizonyos kedvezmények számára is, viszont biztosítva lőnek. Micsém természeteseb egyébiránt, mint hogy oly szolgák, kik nemesebb mesterségeket űztek, például az építésszek, festők, könyvmásolók, kedvezőbb sorsban részesültek alsóbbrendű társaiknál, a tárnokok-, lovászok-, vinczellérek-, csordások- vagy peczéreknél. Mennyiért válthatták vissza ezek szabadságukat, szintén említettük már.

Voltak ugyan legszorosabb érteményben vett szolgák és szolgálók, *rabszolgák*, kiket urok a földtől is, melyet miveltek, elválaszthatott, és dologként vásárra vihetett. Aligha csalódunk, állítván, hogy ezek pogányok voltak akkor, midőn a pápa a keresztény rabszolgák felszabadítását sürgette, kikről — ugymond Kézay — azért nem szól a pápa semmit, mert azt akarja az apostoli szék, hogy a pogányok a keresztények alá legyenek vettetve. Ezeknek a kereszténység által enyhült sorsát türte sz. István; nem mernők ugyan állítani, hogy azon okból, melyet kronikásunk a szentszékre fog, hanem bizonyára, mert a nemzetgazdasági viszonyokkal szorosan egybefűzött szolgaságot egy csapással megszüntetni képes nem volt.

Végül megemlítendő még egy osztály-árnyalat, melynek tagjait *hadbéréseknek* nevezhetjük; latinul *comites*, kísérek voltak a nevők.

Ezek többnyire a kereszténység terjedése óta hazánkba letelepült külföldi harcosok valának. Sz. István nekik, valamint több bennszülöttnek bérbirtokot vágott ki a fejedelmi jószágokból. E bérbirtok-

ket az adományosok örökösen ugyan, de oly föltétele alatt birták, hogy a királyt hadjárataiban kísérik. E hadbérések tehát a királyi seregnek a várjobbágyok mellett másik alkatrészét képezték. A harmadikat, ha nyomok nem esznek, a *zsoldosok* alkották: jobbára szabadságba helyezett keresztény bennszülöttek, kikben az ősvallás eltörlése miatti forrongás alatt a király jobban bizhatott, s kiket a király kincstára jövedelmeiből fizetett.

E királyi sereg mellett régi alakjában fönmaradt a *nemzeti* sereg, melynek akkoron, midőn az országot nagyobb veszély fenyegette, kellett felülnie a hon védelmére. Tagja e seregnek minden örökbirtokkal ellátott szabad, vagyis nemes volt. E személyes helyettesítést nem tűrő kötelesség a birtokkal járt oly elválaszthatlanul, hogy osztozott benne birtokánál fogva a főpapság, sőt maga a király is. A nemzeti had nem tartozott harcolni, ha fejedelme személyesen nem vezette a harczba. A nemességnek ezen kötelessége azonban csak a megtámadott háza védelmére szorítkozott; támadó háboruban az országon kívül követni a királyt csak a királyi had volt köteles; tehették ezt önkénytesen a nemzeti hadbeliek is, s ekkor a királytól *zsoldot* kaptak. Semmi nyoma, hogy egyes nagybirtokosok már e korszakban kötelesek voltak volna birtokukhoz mérten több-kevesebb harczost állítani, hanem a valódi szabadok; bármily terjedelmes volt is birtokuk, csupán személyes hadszolgálatot tartoztak tenni. Ámbár feltehető, hogy az előkelőbbek, gazdagabbak szolgálk és apródaik csapatával szállottak a táborba.

Ezek főbb vonalai ama, történelmünkben örökké nevezetes orsrág-rendezésnek, mely a mint sz. István országlási nagy tehetségének fényes emléke ; ugy a régi szövetséges törzsszerkezet helyett az uj összpontosítottabb egyeduradalmat juttatta teljes érvényre. Ha amazt oligarchikus kormányrendszernek kell jelezntünk, ugy emezt egyeduralmi aristokratizmusnak lehet elnevezntünk, mely mig a királyi hatalmat megszilárdította, az önkormányzatnak is tágas tért nyitott. Azonban valamintkétséget nem szenved, hogy a magyar alkotmány már sz. István alatt ezen formák közt lépett életbe : ugy azt, hogy eme ujítások közül mi lett megalkotva az első nemzeti gyűlésen, mi utóbb, azon körülménynél fogva, hogy István törvényei épségben nem szálltak reánk, meghatározni nem bírjuk.

IV.

A nemzeti visszahatás. — Erdély régebbi viszonyai. — A székelység viszonyossága és ősi szerkezete. — A kereszténység Erdélyben. — A magyar föld sajátlagos közjogi viszonyai. — Gyula lázadása leveretik, mire Erdély szorosabb viszonyba lép az anyaországhoz. A vajdai méltóság. — Sz. István Keánt és a besenyőket is megveri. — A bolgár birtok az Altiszánál. — Achtum vagy Ótom hűtlensége. — II. Vazul görög császár — Csanád legyőzi Ótomot.

Sz. István országrendező munkáját a csatazaj akasztotta meg nem sokára. A rendszabályok, melyek a törzs- és nemzetségek hatalmát metszették tövön, fölríaszták a féltékenységet és ellenhatást szültek. A pogányság sem volt még tövestől kiirtva. Koppány lázadásának leveretése után sokan csak színre, félelemből tértek a kereszténységhez. Hazai nyelvünket törve beszélő idegen papok és szerzetesek alig voltak képesek mindenütt az értelmet meggyőzni, a szívet a hit szellemével átmelegíteni; míg másfelől az egyháznak fizetendő tized, mely alól a nemesség sem vala fölmentve, nagy érvet képezett a kereszténység ellen.

A lázadás zászlaját most az ifjabb Gyula erdélyi vajda tűzte ki.

Erdély e korban nem képezett még külön tartományt, azonban közjogi tekintetben sajátlagos szervezettel bírt. Még nem volt három területre föl-osztva, hanem csak kettőre: magyar- és székely-földre. A székelyek ugyanis, mint a nemzeti hagyomány tartja, Attila birodalmának fölbomlásakor Erdély keleti bércei közé, a Maros, Olt és a két Küküllő közt elterülő vidékre vonták magukat vissza, s e könnyen védhető sziklafészekben, sajátos hadiszervezetök által ötödfél századon át tartották fenn függetlenségöket. Értesülvén a rok on magyarság jöveteléről, követeket küldöttek volna Árpád elé, a ruhthén földre, hogy neki, nemzeti belkormányuk fñntartása mellett, életöket és véröket önként föláldozák. Árpád a székely követeket örömmel fogadta és öket a vérszerződésnek köbe rótt pontjaival bocsátá vissza, melyeket a csiki székely krónika hat „köszer“nek nevez. E pontokat a székely nép az ősi Budvárban tartott nemzetgyűlésén örömmel üdvözlé s ünnepélyes áldomással szentesíté, miáltal magát a magyar nemzeti test tagjává avatá.

Az összes székelység hat törzsre oszolt, u. m. Halom, Jenő, Adorján, Medgyes, Örléc és Ábrán, s ezek ismét ágakra szakadtak, mely ágak szerint sorakoztak a szabad székelyek a háboru- és békében. A nemzet feje az Apolt családjából választott főrabonbán, a katonai és polgári hatalommal a főpapit is egyesíté. Székhelye ugyancsak a Küküllő mellett Udvarhely közelében romjaiban még most is látható Budvár volt. Egyes törzsek és ágak élén nagy- és kis-rabonbánok állottak, mellettök az említettem csiki

krónika birói tisztviselőktől *gyulákat* és *harkászokat* vagy *kárkászokat* említ, míg az összes székelység főbiraiként a főrabonban mellett három nagygyula említettik.

Erdély többi részét az Árpádtól vett fölhatalmazás folytán Töhtöm foglalta el, megvervén Gyelo oláh és szláv seregeit. Gyelo maga is elveszett, mire a föld népe Töhtömnek önkényt meghódola, s az oláh vajdák kezét adva, őt uroknak ismerték és hódolatukat hittel erősítették. Az eskü helye még ma is Esküllőnek neveztetik. Erdélyt pedig a székelyföld híán Töhtöm és utódai sz. István király koráig békében birták, s épen a királyi székhely távollété-nél fogva függetlenül kormányozák.

A 950. év nevezetes forduló pont az erdélyi nép életében. Ez évről írva hagyta biborban-született Konstantin császár, hogy Horka fia, Töhtöm unokája, az idősb *Gyula*, kit ő Magyarország harmadik fejedelmének és a nemzet birájának nevez, „vendégbarátjává” lett, azaz megkeresztelkedett, mely megtérésnek következő történetét adják elő a kelet-római történetírók: „A turkok, ugymond, mint rendesen a magyarokat nevezik a bizanti írók, mindaddig nem szüntek meg a római birodalomba titni s azt pusztítani, míg fővezérök Bulcsú Konstantinápolyba nem jött, tetteve, hogy a keresztény hitet fölveszi; ki is Konstantin császár által fogadtatva megkeresztelkedett, és patriciusi ranggal megtiszteltetve, kincsekkel elhalmozva tért vissza hazájába; nem sokára azután Gyula is, ki hasonlóan fejedelmök vala a turkoknak, a császári városba jön,

megkeresztelkedik s ugyanazon jótétemények- és tisztességekre lőn méltatva. Ez elvitt magával egy kegyességéről híres Hierotheus nevű szerzetest, kit Theopylactus Turcia (Magyarország) püspökévé felszentelt, ki is a barbár tévelygésről sokakat kereszténységre térített.“ Gyula azután megmaradt a hitben, és az ő tekintélye és pártfogása mellett folytatott térítésnek nemcsak az oláhok közt, — kik maig is a keleti egyház hívei, — volt foganatja, hanem a magyar nemzetnél is, mert a csiki székely krónikában is csakugyan több helyen találunk emlékeztetést a sz. István kora előtt már keresztény hitre tért székelyekről.

Ezen idősbik Gyula leánya volt Sarolta, Gejza neje, sz. István anyja. Fia, úgy látszik, nem volt, legalább nem, aki túlélte volna atyját, mert a kormány *Zomborra* szállt, Gyula öcsésére, ki azt ismét fiára, az *ifjabbik Gyulára* szállitá, ugyanarra, ki a sz. király ellen kitűzte a lázadás zászlaját. Ez ifjabbik Gyula, sz. István minden intései daczára, sem a kereszténységet fölvenni, sem az új alkotmányos rendhez simulni nem akart. Míg a törzsfejek hatalma Magyarországnak mind dunai, mind tiszai részén már meg volt törve, addig Gyula a törzs-szervezetet föntartá. Nem kis aggodalommal töltötte el a magyar királyt ez állapot, mert Erdélynek a nemzettesttől való elválása veszedelmét látta e törekvésben, melyet Gyulának a keresztény hit elleni gyűlölete azonnal el'enséges viszonynyá al'kitandott át. Sőt midőn Gyula a mai Moldvában tanyázó besenyőkkel a magyarral rokonszabban s részben szövetséges népséggel szövetkezvén,

ezek segélyhadaival s a nála menedéket talált elégtelen magyarokkal a tiszai részeken csakugyan át-átcsapkodott: sz. István is haddal indult ellene, és seregébe fölvevén a székhelyeknek Upor Sándor rabonbánjok vezérlete alatt hozzá csatlakozott zászlóaljait, Gyulát megverte, s legyőzvéen őt nejével s Bua és Bukna fiaival együtt Magyarországon fogságba tette. (1002).

Sz. István ez alkalmat nyilván fölhasználta, hogy Erdélyt az anyaországhoz szorosabban kapcsolja. E végből a vajdai méltóságra egyik az Árpádok véréből származott rokonát emelte; a Gizelával Magyarországra jött németek egy részét, kiknek élén a nürnbergi Hermann állott, ekkor telepíthette le a mai Szeben környékére, s a gyula-fehérvári püspökséget is valószínűleg ekkor alapítá: megannyi intézkedések, melyek az állam egységét biztosítandók valának.

Egyébként az erdélyi magyar terület az anyaország mintájára lett berendezve. Ugyanazon birtok-és rendi viszonyokkal találkozunk ott, mint itten, s e területnek várkerületek-, vagyis megyékre való fölosztásával a várszerkezet is meg lett honosítva. Azonban az erdélyi megyék távolsága miatt Esztergamtól, az udvar székhelyétől, szükségessé tette a vajdai méltóság föntartását. A vajda volt a megyék területére nézve a kormányzatnak középpontja; ő eszközölte a királyi rendeletek végrehajtását, ő gondoskodott a közbiztonságról; a királyi kincstár jövedelmeire ő illetve a felügyelet; ő hitta fegyverbe a nemzeti sereget, ha az ország védelme így köve-

telte; ő tiltette föl az erdélyi királyi sereget is a király által elhatározott háborúra, melynek szintén ő volt vezére. Természetes, hogy ily széles hatáskör mellett szükségkép előkelő helyet foglalt el a királyi tanácsban, hol csakis a nádor és udvarbíró előzte meg; valamint hogy méltóságához képest gazdag jövedelemmel is birt.

A székelység azonban a vajdaságtól külön kormányoztatott: a vajda hatósága nem terjedt ki a székszekelyföldre. A székely rabonbánság mintegy külön megyét képezett a nélkül, hogy a várkertületi szerkezet ott alkalmazást nyert volna. Továbbra is a törzsélet által meghatározott *székekre* volt fölosztva, hol adót, tizedet nem fizettek; rendi különbséget (közjogi tekintetben legalább) nem ismertek; csakis hadi szolgálatuk szerint voltak osztályozva lovas, vagyis *lófő-szekelyekre*, a gyalogok *darabantokra*. Végre még egyházi téren is el volt különítve a székelység a vajda területétől, mert míg az a gyula-fehérvári egyházmegye területéhez tartozott, amaz az előbbi moldvai milkovi püspökséghez maradt bekebelezve.

A szászföldnek pedig épen csak egy magva lehetett még elhintve akkor a szebeni telepben. Egy század múlva történt csak II. Géza uralkodása alatt, hogy a Flandriát elhagyni kénytelenült szászok Magyarország és Erdély több vidékén, leginkább a Királyföldön szórványosan letelepedtek. Egyesítésök azonban még sokkal később, s eleve csak egyházi tekintetben történt.

De térjünk vissza sz. Istvánunkhoz.

Gyula veszedelme a besenyőket vissza nem

riasztá Erdély pusztításától; miért sz. István a következő (1003.) évben újra hadat vitt Erdélybe. Holott az erdélyi hadakkal szaporodván, a déli havasokon át saját országában kereste föl az ellent. A hadjárat veszélyes volt, mert Keán a besenyők fejedelme a hegyek közé vonult népével. De végre sikerült sz. Istvánnak csatára kényszeríteni őt. Fegyverei diadalmaskodtak, Keán a csatamezőn maradt, tábora pedig a Görögországban rablott tömérdek kincscsel együtt a győzők kezére került. Sz. István e kincseket a budai és székesfehérvári nagyobbyszerű monumentális templomok építésére szentelte hálából Istennek az aratott győzelemért.

Erdélyben és Magyarország délkeleti részében, ezen kettős győzelem daczára is biztos alapon még nem nyugodott sz. István hatalma. A két oldalról, észak és kelet felől szomszéd és rokon pogány besenyő törzsek betöréseiket többször ismételték, és a béke és ábitat műveit nem egyszer szakították félbe a sz. királylyal, hogy a hazát becsapásaik ellen oltalmazza. A Tisza torkolatánál letelepedett besenyőket szintén csak fegyveres erő által bírta hatalmának elismerésére s a keresztiség föl vételére.

Ezen a vidéken az Olttól a Marosnak a Tiszáha szakadtáig, feküdt a honfoglaláskor *Glád*, bolgár fejedelem birtoka. Hanem Szoárd és Kadocsa és a kún Vajta, az e vidékre kiküldött honfoglaló vezérek fényes diadalt ültek Gládon. „Ugy dőlnek vala ellenségeik előttök, mint a kévék az aratók után“ és ellenségeik egész serege „mint tűz előtt a viasz, úgy olvada, mond Névtelen Jegyző krónikásunk. Mire

Glád Árpád kegyelméhez folyamodék, s általa tartománya birtokában a magyar főnhatóság beismerése mellett meg is hagyatott.

Gládnak egy Achtum vagy Otom nevű ivadéka uralkodott most Marosvárból ez országrész fölött. Otom, ősei rég befogadván a bizanti bolgár térítések által a keresztény vallást, tulajdonképen görög ugynevezett ó-hitű volt, de ennek daczára kilencz feleséget tartott. Ép ily keveset, mint a vallás törvényeire, ügyelt az országnak tartozó hűségére, és a Tiszán és Maroson átkelő magyarokon csak úgy megvette az adót, mint idegeneken. Pedig emlékeink őt dúsgazdának mondják, levén a bánságnak kövér legelőin megszámlálhatlan gulyái, ménesei és nyájai.

Gyula erdélyi vajda siralmas sorsa megdöbenté őt. Az erőteljes királytól nem is várhatott egyebet, mint függetlenségi terveinek szárnya-szegését, sőt félthette, hogy Gyula sorsára kerül. Ez okból idején gondoskodott védelemről a veszély esetére. A veszély Magyarországra nézve sem volt kicsinylendő.

A keletrómai birodalom biborát, mint érintők, *II. Vazul* viselte (976—1025), egyike a legméltóbbaknak, kik e dicsősége színét hagyogató császári palástot viselék. O meghaladta eszélyben elődeit és kevesebbet gondolt arra, hogy haszontalan, habár könnyebben valósítható foglalásokat tegyen Keleten, mint inkább, hogy a bolgárokat, kik birodalmát betöréseikkel folytonosan pusztíták, leverje. A háboru ez időtájt megindult már és változó szerencsével ugyan, de mindkét oldalról iszonyu kegyetlenséggel

folyt. Mondják, Vazul egy alkalommal iszonyu kegyetlenséggel tizenötezer ellenségnek süttette ki szemeit, mire a megfélemlített bolgárok lassankint meghódolának.

Otom a hatalmas császárnak kereste most pártfogását, mert kevésbbé veszélyesnek tűnt föl előtte a görögök, mint közvetlen szomszéd magyar király főhatósága. S uj védura hatalmában bizakodván, fölmondá Istvánnak az engedelmisséget, sőt nem titkolta a magyarok iránt ellenséges indulatát sem, midőn a királyi söt, mely Erdélyből a Maroson szállittatik alá, lefoglalta.

Sz. István latba vetvén a bajos körülményeket, alkalomra várt, hogy a lázadót megtámadja és bitorolt uralmának véget vessen. Az alkalom nem sokáig váratott magára. — *Csanád*, Doboka fia, jeles vitéz, fejedelmével Ótommal viszályba keveredett, s midőn sejtette, hogy ez őt orozva meg akarja gyilkoltatni, sz. Istvánhoz, mint rokonához is, menekült Esztergamba. Ott, kütfőink szerint, megkeresztelkedett, vagy hogy, ami valószínűbb, ó-hittű levén, a katholika egyház kebelébe tért. Őt választá sz. István tervei kivitelére. Meggyőződven ugyanis hű ragaszkodásáról, se reggel küldé Ótom ellen, ki értesülve levén a fenyegető veszélyről, a Tisza mögött harcckészen várta a magyar hadat. Csanád átkelvén a Tiszán, Ótom seregével megütközött, de vagy azért, mert visszanyomatott, vagy hogy cselt vessen az ellenségnek, hadával a Tisza bozótos lapályai közé vonult vissza; inét azonban éjjel Ótom álomba merült táborára csapott, a rémületre ocsúdott ellent megverte, vezérét is

megölte, és miután Otom fejét győzelmi jeltül sz. Istvánhoz küldé, a fejedelmi székhelyet Marosvárt is megvette. Sz. István az ekkép visszaszerzett tartományt mindenesetre szorosabban fűzte az anyaországhoz, kormányát pedig a győztes Csanádra bizta, s annak nevéből ezentul Marosvárt is Csanádnak rendelte neveztetni. Csanád igyekezett e tartományt a magyar birodalomnak teljesen megnyerni. A görög kolostor helyébe latin kath. monostort alapított, míg később ott külön püspökség is alapított. A veszedelem e szerint végre szerencsésen elhárult, de e hadviselés közben módja volt Vazulnak a horvát kézen levő Szerémséget a byzanti birodalomhoz csatolni, s hovatöbb hosszabb vonalban nem kedves szomszédává válni a magyarnak.

V.

A sz. István alatt tartott országgyűlések. — A törvényhozó és végrehajtó hatalom. — A nádor- ispány, udvari ispány, tárnokmester, s egyéb udvari méltóságok. — Vidékkormányzat. — Uri hatóság. — Az első magyar törvénykönyv és felosztása. — Az egyházat érdeklő rendeletek. — A világi ügyekbe vágó törvények: a szolgaságot, birtokot, házasságot érintők. — Büntények és büntetésök.

A béke helyreálltával, minthogy az egész magyar birodalom a közvetlen királyi hatalom alá került, más részről az ősi jogaikat sinlő törzs- és nemzetségek megfélemlítve, az itt-ott fölbujánzó pogány hajlamok elnémitva valának: sz. István tekintve az egész sulyával folytathatta a nemzet politikai, egyházi s erkölcsi átalakítását. Korának és népének szükségait éles értelemmel átértvén, nagyszerti hivatásának teljes tudatában láthatott ismét azon műve betetőzéséhez, melynek korrajzát fönnebbi fejezetünkben adtuk.

Hogy sz. István e czélból több ízben tartott gyűléseket, az iránt az istvánféle törvénykönyv és történeti adatok elfojtanak minden kételyt; egyébként pedig a létező viszonyok sürgetően követelik vala oly közeg megalkotását, ha nem létezett volna, vagy fön-

tartását, a hol létezett, melynél fogva a nemzet előkelőit gyakrabban maga köré gyűjtse, velök tanácskozzék, őket tervei szükséges voltáról, hasznáról meggyőzze, lelkökre hasson, őket a kereszténységben megszilárdítsa: mindezt a reformok sikeresb végrehajtása, foganatjok biztosítása követelte. És valóban; ha az eredményt tekintjük, a népek történetében páratlan gyors és gyökeres átalakulást; ha tapasztaljuk, hogy a jogaira éber nemzet mily készségesen simul a dolgok új rendéhez, és párttűtés-vagy lázadásnak semmi nyoma többé: kétségre nem vehetjük, hogy az emberi szívet ismerő és népe teljes közreműködését áhitó bölcs fejedelem az új rend megállapításában s az új törvények alkotásában az ország színe-java hozzájárultát nem nélkülözhetette.

Azonban a nemzetek kifejlődésének folyamáról vajmi fonák fogalmunk volna, ha mai alkotmányos kormányrendszerünk magvánál többet látnánk sz. István kormányzatában. Rég megjegyeztetett és igen helyesen, mondja egyik állambölcsészünk, hogy az álladalmi élet nem szokott a szabadsággal kezdődni, s nem a szolgasággal. A jelen államok közül külön mindenik, legyen bár most despotia vagy demokratia, a középkor századaiban, midőn kezdetét vette, valamint azzal nem birt, mit ma képviselői alkotmánynak, politikai szabadságnak hívunk, miután az egyéni erők tusáját még nem válthatta föl a jogok egyensulya: úgy korlátlan önkénnyel intézkedő fejedelmeket sem ismert, mivel az egyéni erők még nem koptattattak el, még nem nyugtáztettek le.

Törté dataneti aink azon országgyűlésen kívül

mely a koronázást követte, még kettőről értesitenek, melyek egyike 1009-ben Győrött, másika 1015-ben tartatott. Némely írók még 1016-ra, 1032-re és 1035-re is helyeznek országgyűléseket. S ezen tanácskozmányok eredményei lettek azon országrendező reformok, melyeket főlebb nagyrésztint tárgyalánk, *közjogi intézkedések*, melyeket tárgyalandunk, és azon *törvények*, melyeket sz. István törvénykönyvének fonalán itt megismertetnünk kell.

A középkorban egységeskormányrendszer, vagyis olyan, mely az egész országra kihat, s a nép megannyi rétegeit beágyazza és fölkarolja, nem létezett. Ez eredményezte, hogy a nagy német nemzet, melyben a közszellem kevésbé volt hatékony, és a szabad germán kardjával szerzett földbirtokán urnak hirdette magát, egységes egészsze nem tömörült. A magyar kormányrendszer a németnél jóval összefüggőbb, egységesebb egészet képezett. Következménye volt ez a nemzet összehatóbb közszellemén kívül sz. István intézkedésének a birtokjog körül. A nemzetté egyesült magyar csak egy urat ismert, és csak egy hatalmat maga fölött: a királyit.

S erre nézve ami a *törvényhozó* hatalmát illeti, az a király felségjogai közé tartozék; kivüle senkit sem illetett meg, az ország bármely csekély részére sem. A *királyi tanács*, mint a törvényhozás főtényezője, nem volt állandóan szervezett testület, tagjai azok valának, kiket a király az ország főbbjei közül bele meghítt. Hogy sz. István többnyire vele tanácskozáván hozta törvényeit, az törvényei bevezetéséből látható, de tanuskodik róla frisingai Otto is

említvén: „A magyarok mindent csak érett tanácskozás után visznek véghez, s ha nevezetesebb államügyek forognak szőnyegen, a király udvarába gyűlekeznek, hová magokkal viszik székeiket s ott döntenek felettük.“

E mellett a nemzet zöme a törvényhozásban való részvételtől nem volt teljesen kirekesztve, hanem, mint ma mondanók, „kérelmezése jogát“ gyakorolhatta a *székesfehérvári* napokon, mely alkalommal az odaűszeszerezeglett szabad nép panaszai előadás által folyt be a törvényhozásba.

Nyomát leljük más városokban tartott gyűléseknek is, melyekről azonban csak azt állithatjuk, hogy a főtényezők itt szintén a királyi tanácsban képviselt urak voltak, továbbá hogy a középkor parlamentjeinek módjára, e gyűlések is első sorban inkább birói székek valának.

A középkort még azon vonás is jellemzi, hogy a kormányzat különböző ágai nem levén egymástól elkülönítve, kisebb-nagyobb területre egy-egy személyben központosultak. A ki valamely kerületnek háboru idején főhadnagya volt, az látott benne törvényt, gondoskodott közbiztonság- és közigazgatásról. Mihez képest a birói hatóság fokozatai szerint lehet leghelyesebben a kormányzatot részletezni. Birói hatóság pedig három levén Magyarországon: 1. a közvetlen, 2. a közvetett királyi, 3. az uri, tehát kormányzatot is háromfélet különböztethetünk meg.

A közvetlen királyi kormányzatot sz. István rendszerint az esztergami *királyi kúriában* (udvarban) gyakorolta, itt tartotta tanácskozmányait a nem-

zet nagyjaival, innét adta ki rendeleteit, ide idézte azokat, kik közvetlen királyi bírósága alá tartoztak, ide a királyi kincstárba szolgáltatták be a jövedelmeket, itt fogadta a külföld követeit. Amit a király személyesen nem intézhetett, el, vagy elintézni nem akart, arra helyettesei és tisztviselői voltak. A legelső ezek közt a *nádor-ispány* (Palatinus Comes, vagy Curialis Comes major, főudvarispány.)

A nádori méltóságot újabb történetiróink a nyugattól kölcsönzött intézménynek tekintik ellentétben azokkal, a kik elődeitől a nemzeti bírakat gyanítják. A nádor kezdetben pusztán udvarbiróként szerepelt joghatósággal az udvari nép fölött; csak lassan terjedt jogköre, ha mint a király helyettesítője, oly nemesek ügyeiben ítelt, kik a királyi kuriába vitték ügyeiket vagy ha a király által koronkint kiküldetett az ország különböző részeibe törvényt látni tolvajok, rablók és gyilkosok felett. Csak később, midőn a királyi tisztekben köztisztviselőket lát vala az ország, lett a nádor a nemesek rendes bírója, ki az ország egyes vidékeit bejárja birói széket tartván, s a királyt helyettesítvén háboruban és békében.

A nádori hivatal mindjárt kezdetben igényelt segédet, ki a nádor távollétében az udvarbirói teendőket teljesítse. Okmányaink ez egyént *al-udvarispány*- vagy röviden udvarispánynak nevezik, belőle lett a későbbi századokban a *judex curiae*, magyarul udvarbiró, nagykésőn országbiró.

A nádor és udvarbiró után az udvari méltóságok közt külön megemlítést érdemel a *tárnok mesteri* tiszt. Ezen főkamarás kezelője volt a királyi kincstár-

nak és főnöke a tárnokoknak, vagyis mindazoknak, kik a királyi jóvedelmet beszédtek és kezelték, u. m. a só- és vámtiszteknek, kamara-grófoknak, a királyi jószágok ispányainak stb. A királyi városok adózásaik folytán a királyi kamarához tartozván, joghatósága alá tartoztak. A városok emelkedésével az ő tekintélye is növekedett.

A királyi udvar egyéb méltóságai közül kiemelendők: a *királyasszony udvarbirája*, a *főasztalnok*, *főlovászmester*, a *főkamarás* és a *főpohárnokok*, továbbá a *királyi hírnökök*, *vadászok* és *kardhordók mesterei*, ispányai. Merő udvari tisztek, kik az udvartartás egyik vagy másik ágáról gondoskodtak.

Megemlítendő végre a *királyi jegyző*, ki mint papi személy, nem ritkán a *királyi kápolna mestere* nevén fordul elő, mert a *királyi udvar kanczellárja* későbbi keltű czim. A királyi iratok szerkesztése, a királyi pecsét őrzése volt ez írástudó főpap fontos tisztje, mely azonban most még nem volt határozott főpapi székhez kötve.

Ez udvari tisztek és a személye körül tartózkodó néhány főpap és főúr képezte sz. István alatt a központi kormányzatot, a mennyiben t. i. sz. István korában a központosításnak helye lehetett. Mert a középkor szakadozottságánál fogva azt állithatni, hogy a kormányzat nem annyira központi, mint inkább tartományi volt.

A nemesség a közvetlen királyi hatóság alá tartozott, a vármegye hatósága nemesre ki nem terjedt, tanúsítja ezt az ellenkező kísérletek tilalma. Ellenben mindazon néposztályokra nézve, melyek a

nemes és tulajdonképeni szolgálóosztálybeliek közt a közepet alkották, a királyi curia vagy a fehérvári törvényt napok már felfolyamodási forumot képeztek, közvetlen kormányzásukra a vármegyei (várkertületi) vagy városi hatóság szolgálgván.

A várszerkezetről azok után, amit fönnebb előadánk, kevés mondani valónk van. Tudjuk, hogy a várispán a vármegye összes kormányzatának feje, segéde a vitézi dolgokban a hadnagy, a törvénykezés- és közigazgatásban a vár udvarbirája, hatósága gyakorlásának színhelye pedig a várispáni udvar volt.

E központi várhatóság vagy várispáni curia, mely a valódi szabadok vagyis nemesek sem személyes, sem birtokügyeiben illetékes nem volt, hanem csakis a királyi kincstárt érdeklő pénz- és tizedügyekben, a vármegye előkelőbbjei részére közvetlen hatóságként szerepelt, míg a vármegye alsóbb népei ügyeiket csak föllebbezve fordultak az őket közvetlenül kormányzó századosoktól és tizedesektől a várispáni kuriához.

Mint legalsó közgei a várszerkezetnek a községi elöljárók fordulnak elő, kik csak kivételesen választatnak, rendszerint kineveztetvén.

Ugyancsak kivételképen léteztek a megyei területen némely különálló kormányzati hatóságok, melyeknek közvetlen királyi hatóság alá tartozó városok és némely főpapi uradalmak, melyek lakosai *uri hatóság* alá tartoztak.

Semminemű szabad birtok, birta legyen tulajdonosa a honfoglalás vagy királyi adomány czimén, nem

volt uralommal összekötve, mint pl. Németországban hanem a közhatóság a magánbirtokra is kiterjedt. Ehhez képest a birtoktalan, de személye szerint szabad pór, ki idegen birtokot földbér mellett művele, ez okból nem vált földesura alattvalójává, hanem a vártiszt hatósága alá tartozott. Csupán a röghöz kötött tulajdonképeni szolgák valának az uri hatóságnak alávetve. Ezekre nézve az ur udvara képezte a legfőbb birói illetőséget, hol az ur vagy személyesen vagy tisztjei által itélt felettök.

Azonban az uri hatóság már ekkor terjeszkedett. Néhány főpap pl. az esztergami érsek, pécsi és nyitrai püspökök kiváltságot, földesuri mentességet nyertek sz. Istvántól, melynek erejénél fogva uradalmaik a vármegye hatósága alól fölmentetvén a földesurtól függő kormányzati vidékekké váltak. Hogy világi egyén is birt volna hasonló kiváltsággal, erre példát az ekkori okmányok közt hasztalan keresnénk: a világiak nagyszerű uradalmaikat csak a jövő korszakban halmozák össze, s ekkor csakugyan ők is nyertek hasonló kiváltságot. A kiváltságlevél egyébiránt nem nyújtott mindig egyenlő jogokat; majd csupán a várbiróság illetősége alól vonta ki a főpapi uradalmakat, s míg az egyik biráskodási jogát pusztán a polgári ügyekre szorítá, addig a másiknak pallosjogot is adott, sőt egy némely püspökség vagy apátság külön vásártarthatása, alattvalóinak vámmentessége s ezek adójának saját részére való szedhetése által közgazdászati tekintetben is külön egészszé vált.

Ha a sz. istvánféle törvénygyűjteményt, ezen legrégibb magyar törvénykönyvet csak föltűletesen is szemléljük, azonnal felötlik terjedelmének csekélysége mellett tartalmának hiányos és egyenlőtlen tárgyalása. A jogszabályok rendszeres összeállítását hiába keressük benne, s az egészet oly 'királyi rendeletek' gyűjteményének kell tekintetünk, melyek egy-egy törvényes szokást megváltoztatnak vagy becsúsztatnak, vagy egyenesen útját vágják valamely, a keresztény állam fogalmával megférhetlen szokásnak, mi alatt a régi hagyományos jognak egyéb tételei érintetlen maradtak.

A sz. Imre herczeghez intézett intelmeket, melyek a Thuróczy-féle bécsi codexben az első könyvet teszik, e helyütt hallgatással mellőzvé, a tulajdonképeni törvénykönyvet tartjuk itt szem előtt. Bevezetésében kiemeli a sz. király, hogy valamint minden nemzet saját törvényeivel él, úgy ő is a régibb és újabb fejedelmek példáját követve előírja a nemzetnek, mint viseljen tisztességes és feddhetlen életet nemcsak az isteni, hanem az emberi törvények értelmében is.

Azután következnek magok a törvények, (Endlicher 1849-ki kiadása szerint) két könyvben, XXV és XXI. összesen 46 törvénycikkben.

Általában véve ezen összes rendeletek egyháziak- és világiakra oszthatók. Amazok alakra és tartalomra nézve ismeretes zsinati végzéseket másolnak, nevezetesen a 847. és 888-ki mainzi zsinat néhány canonja szóról-szóra van átvéve; míg a világiakban nagy függetlenség észlelhető daczára a frank capitularéknak, melyek a törvényhozók szemei le-

lebeghettek. Az első könyv több fejezeténél meg van említve a királyi tanács beleegyezése, melynek közreműködésével hozattak; a második könyvben hasonló hivatkozás nem fordul elő, mely körülmény keltöket oly időbe helyezi, midőn a királyi hatalom annyira megszilárdulva érzé magát, hogy ily megjegyzés fölöslegessé vált.

Az egyházi ügyekre vonatkozó rendeletek összesen tizenhárom pontba vonhatók össze, melyek közül nevezetesebbek következnek:

Az egyházi javak a király oltalma és védelme alá helyeztetnek, s a király ezek épségére csakugy tartozik ügyelni, sőt jobban, mint saját örökbirtokaira. A ki a királyt e tekintetben tévutra vezérli, nemcsak az egyházból, hanem a király tanácsából is kiközösítendő (I. könyv, 1. czikk.)

A püspökök a kánoni jog szerint teljes hatalommal igazgassák egyházaikat, védjék az árvákat és özvegyeket, miben nekik a várispánok, bírák s egyéb tisztviselők segélyökre legyenek. (I, 2.)

Minthogy pedig az egyháziak a közjóért működnek, kötelességének ismerje mindenki segélyökre lenni; ellenben senki őket felelősségre nem vonhatja, kivéven az egyházban (egyházi törvényszék előtt); senki a világiak közül ellenök vádat nem emelhet; tanúságot sem tehet, hanem csak feddhetlen életi családatyák. (I, 5. 4. 3.)

Az egyháznak tizedet adni mindenki köteles termékeiből; ha ki a tizedet eltitkolja, az termésének kilencz tizedrészét adja; s ha ki a püspököket illető különrakott tizedből valamit elsajátít, tolvajként la-

koljon. Egyébként a tizedügy megítélése egyedül a püspököt illeti (II, 18.)

Minden tiz helység épít egy templomot, s azt két házzal és két szolgálval, egy lóval, hat ökrrel, két tehénnel, harmincz apró marhával alapítsa meg. Az egyházi templomi ruhafélét a király, a könyveket a püspök adja. (II, 1.)

A ki a keresztény egyházi szabályokat megszegi, a püspöktől a kánonok szerint bünhesztessék; s ha a püspök büntetésének magát alávetni nem akarná és hétszer megintetvén, rögzötten megátalkodnék, a királynak, mint a kereszténység védnökének törvényszéke elé idéztessék. (I, 13.)

Ha ki vasárnap ökrökkel dolgozik, vegyék el ökrét s a községbeliek közt osszák ki husát; a ki lóval végez munkát, annak vegyék el lovát, melyet azonban ökrön kiválthat; aki másként dolgozik, annak szedjék el szerszámját, ruháját, hanem ezt, ha neki úgy tetszik, bőrével (testi büntetéssel) válthasson meg. (I, 8.)

Ugyancsak vasárnap úgy rendelkezzenek a papok és ispánok, hogy a nép apraja-nagyja, férfi és asszony a templomba lásson, kivéven a háztűz-örzöket; aki elmarad röstségből, bünhödjék. (I. 9.)

Az előkelők, ha az istentisztelet alatt fecsegnek, csufosan kiütessenek az Isten házából; ha közrendi ember illetén merészségre vetemedik, az előcsarnokban mindnyájok szemeláttára megvesszőztessék és haja nyirassék. (I, 19.)

Ha valaki a kántorbőjtöt megszegi, egy heti bőjtvel súlyosbitott tömlőcczel lakoljon. Hasonlóké-

pen járjanak el az olyan ellenében, ki pénteken húst eszik. (I, 10. 11.)

A megrögzött keményszívű, ki halálos ágyán gyónni nem akar, azt temessék el, mint valamely hitetlent, egyházi szertartás nélkül. E szabály nem illeendő azokra, kik váratlan halállal mulnak ki, sem azokra, hol a szülők vagy a rokonak hibásak a mulasztásért, de ez esetben bőjttel tegyék jóvá hanyagságukat az illetők az áldozárok belátása szerint. (I, 12.)

Ezek mindössze sz. Istvánnak az egyházat érdeklő törvényei. A világi ügyekre vonatkozók általán véve a *szolgák* viszonyát, a már érintett *birtokjogot*, a *házassági* viszonyokat és *büntények* büntetését szabályozzák. Nem lesz érdektelen ezen a régi magyar életviszonyokat megvilágító adatokat közelebbről szemlélünk.

Az egyéni szabadságot illetőleg, királyi hatalmunknál fogva rendeljük (mond az I. törvénykönyv 22. cikke), hogy senki, se gróf, se vitéz, valamely szabad személyt szolgaságra vetni ne merészeljen.

Saját szolgáját bárki szabadon bocsáthatja, s az ilyet újra szolgává tenni senkinek sem szabad. (I, 18.) Ellenben meg nem tűrhető, hogy valamely ur a más szolgáját vagy fegyveresét elcsalja és szökésre csábítsa. Ugyanaz áll a más birtokán letelepült vendégekről. (I, 23. 24.)

A ki idegen szolgákat megkísért föl szabadítani, annyi rabszolgát fizet, ahány szolgát akart szabaddá tenni, mely birságnak kétharmada a királyt

egyharmada a gazdát illesse, a király azonban illetőségének harmadrészét a várispánynak juttassa. (II. k. 5. cz.)

Ennek folytán, ha valamely szolga más ur házához szökött, azt szabad legyen keresni, s aki a kutatót ebben akadályozni vagy bántalmazni merészelte, fizet birságul tiz tulkot. (I. 24.)

A szolgák tanúsága urok vagy urnőjök ellen semmis. (I. 20.)

Eanyit a szolgákról.

Ugy látszik, sz. István azon intézkedése, melyet a koronázás után tartott nemzeti gyűlésben a *földbirtok*ok iránt tett, bajosan hatott keresztül a nemzetségek ellenzése miatt. Ezeket pedig megtörni s minden hatalom súlypontját a királyságba helyezni, a leg-szükségesbb reformnak látta. A nemzetségek nem könnyen tudták megszokni azt, hogy azon várkerületben, megyében, melyben nemzetségek le volt telepedve, az új alkotmány szerint, ha egyszersmind várispáni tisztet is nem viseltek, semmi joguk sincs többé intézkedniök. Ez az oka, miért hogy sz. István több ízben szükségesnek látta kifejteni a birtokról szóló alaptörvényt. „Királyi hatalmunknál fogva rendeljük, ugymond az I. könyv 6. és 7. cikkében, hogy mindenkinek szabadságában álljon birtokáról rendelkezni, azt nejének, fiainak, leányainak, rokonainak vagy az egyháznak hagyományozni; s e rendelkezést hálála után se merje senki megsérteni. Vamint pedig mindenkinek teljes birtokjogot adtunk vagyonában, úgy a magunk számára is hasonlót tartunk fenn mindenre nézve, mi királyi méltóságunké,

ezekből is tilos valamit elfoglalni.“ S ismét a II. k. 2. cikkében: „Megegyeztünk az egész tanács kérelmében, hogy mindenki teljes ura legyen birtokának s a király adományainak, míg él; kivéve azt, ami mint egyházi vagy vármegyei jószág van kezén (birtokul t. i.); halála után pedig fiai hasonló joggal örökljék birtokát. Ne is szenvedje senki semmi bűn miatt javainak elvesztését, hanem ha a király élete ellen esküdött össze, vagy a hazát árulta el, vagy más országba futott; s ezen esetekben javai a királyra szálljanak. Ha mindazáltal valaki felségsértés vagy honárulás miatt törvényesen fejét vesztí, ártatlan gyermekei a javak birtokában megmaradjanak.“

A házassági viszonyokat tárgyzó ama kevés-számu, de fontos rendeletek, melyek sz. István I. törvénykönyvének 15., 26., 27., 29., 30. és 31. tvczikkeiben foglalvák, az egybekelést, nőrablást, a házasság tilalmat rabnővel, a feleség-gyilkolást, a nő hűtlenségét, a nők tolvajlását, az özvegyek és elhagyott asszonyok jogait tárgyalják. Ezen tartalom-jegyzékből könnyen hozzávethetők az érintettem törvények hiányai, melyeket, hogy a házassági viszonyokról bővebb tudomásunk legyen, sz. László és Kálmán királyaink e nemű törvényeivel, valamint egyéb okmányok idevágó adataival fogunk kiegészíteni. Aligha követtünk el ezáltal anachronismust; mert a felsorolt újabb rendeletek vagy a törvényes szokást szentesítvén, vagy a bekapott visszaélést korlátoolván, csak is a sz.-istváni viszonyokat tüntetik föl.

A törvényes házasság kötésére megkívánják sz. István törvényei azon rokonok beléegyezését, kiknek

hatalmában a leány áll. Aki e beléegyezés nélkül tesz szert nőre, nőrablást követ el, úgy látszik, még akkor is, ha a nő egyetért rablójával.

A rablott nő rokonainak visszaadandó, ha megessett is. A rabló pedig akkora birságot fizet, amennyi a megölt nőért jár, és fizeti e birságot az esetben is, ha a rokonokkal utóbb kibékül, azaz, hogyha a kérdéses leányt törvényes nejétől veszi.

A rokonok beléegyezése a legrégibb időben valószínűleg őseinknél is bizonyos áron történt, mely ár a nő hozományához csatoltatott. Az „eladó leány” és „ara” nevezetektől lehet ezt következtetni, továbbá abból, hogy a nőgyilkos felesége rokonainak kárpótlást tartozik fizetni, végre, hogy a fivérek — későbbi törvények alapján — nővéreiket zálogba vehették.

A nászajándék, melyhez a „jegyruha” sorolandó, a feleségtől „vett” leány árába tudandó, minthogy azon esetben is a rokonok kezében marad, ha az ara az egybekelés előtt meghal.

De noha a nászajándék a menyasszonyi hozományba betudatott, mástermészetű volt ennél, mert az asszony magtalan kimultával nem került vissza a rokonokra, mint a többi hozomány, hanem megmaradt az özvegy férj birtokában.

Tanul a törvényesen kötött házasságnál emlékeink hol a násznagyot, hol a fivért, hol az áldozárt jelölik.

A Kálmán király idejében tartott régibb esztergami zsinat a sz. istvánféle törvényt a nőrablásról tökélyesítendő, különbséget tesz a közönséges nő-

rablás és a már eljegyzett nő elraboltatása és megbecstelenítése közt. A közönséges rabló itt is — közelebbről meg nem határozt — birságot fizet; ha fizetni képtelen, haja nyíratik és eladatik. A jegyes rabló a rablott nőt, ha ez elraboltatásába nem egyezett belé, visszaszolgáltatja, azután megbirságotlatik, végre minden házasságkötésre képtelenné válik, és ha a birságot megfizetni nem bírja, örök-rabságra kárhoztattatik.

A birság, melyet a sz.-istvánféle törvény a nő-rablóra szab, vitéznél tíz tulok, szegény közembernél öt. Grófról (említés nincs, noha nügylíkösságnál öt-annyiban marasztalendő el, mint a vitéz.

A *tiltott házasságok* közé sorolja sz. István törvénykönyve (I. 29.) a szabad, vagyis nemesember egybekelését másnak szolgálójával, mely esetben, még ha a gazda engedélyével történik is az egybekelés, a nemes szabadságát sınıli. A szabad nőnek egybekelése, nem szabad férfival, noha törvény nem említi, mindenesetre rut dolognak tekintetett, ámbár későbbi rendeletek az efféle nők szabadságát védik, és férje gazdájának meg nem engedik, hogy a házastársakat egymástól elválasszák.

A papok házasságát szolgálóikkal a szabolcsi zsinat (1092) tiltja, ellenben a papok első házassága még ez időben türetett.

Hogy zsidó keresztény nőt vegyen feleségül, szintén tiltja sz. László törvénye.

Hogy magyar, pogány szokás szerint a férj nejét bizonyos okoknál fogva, melyek közt a házasságtörés nem volt talán az egyetlen, megölhette, kétség-

telennek vehetjük. Sz. István I. törvénykönyvének 15. tezikke nyakát szakítandó ezen régi pogány vad szokásnak, annak undokságát feltüntetni ügyekszik, és kemény birságokat szab reája. Ha ispány (gróf) fertőzteti meg kezét nője vérével, 50 darab tulkot fizet az asszony szüleinek, és penitenciát tart a canonók szabványai szerint; a vitéz és gazdag tiz, a szegény öt tulokban marasztaltatik el a megölt rokonai javára és szintén kiállja a canonszerű büjtöt. Vérdíja volt ez a megölt asszonynak, mert hogy a házasságtörésen kapott nő a halált az akkori idők felfogása szerint megérdemli, kitűnik abból, mert későbbi törvények is, a férj személyes boszujogát korlátozandók, pallosra ítélik az ilyen személyt.

A tolvaj nőt az I. 21. szabadsága elvesztésére ítéli. Férje váltsa ki kétszer életfelét, harmadszorra adassék el.

Boszorkányság- és bűbájosságról itélni az egyházi bíróság elé tartozik, ide utasítja Kálmán király a gyermekölést is. Férjöktől elfutott nők azoknak mindannyiszor visszaadassanak az esztergami zsinat végzéséhez képest, mert irva vagyon: amit Isten összekötött, ember ne oldja föl azt.

Sz. István rendeletei az özvegyek- és árvákról (I. 26.) és azok nejeiről, kik az országból megszökönek (I. 30.) alapját képezik azon, párját ritkító magyar özvegyjognak, mely 1848-ig divott.

E rendeletek értelmében az özvegy, ameddig új házasságra nem lép, gyermekeivel, vagy ha gyermekei nincsenek, maga, elhalt férje minden javainak birtokában marad. Senki őt második házasságra nem

kényszerítheti. Ha önkényt lép új házasságra, ez esetben visszahagyja gyermekeinek férje vagyonát, s csupán tisztességes ruházatot vihet magával. A gyermektelen özvegy által birtokolt jószág csak ennek halála után száll vissza férje rokonaira vagy azok nemlétében a királyra. — Hasonló joggal ruházta föl sz. István a roszakaratulag elhagyott hitvest. Az ilyen is teljes özvegyjoggal marad férje birtokában, míg férjét visszavárja. Második házasságra szintén nem kényszeríthető, de ha magától teszi ezt, megmásítván szándékát, elveszti özvegyféle jogait. Ha férje visszatér, miután nejét új frigyben tudja, nem nősülhet újra mással, hanem ha a püspök megengedi, előbbi nejét. azonban — úgy látszik — visszaskövetelheti.

A házasság canoni feloldhatlansága — így tűnik ki a tárgyalatból — még ekkor nem vert mély gyökeret a magyaroknál, kik a kelletlen házassági ígát oly nyűgnek találták, mely elől önkénytes számtűzés által menekülni sem tartották terhesnek. Még a 13. században is fordul elő eset, hogy a férj fogadásból a szentföldre megy, hogy soha többé vissza ne térjen, s nejét a házasság kötelékei alól föloldja.

A *büntények* közé, melyekről az első magyar törvénykönyv tárgyal, tartoznák: az emberölés, csonkítás, fajtalanság, erőszak, gyújtogatás, tolvajlás, továbbá a hamis esküvés, rágalmazás, felségsértés, végre némely egyházi törvények áthágása.

Az orgyilkosságról sz. István törvényei nem emlékeznek, ellenben különbséget tesznek a szánt-

szándékos gyilkosság és véletlen emberölés közt. Az idevágó törvények így szólnak: „Aki dühében vagy dőllyfből szántszándékos gyilkosságot követ el, az királyi tanácsunk végzése szerint száztiz aranyat (*pensas auri*) tartozik fizetni, melyekből 50 a királynak, 50 a szülőknek, 10 a bírának adassék; ezenfelül a *canoni* szabványok szerint büjtöljön. — Ha ki pedig esetleg üt valakit agyon, tíz aranyat fizet és szintén *canonszer*tülég büjtöl. — Ha valakinek szolgálja más szolgáját öli meg, adassék át a károsultnak a tettes, vagy váltassék meg és penitenciát tartson, mint fönnebb. — Ha pedig a szabad öli meg más szolgáját, adjon helyette más szolgát, vagy fizesse meg árát a megöltnek, és szintén büjtöljön a *canonok* szerint (I, 14. v. 3. II. 3.). A szolgát, ki szabad embert ölt meg, gazdája vagy megválthatja száztiz darab tulkon, vagy kiszdgáltatja. (II. 4.)

Mivel a hadikalandok alatt az erkölcsök igen elszilajodtak, a fegyvertámadások gyakoriakká lettek, sz. István, hogy ezeknek elejét vegye, még a kardrántásra is halálos büntetést szabott.

„Hogy a béke szilárd és sértetlen maradjon, nagyok és kicsinyek közt egyaránt, bármely sorsuak legyenek, szigoruan negtiltottuk, hogy senki más sértésére kardot ne ránts on aki pedig e részben továbbá is féktelenkedik, az olyan kard által veszszen el.“ (I. 16.) Későbbi törvény (II 12—15.) tágitnémit szigorán, amennyiben fokozatoka enged meg. Aki kardot ránt dühében, de senkit sem sebez, a gyilkosság félbirságát fizeti pusztán a kardrántáért. Hanem aki valakit megsebez, noha ez teljesen kiétül sebéből, az ilyen a gyil-

kosságnak teljes birságában marasztaltatik el. Mig aki kardrántás által embertársán nehéz sebet ejt, vagy szemét szurja ki, vagy kezén-lábán megbénítja, abban a forbát jog alapján hasonló kár ejtessék. Végre ha ki mást megöl a karddal, az olyan ugyancsak pallos alá kerüljön.

A szabad embernek, aki más szolgálójával fajtalankodik, a két első ízben csufságul haja nyirassék, harmadizben — ha ki nem váltja magát — szolgaként eladatik. Ha pedig a szolgáló szülés-közben meghal, más szolgálóval köteles a kárt pótolni. A szolgalegényt, valahányszor idegen szolgálóval való fajtalankodásban rajtaéretik, csufságos büntetés éri ha pedig a szolgáló a szülés-közben meghal, eladatik és árának fele régi gazdjának, másik fele a szolgáló gazdjának jut kárpotlásul (I. 23.)

A gyujtogató nem csak az okozotkárt megtéríteni, hanem még tizenhat tinó birságot fizetni köteles. (I. 31.)

A gróf, ha boszúból más udvarára tör és a gazdát leöli, a kardrántásról szóló törvény értelmében lakoljon. Ha embereivel merészkedik e tilalom ellen vétetni, száz tinót fizet. E birsága vitéz és közrendű közt fokozatosan kisebbedik, míg arra 10 tinót, erre csak ötöt szab a törvény. — Ellenben ha a megtámadott önvédelmében öl meg valakit, büntetlennek tekintendő. (I. 35.)

Főlségsértés, összeesküvés a király élete vagy az ország biztonsága ellen, más országba való szökés jószágvesztéssel egybekötött fejpenjáró vétségek. Aki az ország és király ellen összeesküszik, még a templomban se találjon oltalmat; hasonlóképen, akik részesei

a bűnténynek, vagy tudomásuk levén róla, föl nem jelentik, kiközösítendők a hívők közösségéből. (II.2.17.)

A hamis eskütevő kezét, a hamis tanu és rágalmas nyelvét veszítse, ha meg nem váltja. A hirhordó, ki két ember közt ellenséges viszonyt ügyekszik létre hozni, nyelvének kétszeres váltságát fizesse. Ha ilyen a király nevével is visszaél, életét veszítse. (I. 17. II. 19. 20.)

* A lopás oly rut vétségnek tekintetett, hogy elvégre szolgaság járt nyomában. A szabad, ha lop, egyszer kiválthatja magát, ismételt esetben eladatik. Ezen törvény szól az udvarnokokra is. A tolvaj szolga első ízben orrát, másodízben füleit, harmadízben életét veszti. (II. 6. 7. 21.)

A gróf vagy ispány, akár a királytól, akár a vitéztől tulajdonit el valamit igaztalanul, háromszorosán, illetve kétszeresen téríti vissza a kárt. (II. 8. 10.) Ellenben, ha a vitéz várispánya helyes ítéletét a királyhoz fölbbezi, s azáltal ispányát mintegy az igazságtalanság gyanujába keveri, tartozzék neki tíz arannyal. (II. 9.)

Tartalmaznak ezeken kívül sz. István törvényei még az egyházi fegyelmet érdeklő rendeleteket is, melyeket azonban fönnebb érintettünk már. E helyett befejezéstül csak a boszorkányok, bűbájosok, méregkeverők és jóvendőmondók ellen hozott határozatokat akarom fölhozni.

Ha ki boszorkánynul fölismertetik, azt a törvény értelmében vezessék a templomba, hogy a pap megböjtöltesse és a hitben oktassa. A böjtölés után kereszt-alakot írjon mellére, homlokára és vállára a

templom kulcsával (*incensa clave ecclesiastica*), s aztán haza mehet. Ha harmadszor éretik rajt, a törvényszéknek adassék át. A méregkeverőt vagy bűbájost pedig adják át azoknak, kikben kárt ejtett, hogy tetszésök szerint bánjanak el vele; a jövődömondót végre (*sortilegio utentes, ut faciunt in cinere aut his similibus*) a püspöknek, hogy megveszszőztetvén, javuljon.

Mindezen törvények nyilván egyrészt a keresztény vallás magasztos szellemének folyamányai, amint az a sötét, tudatlan kor és erőszakos barbár vadnépek körülményei- és szokásaihoz simulva, azokat szelidítve és polgárosítva, magához felemelni tögyekezett. — Mig másrészt félreismerhetlen e töredékekben is sz. István király törvényhozói bölcseségének nyoma, mint vezeti át e rendelkezésekkel eszélyesen népét a keresztény civilizatio és humanismus állapotára.

VI.

A nemzet jövőjének záloga. — Sz. István összeköttetései. — A kereszténység ápolására alapított zárdák. — A székesfehérvári basilika. — A csanádi püspökség. — Gizela segédkezése. — Sz. István alapítványai külföldön. — Nevének híre szétterjed Európában és sok látogatót édesget Esztergamba; a szent földre utazók is erre veszik útjokat. — Udvara menhelye az üldözötteknek, de a kalandorokat elutasítja. — Gunther remete. — A csanádi iskola.

Minden állam, mely kora megváltozott létföltételeihez alkalmazkodni nem tud, hanyatlásnak indul; s ki ne tudná, hogy a hanyatlás a halálnak hordja csiráját méhében? Szerencséje volt mindig a magyar fajnak, hogy a kor szellemét helyesen fogta föl és követelményeinek megvalósítására kellő képességgel bírt. A magyarok minden korban kitalálták a koronkinti viszonyok követeléseit, s azoknak aztán igaz gyakorlati módon tudtak megfelelni. Voltak harcosok, államférfiak, jogtudók, s amik voltak, azok mindig egészen voltak és jókor voltak. A történet tanít bennünket erre.

S ha az imént vázolt alkotmányos országrendet s az újabb törvényes intézkedéseket áttekintjük,

már is meggyőződhattunk ezen történeti lehozás helyességéről. Maguk a német írók, kik a magyar népmiveltségi viszonyait tulzottan árnyalt színekkel festik, kik e szittyá barbárokban egyebet sem látnak rabló, fosztogató, zsákmányoló csordáknál, melyek legfőlebb még vadászat- és halászhoz, de földműveléshez már nem értenek: kénytelenek bevallani, hogy soha nemzet kezdetleges viszonyaiból oly rögtön, átmeneti fokozatok nélkül, nem vezetett be a kiképzett kulturai életbe, mint a magyar. Példátlan tünemény a történelemben, kiáltanak föl, hogy nép mintegy varázsigére, lemondván vándor életéről, állandó lakokat foglal el, felhagy zsákmányoló kalandjaival nyugat és dél felé, uralmát benn a meghódoltak fölött szigoruan föntartván, egyébiránt az európai államélet viszonyaiba lép.

A magyar nemzet ezen kitünő tulajdonságában leljük *hazánk jövőjének zálogát* — inkább, mint ama szivós erélyben, melylyel fajunk sajátosságait a legviszontagságosabb helyzetek, a legellenségesebb befolyások ellenében is föntartani bírta.

Ez azonban mit sem von le a Széchenyiek, Pázmányok, Hunyadiak, Anjouk és sz. Istvánok érdemeiből; mert épen a kölcsönös hatás, mely e nagy szellemek indító ereje és a nemzeti közszellem fogékonysága közt létez; mely az életképes magot, mint a termékeny talaj, dus gyümölcsösé érleli, fejt meg hazánk ezredéves fönnállásának titkát, és bizalommal tölt el az isteni Gondviselés iránt, mely nemzetünket, a keresztény műveltség ezen hajdani védfalát, kikutathatlan czélja kivitelére föntartja.

De térjünk vissza szent Istvánhoz, kinek magasztos működése szolgáltatott anyagot ez elmélkedésre.

Mialatt a sz. király az országos új rendet megalapította, atyai gondjainak fő tárgya mindig a kereszténység gyarapítása volt. Szórványos adataink ugyan szűkmarkuak, egy-egy hasadék, melyen át a nagy épületbe pillanthatunk, de ebből annak teljes pompáját ugyan le nem írhatjuk, csak hozzávetőleg gyaníthatjuk.

Igy olvassuk, hogy sz. István a nagyhírű clugny-i monostornak, mely akkoron Franciaország egyházi életében főszerepet vitt, apátjával, Odolóval, több ízben követséget váltott, neki ajándékokat küldött; s ismét, hogy a monte casinói benedekrendi monostorral is összeköttetésben állott, belőle két szerzetest hívott az országba egy újdonszalapított zárda rendezésére s neki viszonzásul nagyértékű arany-feszületet küldött. Kétségtelen, hogy sz. királyunk a kereszténység egyéb híres embereivel is összeköttetésbe lépett, tőlök tanácsot kért egyháza rendezésében, alkalmas egyéneket a kolostorok benépesítésére, mestereket a szent épületek emelésére.

A Vértes és Bakony lábánál, gazdag és barátságos vidéken terül el *Székes-Fehérvár*; benn az erdő tölgyes sűrűjében lappang *Bakonjbél*; főlebb éjszaka trónol a Pannonhegyen *Sz.-Morton*, s innen mintegy tizenhat mérföldre nyugatra *Szalarár*, és ugyanannyira délfelé a Mecsek alján *Pécs* és a vas-

vári hegyen *Pécsvárad*. Mind e helyeken a kegyesség és jámborság, szeretet, tudomány és műveltségnek csarnokai épültek. E szenthelyekről indult ki a fejedelem buzgó ohajtásához képest a magyarok szellem- és szív-míveltsége.

Alkotásain egész lelkével munkálkodván, *Székes-Fehérvárt* már előbb szemelte ki középpontul, jövőendő koronázási helyül, királyi udvarul és a királyok mausoleumául, ami e város csekély kivétellel öt századon át maradt is. Most alapkövét tette le ama kor legpompásabb templomainak a magyarok Nagyasszonya dicsőítésére, kinek szív-nemesítő tiszteletét hű magyar népének ajánlani mindenha buzgólkodott. A templom falai drága márványból, oltárai tiszta alabastromból készültek, arany és ezüst építményekkel bővelkedtek. E szentélynek aranyos, drágakövekkel kirakott ruhákat, edényeket és szereket ajándékozott. Volt ezek között két püspöki diszruha, melyek arany-szegélye hetven márka szín-aranyat nyomott. A pápa a. sz. király kérésére azon szabadalmat kötötte ez öltözethez, hogy aki benne miséz, annak szabad legyen a magyar királyt fölkenni, megkoronázni és az ország kardjával körülövezni. Ezen királyi egyházat átadá aztán a gazdagon javadalmazott fehérvári káptalannak azon kiváltsággal, hogy templom és káptalan közvetlen a római pápa joghatósága alatt álljon; egyházi ténykedést a király jelenlétében csak az végezhesen, kit ez a prépost és társai egyetértésével fölhatalmaz, egyébként ne szabadjon egy püspöknek is ott egyházi joghatóságot gyakorolni.

Ama püspökségeken kívül, melyeket első kormányéveiben alkotott, még 1030-ban is alapított egyet, a *csanádit*, melynek kormányát fia, sz. Imre nevelőjére, a velencei származású sz. Gellért püspökre bízta. Csanádon már akkor, midőn még Marosvárnak hívák, létezett egy görög, vagyis magyar nyelvjárás szerint óhittű zárdá. Sz. Gellért püspök ezt a maga szerzeteseinek, kiket a már létező pécsváradi, szalai, béli és pannonthalmi klastromokból gyűjtött együvé, s kik közül heten tanultak s a magyar nyelvet jól értők valának, adta át, a görög barátokat pedig Oroszlánosra, a Csanád vezér által épített zárdába telepíté le, míg a sz. György vértanu monostora fölépült.

A nagyváradi püspökség alkotását némelyek sz. Lászlónak tulajdonítják, de valószínűbb, hogy ennek határait szintén sz. István írta körül. Az ó-budai káptalan ugyancsak benne tiszteli alapítóját; lehet, hogy a *nyítraít* is ő rendezte, míg a *tatai* benedek-rendi apátságot nevelője, Deodatus sanseverinói gróf alapítá, ki magzatok nélkül halván el, összes vagyonát a tatai benedézekre hagyta.

Hogy Gizela királyné férje foglalkozásaiban hiven osztozott, bizonyosnak vehetjük. A király által épített templomokat ő látta el egyházi ruhákkal. Ily ruhák egyike a koronázási palást, melyet a fehérvári egyház számára műértő kezekkel maga himzett, s melyen Krisztus, szűz Mária, számos szent, apostol és próféta, István király, Gizela királyné és Imre herceg képei láthatók, összesen harmincznyolcz alkalommal Maig ezen öltöny a magyar királyok koronázási

palástjaul szolgálván, ép oly becses nemzeti ereklye, mint e nemben ritkabecstű műemlék.

Sz. István buzgalma és bőkezűsége nem is szorítkozott csupán saját országára: *külföldön* is számos alapítványt tett, többnyire avégett, hogy az ott utazó magyaroknak vendégszerető fogadtatást, iskolákat, szállodákat és kórházakat biztosítson. Nem volt ez haszon nélkül az országra, melynek fiai könnyebben vállalkoztak külföldi utakra, zarándoklásokra, honnét aztán a hitben megszilárdulva, tapasztalással és miveltséggel megrakodtan tértek vissza, de másrésről dicsőségére is váltak a nemzetnek nagy királya ezen rendelkezései.

Rómában védszentjének, sz. István vértanunak tiszteletére tizenkét szerzetes számára klastromot és emellé szállodát építtetett, hogy itt a kereszténység fővárosát látogató s az apostolok sirjához zarándokoló magyarok szállást és ellátást nyerjenek. Ezen alapítványból keletkezett évszázadok múlva, úgy vélik, a *San Stefano in Peschiera* nevű plébánia, mely századokon át számos és tudós magyar férfiak nevelője volt. De jelenleg is ily alapítványok czimén tartatnak a *Collegium germanico-hungaricum* magyar növendékei. — Hasonló célra alapított sz. István *Jeruzsálemben* is zárdát, hová mindsűrűbben kezdett zarándokolni a keresztény világ. Hogy a római utasok utközbén is találjanak menhelyet, *Ravennában*, hol akkor a legkitünőbb egyik európai műiskola és magasb egyházi s politikai élet létezett, szintén alapított zárdát, azon kikötéssel, hogy a szerzetesek szeretettel fogadják be és gondosan ápolják az ott tartózkodó s a Rómába

átutazó magyarokat. E zárda számára a királyi kincstárból évenként 25 gira tiszta ezüst volt fizetendő. Kisebbszerü adományaival több külföldi kolostor dicsekedhetett. XVIII. János pápának is, midőn ez hozzá 1008-ban követséget intéze, dusan himzett, gyöngyökkel kirakott, drága miseruhát küldött ajándékol, mely utóbb Franciaországba, Metzbe került.

Érdekes jelenségnek látszik az, mintha sz. István a Rómától elszakadt keleti egyházzal is érezte volna bőkezűségét. Ugyanis nem csak tűrte az ő-hitet, mely az Altisza vidékén és Erdélyben el volt terjedve; hanem 1025-ben a veszprémi völgyben még zárdát is alapított a görög apácák számára, és *Konstantinápolyban* ismét egy szállodát, monostort s templomot épített. Hogy saját keresztény, habár szakadár alattvalói irányában türelmet tanusított az idejét a népek térítésével fölösen eltöltő király, az megfajtását leli e munka nagyszertűségében, mely itt-ott a nagyolással megelégedni volt kénytelen. Örvideni kellett a bármily keresztény lakosság felett. Valamint görög szerzeteseknek már ekkor zárdáik voltak hazánkban, s ezek, mint Csanádról előbb láttuk, áthelyeztettek; úgy lehetett az eset itt is, hogy az így áthelyezett vagy nem jól szervezett görög szerzetesnők számára a király egy külön kolostor alapítását szükségesnek tartotta. Egyébiránt is annak, hogy a görög apácáknak, kik talán a királynét a sz. ruhák készítésében és a him-varrásban segíték, zárdát emelt a királyné székhelye közelében, okát adhatja a női művésznők ritka volta s a görög szűzek jártassága e foglalkozásban. Hogy pedig Kon-

Szent István király.

7

stantinápolyban is szállodát, zárdát, vagy iskolát és templomot épített alattvalói számára, azt eléggé indokolja a keleti birodalom fővárosának hazánkhoz akkori szoros viszonya, a kereskedelmi világot s a fontos politikai érdekeknek s ügyeknek, melyeknek színhelye volt, szemmeltartása.

A birnév, mely a nagy király magasztos tettei nyomában járt, elhatott a szomszéd-tartományokon túl egész Európában és számos látogatót csalt Esztergamba, kik saját szemeikkel ohajták látni a férfit, ki a kalandjaik miatt harczos magyarokat jóságon a keresztény vallásnak megnyerte, bölcsesége által a magyar államot az európai népcsalád egyenjogú tagjává tette, s bőkezűségénél fogva mindenek hódolatát magának biztosította.

Európa ez időtájt ocsudott föl a balhítből, mely sz. János Titkos-látásának egyik hibásan értelmezett helyéből keletkezvén, attól félt, hogy Isten országának ezeréves főnnállása után a végítélet következik. A balsejtelmű év szerencsésen befejeztetvén, a hálátelt ájtatos keblek sürűbben kezdék a kereszténység sz. helyeit, névszerint a sz. földet, az ur Jézus működésének színhelyét, látogatni. II. Sylvester pápa fölhívása, mely a hitetlenek kezébe került szentföld sorsa fölött feljajdul, újabb ösztönt adott a megredt zarándok-vágyaknak.

„Ez időben — mond egy István-korabeli krónika — mindazok, kik Olasz- és Francziaországból az Ur sirjához Jeruzsálembe szándékoznak zarándokolni, kezdék elhagyni a szokott tengeri utat, s Magyarországon utaztak keresztül. Istvánnak nagy

gondja volt e zarándokokra ; utjokat, merre mentek, biztosságba helyezte ; azokat, kik őt személyesen meglátogatták, mint testvéreket fogadta, és nagy ajándékokkal gazdagítva, bocsátotta el magától. Az utazás könnyűségének és biztosságának, István vendégszeretetének és bőkezűségének híre hamar befutotta az egész Európát, s a nemeseknek és köznépnek számtalan sokasága kezdett utazni Jeruzsálembe. " Ilyen vendége volt sz. Istvánnak 1026. — hogy példát hozzunk föl — Vilmos, angoulêmei gróf fényes kíséretével, melyhez tartoztak Odo herceg, a verduni és angoulêmei apátok, Girald, a fejedelem háznagya és tanácsosa, Amalfred, utóbb szintén apát, s a lovagok és nemesek egész serege.

Hogy ezen gyakoribb érintkezés a művelt idegenekkel a magyar népre jó hatás nélkül nem lehetett, hogy általa honosaink ismeretköre bővült, világnéztele tágult, erkölcei finomodtak, a keresztény elvekben szilárdultak, a tudomány terjedett, az ipar meghonosult, a kereskedés élénkült : ki akarná kétségbe vonni ?

Sz. István mindinkább szélesedő politikai jelentékenységének és befolyásának egyaránt, valamint terjedt vendégszeretetének fényes tanúsága az is, hogy esztergami udvara *menhelye* lön számos fejedelmi férfiúnak, kik hazájokból bármi oknál fogva távozni kényszerültek. "A lázadó Bruno herceg, II. Henrik testvére, sz. István sógora, ugyancsak nála talált menedéket testvérének haragja elől. Sz. István követei kérelték meg " aztán Henrik királyt, mire Bruno, már mint augsburgi püspök, újabb látoga-

tással rőtta le háláját sz. István iránt. Nála talált szíves fogadtatást Edmund angol királynak Nagy Kanut által elűzött két fia. Sőt ezek idősbikének, Edmundnak, István egyik leányát is nőül adta, míg a fiatalabbik, a későbbi sz. Eduárd király a német császári házból nősült. — Ide menekült 1034-ben Kázmér lengyel király is az őt országából elűzött pártosok elől.

Hogy ez távolról sem jelentett annyit, mintha a magyar királyi udvarban tárt kapukkal fogadtak volna minden kalandort, még ha az mint szerzetes, vagy térítő akart is működni, ha a király jellemökben nem bizott meg, vagy följánlott munkálkodásukat az országra nézve hasznosnak nem tudta; — ezt több példa érdekesen tanúsítja. Querfurti Bruno püspök, kit bár a pápa avégett avatott föl püspökké hogy az evangeliumot a Kelet barbár népei közt hirdesse, nem talált alkalmaztatást sz. királyunknál, hihetőleg azért, mert őt hosszabb tartózkodása alatt az udvarnál — méltatlannak vagy képtelennek tartá ezen hivatásra. S midőn 1010 táján tizenöt olasz szerzetes a király tudta nélkül jött az országba azon szándékkal, hogy vértanuságot keressenek, s midőn a király ezen szándékukról őket le nem beszélhette, az idegenekről szóló törvényt alkalmazta rájuk, gondviselők kezére bízván őket, kik eltartásukról gondoskodtak.

E meglepő példák sz. István magas értelmiségéről és szilárd jelleméről annyival inkább bámulattal képesek eltölteni, mert tudjuk, mennyire kedvelte, pártolta és alkalmazta is a szentéletű szerze.

teseket, kikkel társalogni a jámbor és komoly kedélyű királynak gyönyörűségei közé tartozott. Így olvassuk sz. Güntherről, hogy jó híre sz. Istvánnak, a magyarok királyának füleibe elhatván, sz. Istvánt nagy vágy szállta meg a nagytökélyű férfit, különben is rokonát, láthatni.

Günther thüringiai származásu gróf, ki a német királyi családdal is rokonságban állt, megutálván a világ hiúságait, és bánattal eltelve ifjusága bűnei miatt, fölkeresé Gotthard hexfeldi apátot, tőle lelki vigaszt kérendő. Azután egész örökségét a hexfeldi monostornak adományozá, s egy ideig e zárdában tölté napjait, majd az altahi klastromba költözött, s mielőtt itt szerzetessé avattatnék, az apát engedelmével Rómába zarándokolt. Az altahi kolostort azonban Günther atya nem találta oly szigorúnak, mint ohajtá, s három év múlva egy csehországi erdőbe, Rinchuach nevű helyre vándorolt, hol aztán holtaiglan harminczhat évet töltött a legszigorubb remeteségben.

Szentségének híre hamar elhatott a vidékre, s többen szegődének melléje, kik vele hasonló önkénytes szegénységben és szigoru önmegtagadásban éltek. Sz. István követeket küldött hozzá, hogy őt Magyarországra a királyi udvarba kísérnék. De Günther meglegetőzék, hogy remeteségét elhagynia nem szabad, és csak a harmadszori követségre határozá el magát, s jelenék meg a királyi udvarnál. Ebéd alatt a király stílt pávát tétet elébe, s unszolja, hogy egyék. Günther szabódik, mert húst ennie nem szabad. Midőn pedig sz. Istvántól tovább is evésre ösztönöztetnék, Günther arcát kezeivel eltakarván, buzgó imában

fordul vala Istenhez, kérvén őt, ne engedné, hogy őt a tiltott étkek bemocskolják. S ime, midőn imádságát végezve, kezeit arczáról leveszi, a pávasült szárnyra kel s elrepül.

Sz. István ezóta még inkább megkedvelte a szent férfit s több ízben elkísértette magához, miközben társainak élelmök- és ruházatukról gondoskodék. Günthernek ilyenkor sz. István egész kincstára rendelkezésére állt, s ő azt nem is késett kimeríteni, hogy a szegények közt kioszsza.

Sz. István a bakonybéli apátságot az ő tanácsára alapította.

Gondja volt a mindenre ügyelő bölcs királynak arra is, hogy az elaggó, elhaló térítők és tanítók helyét ifjabb és honi erőök foglalják el. E czélból a püspöki és káptalani székhelyeken s a klastromok mindegyikében iskolákat állíttatott, mint azokról a következő fejezetben bővebben szólunk. S minthogy maga is a kor divatos tudományaiban jártas volt, gondoskodott, hogy az urak fiai a szellemi érdekekkel szintén megismerkedjenek; hisz az új nemzedék szellemétől függött ujitásainak sorsa. A tanulékony magyar nép készséggel járult az iskolákba is, mint azt sz. Gellért életirója előadja: „Egyszer aztán harmincz új keresztény férfi jöve a püspökhöz (sz. Gellérthez), kérvén, hogy vegye föl gyermekeiket, s a tudományokban megoktatván, tegye papokká. Ki is befo-gadván, Valther mester keze alá adá őket (egy erre alkalmas házat adván nekik), hogy oktassa őket a grammatika és zene tudományaiban. Kik is rövid idő alatt ezen tudományokban nem csekély előmenetelt

tőnek. Mit látván a nemesek és országnagyok, fiaikat tanításra szintén az említett Valtherhez adák, hogy a tisztességes tudományok gyümölcsehez jussanak. . . . A püspök pedig nagy gonddal vala a szegény tanulók ügyére is, kiket, mint kis gyermekeket, házához hordának és beadának az iskolába. . . . Ama harmincz tanulót pedig, midőn már eléggé tanultak valának, papságra fölszentelé és kanonokokká nevezé a püspök. Kiküldé a Dunántulra is, összegyűjtven a tanulókat, mit midőn Valther mester tapasztala, hogy ránő a tanítványok száma, monda a püspöknek: „Nem vagyok elégséges e sokaságot mind a két hivatalban, t. i. az éneklésben és az olvasásban oktatni. Küldj el és hozass mestert, akár éneklőt, akár olvasót. Elküldé azért a püspök Maurus barátot a király üdvözlésére, meghagyván neki, hogy az iskolába is menjen be, mely akkor Fehérvárt virágzó vala. . . .”

De ne folytassuk tovább e tárgyat itt, inkább szenteljünk egy külön fejezetet az ország műveltségi állapotának rajzára, amennyire t. i. az időkimélte adatok rendelkezésünkre állanak.

VII.

A műveltség ősi állapota. — A magyar nyelv, írás, költészet
s a műveltség egyéb nyomai. — Az európai műveltség
magvai. — Földmivelés. — Ipar. — Kereskedés. — Tan-
ügy. — Szabad művészetek. — Középtanodáink. — A
veszprémi egyetem. — Könyvek és könyvtárak. — A ta-
nultság. — Latin és nemzeti irodalom.

A *műveltségnek* mily fokán álltak őseink, midőn
a Duna és Tisza partjain hazánkat megalkották? mily kifejelettségnek örvendett nyelvök? milyen volt
szellemi előhaladásuk, belső életök? minemű elmé-
leti és gyakorlati ismeretekkel bírtak? az irodalom
mely ágait mily sikerrel művelték? voltak-e eszkö-
zeik kiképeztetésükre? s ezek alkalmazása által a
műveltség a nép mekkora töredékének vált tulajdo-
nává, és mikép hatott ez vissza a nemzet összeségé-
re? E kérdések, kimerítő adatok hián, elégséges
megoldást — sajnos — nem nyerhetnek. Ezen kor-
ból egyetlen eredeti törvényt, belföldi oklevelet, ha-
zánkfiától eredt egykoru tudósítást, csak egy sornyi,
magyar nyelven szerkesztett jegyzetet nem birunk.
Azon gyér vonásokból pedig, melyek az egyidejű by-
zanti és nyugati íróknál vagy a századokkal később
élt chronistáinknál reánk maradtak, egészet alkotni

csakis a képzelődés és hozzávetés segélyével — mik tudnivalóképen könnyen tévutra vezethetnek — lehetséges.

Szabadjon azonban ott, hol tények, oklevelek és korirók hallgatnak, oly kutfőre hivatkoznunk, mely a nép jellemének és belső életének meghamisíthatlan nyilvánulása. Értjük a *nyelvet*, mely a nemzet lelktületével, erkölcsével s műveltségével szoros kapcsolatban áll, úgy hogy ennek belső alkata mintegy tükre a nemzet természeti jellemének, szellemi s erkölcsi erejének, mert ez a nyelvre szükségkép reá nyomja saját bélyegét. S ehelyütt legilletékesebbnek tartjuk Toldy Ferencz véleményét, ki e tárgy körüli alapos vizsgálódásának eredményét a következőkben öszpontosítja:

„Nem birunk ugyan az ó-korból egy nyelvemléket is összefüggő beszédben; de ha a legrégibb oklevelek- és krónikákban bőven elszórt magyar neveket és szókat, úgy az árpádi és anjoui időszakból ránk maradt magyar nyelvemlékeket philosophiai lélekkel vizsgáljuk, s a nyelv fejlődési menetéből az ismert időkben, az ezeket megelőzőtt századokra a legóvakodóbb kritika fáklyájánál visszafelé okoskodunk: meggyőződünk afelől, hogy nyelvünk jelen honába egészen készen s ehhez képest a fejlettség nem csekély mértékével érkezett, hogy itt többé egy új nyelvtani alakot sem fejtett ki, egy képzővel sem bővült, de igen, nem egyet elhullatott, hogy új gyökeret többé nem termett, s egyedül idegen szók fölvétele, a szóképzés ősi alaptörvényei szerint folytatott származtatás, s az alkalmasint európai eredetű,

de a nyelv szellemétől nem idegen összetétel útján gyarapodott. Csak a szókötés vett föl régi, sajátosságos és velős formái mellé sok újat, mi által a nyelv tetemesen változott, de fordulatai gazdagsága és könnyedségére nézve, igen, nyert. Ha ekkép azt, mi nyelvünk alkotásában és anyagában hihetőleg európai eredetű, elválasztjuk, s azt, mi abban kétségkívül európaelőtti, egy teljes képben összegyűjtjük: feltámad lelkünkben Árpád nyelve teljes egészletében, s meggyőződünk, hogy az, lényegét tekintve semmivel sem kevésbbé nemes mai nyelvünknel, hanem minden különbség egyfélől ugyan szók és szókötesi fordulatok szegénységében, de másfelől formagazdagságában és színezetében van, mely utóbbit bizonyos hangtani változatosság jelölt, mely egyébiránt részenként egy vagy más nyelvjárásunkban mai napig nyomait hagyta, s több lágyaság az utóbb kiveszett kihangzásoknál fogva; meggyőződünk továbbá, hogy nemzetünk oly becses tőkéjét hozta magával a szógyököknek még lólektani s elvont fogalmakra is, s ezzel oly eleven képzékenységet párosított, hogy azon népnek, mely magának ily nyelvet teremtett, bármily név alatt, szükségkép jelentős multat, nem közönséges szellemi szükségeket, sőt egy, már rég elsüllyedt műveltségi időszakot kell tulajdonítanunk, habár a költözési viszontagságok és . . részben erőszakos változások annak még emlékezetét is eltörölték.“

A másik érv, mely őseink műveltségéről tanuskodik, az *írás* használata. Minden-századbéli íróink összehangozólag bizonyítják, hogy beköltöző őseink,

s különösen a székelyek, régi eredeti írással éltek. Az első, ki ez írást ismerteté, Szamosi volt 1593-ban, utána Telegdi János 1598., ezen túl mintegy ötvenen, kik azt többé vagy kevésbbé bőven tárgyalák. Ipolyi Arnold, a nemzeti régiségek legmélyébe beható tudósunk véleménye szerint igazolják azt az írásnak sajátos régi gyakorlatát kifejező szavaink: a bött, ir, rovás kifejezések is. Írásunk, mint a mongoloké, függélyes irányban fölülről lefelé szolgált, mi minden európai befolyás kizártával, egyenesen Közép-Ázsiára mutat.

Birunk kétségtelen nyomokkal arra is, hogy a költészet őseinknél szintén virágzott. Hogy Attila udvarában az üdvözlő, hősi és tréfás énekek divatoztak, az kétségbe nem vonható történeti tény. Azonban Névtelünk, de külföldi krónikások is emlékeznek magyar hegedősökről és dalokról, melyek mellett kitörő kedvvel táncoltak a magyar vitézek. A magyar mondaköltészetnek, mely a történetírás helyét is pótolta, egész körét képesek vagyunk, bár hiányos emlékeink nyomán, kijelölni.

Végre vannak őseink szellemi műveltségének az említettekén kívül más nyomai is; ide tartoznak: a magyar nép szokásai, erkölcei, vallása, államszerkezete, hadművészete, melyek legfényesebb bizonyosságai a magyar nemzet azonkori józan értelmességének, a törvényes rend tiszteletével párosult szabadságszeretetének s erkölcsi műveltségének. Igaz, hogy a hosszas hadakozások a műveltség öregbedésének előnyére nem váltak, s hogy a helyfogás Európa népei közt a polgárisultság új irányait köve-

telte; de épen ebben rejlik nemzetünk életrevalósága, hogy a viszonyokba beokulni, a kor szellemét megfigyelni s intő szavát mindenkor követni tudta.

Az *európai művelődés* magvait már Gejza fejedelem veté el. A harczy kalandok megszűntével a nemzet öntermékelésre volt utasítva. Csakhamar kelete lett a *földművelők*- és iparosoknak, kik, elejénte nagyrészt idegenek, a fejedelem pártolásában részesültek. A főérdem azonban a papságot illeti az ország termékenynyé tételében, mert a szorgalmas szerzetesek valának, kik a klastromaiknak adományozott földeken példaadólag üzték a termesztő gazdaságot. A gabnán kívül derekasán folyt a szőlőművelés, fatenyésztés, a len- és kendertermesztés, sőt a méhészet is, mik ismét különféle mesterségeknek nyújtottak anyagot. A földművelés fölszárnyalását leginkább tanusítják a gabna-tizedek, melyekre sz. István legtöbb egyházi alapítványát fekteté.

A *kézműveket* illetőleg, hasonlóan sz. Istvánnak adományleveleiből látni, hogy korában nagy számmal voltak mesterembereink, kik közt az ötvösök nem kis szerepet játsztak. A sz. edények, nagyok fegyverei, ékességei és asztali edényei, mikben azon időbeli történeti tanuságok szerint őseink hihetetlen fényt tüzének, tágas tért nyitottak művészetök gyakorlására. — A sok egyház, monostor, apátság, urak és püspökök lakhelyei és várak építésére pedig számos építész, szobrász és kőfaragó jött az országba, kik, a gyér maradványokból ítélve, művészetök színvonalán állottak. A himvarrás mily lendületet nyert a templomi díszöltönyök készítésében, arról a koro-

názási palást tanuskodik. — Hogy a váraljakon, hol a személy- és vagyonbiztonság aránylag nagyobb volt, szívesen laktak a szabadalmakkal fölruházott idegen, névszerint német vendégek, polgári osztályunk ezen ősei, főnnebb láttuk.

Az adás-vevést, mely elejénte csere által eszközöltetett, elősegítették a sz. István által veretni kezdett pénz, a vásárok, vásári bíróságok és vizi közlekedés. A bolgár birodalomnak elenyészte után az átviteli kereskedés Németország és a keleti birodalom közt hazánkon át vette útját, másrészt az tizlet Dalmatia és Velenceze felől annyira gyarapodott, hogy virágzónak nevezhető.

A közoktatás áldásai is a kereszténység nyomában áradtak a magyarra. Érintettük, hogy sz. István a püspöki székek és klastromok mellett tanodákat állíttatott föl. Ezek szervezete valószínűleg a külföldi hasonnemű intézeteket követte, melyekben az ugynevezett *szabad-művészetek* képezték a tantárgyakat. Névszerint: 1. a grammatika, melyhez a nyelvtanon kívül a deák költészet és a vallástan tartozott, továbbá az egyházi énekek, a liturgia és a szent szakaszok magyarázata, latin keresztény és classikus költők fejtegetése. 2. A retorika a hitszónokok kiképzésére és pedig nem csak az alakí, hanem a tárgyas is, mihez képest a jogi, erkölcsi és történeti ismék, mint az életre mulhatlanok, ezen osztály körébe estek. 3. A dialektika, melyben a bölcsészeti elemei, a logika, az aristotelesi kategoriák taníttattak, mikhez vitázó gyakorlatok járultak. Ugy látszik, hogy ez osztály nálunk nem volt jelentéktelen, mert

Hartvik tanúsága szerint sz. István a pannonhalmi tanodában, melyet kiválóan kedvelt, többszöri látogatásai alkalmával maga is tudományos vitába bocsátkozott mind a tanárok-, mind a tanulókkal. 4. Az arithmetika, különös vonatkozással az időszámításra és alapjául a zene-, mértan- és csillagászatnak. 5. A muzsika, mely Nagy Gergely pápa óta az isteniszolgálatnál jelentékeny szerepet játszott. 6. A geometria, mely azonban még igen tökéletlen vala s a hossz-, lap- és térmérést kevés pontossággal tanította. Ugyancsak kevésre vitte volt még akkor 7. az astronomia, mely noha lényeges részét képezte a műveltségnek, csak az időjárás-tannak és a csillagászatnak szolgált ingó alapjául.

Mekkora terjedelemben tanították hazai tanodáinkban e külön szakait a szabad-művészeteknek, azt adatok hiányában mindenütt meghatározni nem bírjuk. De hozzá vethetjük, hogy sz. István, kinek egyéb alkotásai a nagyszertűség jellegét viselik homlokukon, a tanügyben sem maradt a példaadó külföldnek mögötte, — legalább az általa alapított főbb tanodákban nem. Mert hogy iskoláink tantárgyai rendeltetésökhöz képest számra és kiterjedésre nézve is változtak, emlitenünk is fölösleges; az egyetem felölelte az összes szakokat, a közép vagy káptalani tanodákban a grammatika, theologia, logika, vagy csak a grammatika és muzsika tanított az illető kanonokok által, kik maig is a régi canonicus lector, cantor, theologus, scholasticus, magister czimen fordulnak elő, míg a fárjai iskolákban a plébános az egyházához tartozó kisdedeket a hit elemeiben oktatta

A középtanodák sorát a fehérvári nyitja meg, melyet a sz. király hihetőleg az ottani káptalannal egyidejűleg alapított, s mint érintők, igen kegyelt; ilyen volt a győri, esanádi, melynek vonzó rajzát közlöttük fönnebb, a budai, és mások, mert a szentmártoni főmonostort és az esztergami érsekség hittani iskoláját, hol a canonjog is taníttatott, már a főbb iskolák közé kell sorolnunk.

Minden valószínűség oda mutat, hogy sz. István volt alapítója a *veszprémi egyetemnek* is. Kún László király 1276-ki adományozó oklevelében világosan így szól: „Tudja mindenki, miszerint Veszprém városában azon időtől fogva, hogy Magyarországon Isten jóvoltából a katholika hit virágzik, a szabad-mesterségek tanulmányai, melyek által az isteni parancsok is legvilágosabban megmagyaráztatnak, valamint Párisban, Fráncziaországban, a tanítók kitűnő tudományával s a tanulók nagy seregével Magyarország egyházai között növekedő hirrel fénylettek, s a törvénytudomány az ország jogai fentartására ott főrangot foglal el.“ Volt-e hittani kara e studium generalénak, alig valószínű; de hogy a jogtani karának tizenöt tanár tagja volt, az okmányilag bizonyos; e kar tekintélyes voltáról kezeskedik még az is, hogy királyaink követeiket a pápához, császárok s egyéb fejedelmekhez tagjai közül választák; ez intézet nagyszerűségét tanúsítja végre, hogy könyvtára az időhöz képest tetemesnek nevezhető, melyet az említett király 3000 márkára becsült.

A *könyveknek* hiánya és szertelen ritkasága ugyanis — a könyvek levén a tudományos kimű-

veltetés főeszközei — egyik legnagyobb akadálya volt a tudományos haladásnak s az ismeretek elterjedésének. Az ókor nagy könyvtárai háborúk, égek s főleg a népvándorlás pusztításai folytán meg voltak semmisítve, miáltal a könyvek annyira megritkultak, hogy áruk hihetetlen magasságra emelkedék a külföldön. Amint fönnebb láttuk, nálunk a törvény a püspökre szabta a kötelezettséget a templomokat a szükséges könyvekkel ellátni, de ezek elejénte alig álltak egyébből egy-egy misekönyv- és szerkönyvnél vagyis agendánál. A maga által alapított monostorokat sz. István ugyan ellátta könyvekkel; így olvassuk a pécsváradiról, hogy negyven-kötetnyi könyvtárral adományozta meg, mely ez időben, az ügyes leiró kezek hiánya miatt, tekintélyes volt, de koránsem elégséges, hogy tudósokat képezzen.

Mennyi nehézséggel járt a tankönyveket is beszerezni, Bonipert pécsi püspök példája mutatja, ki egy Priscianust Franciaországból, a chartrei püspöktől volt kénytelen hozatni, sz. Gellért pedig egyebek közt avégből is készült Jeruzsálembe zarándokolni, hogy sz. Jeromos munkáit megszerezze. Ami a könyvek árát illeti, hozzávethetjük, a veszprémi könyvtár későbbi becslésén kívül, azon, szintén későbbi tényből, hogy Gútkeledi Vid 1263-ban, midőn a könyvek ára igen leszállt vala, a csatári monostort, melynek bibliája az ő hibája folytán vészett el, másfél faluval kártalanítá.

Ha azon könyvek lajstromát, melyeket a szent király 1015-ben a pécsvárad monostornak adomá-

nyozott, áttekintjük, nagyobbbrészt egyházi használatra rendelt vagy a legelső vallástani szükségeknek megfelelő könyvekre bukkanunk, s nem tudományos hittani munkákra; mert egy szent-átya sincs köztök, annál kevésbbé classikusok vagy, csak a középkornak ismeretesb világi, különösen történeti írói. Mi mindössze kevés volt arra, hogy csak a külföld akkori tudományosság színvonalára emelhesse a magyart, s tudományos irodalmat alapíthasson.

Ehhez képest a nagyok és nemesek *tanultsága* a vallás elemein, a törvények és hazai történetek ismeretén tul alig terjedett. Az írástudás akkori időben a papi rendnek tartozott hivatásához; ők voltak a titkárok, oklevelek és törvények fogalmazói, ügyvédek, sőt orvosok is. Ily körülmények közt nem csodálkozhatunk, hogy noha a nemzeti nyelv nem szűnt meg az udvar, a nagyok, az országos, általában a nyilvános élet nyelve lenni, az egyház, törvényhozás, a külhatalmakkal való közlekedés s az oklevelek latin nyelven szóltak. Ezen voltak írva sz. István törvényei és oklevelei; jóllehet magától értetik, hogy a nemzeti gyűlések vitatkozásai, a törvények hirdetése a nép előtt, valamint az egyház külső nyelve esakis a magyar, illetőleg a népé lehetett.

Lehet, hogy papjaink tömérdek térítési és nevelési munkáik közben időt leltek irodalmilag is mivelkedni, de az idő ennek emlékét igen kevésbé kimélte; mindössze sz. Gellértnek latin értekezését ismerjük a sz.-írási három ifju éneke fölött (hymnus

trium puerorum), és sz. Mór, a későbbi pécsi püspök által irt „sz. Zoerárd vagy András hitvalló és sz. Benedek vértanu remeték életét.” Amit a magyar méltó büszkséggel nevezhet a deák irodalom terén is magáénak, azok sz. István király „Atyai intelmei Imre fiához”, melyekkel, mint a sz. király bölcs állampolitikájának emlékével, alább bővebben ismerkedünk meg.

Hogy minden, mi a nép kebelét emeli és izgatja: az egyén szívügye, az ország sorsa, a bajnoki tettek, ez időben is meglették hegedőseiket, annyira kétségtelen, miszerint régi krónikáink és legendáink az u. n. király-mondakör egyes tagjainak emlékét tartották fenn. Mig másfelül az új vallás elterjesztése szükségessé tévé nem csak az élőszóvali oktatást, mit elejente az idegen papok magyar tolmácsok segédelmével eszközöltek, utóbb magyar papok folytattak, hanem az istentisztelet egyöntetősége azt is követelte, hogy a vallási főbb igazságok, a templomokban olvastatni szokott ünnepi és vasárnapi szent-szakszok, a közimák, énekek és szerkönyv írásba foglalassanak, és pedig nem az ősmagyar írásba, melyet kerülni azért láttak jónak papjaink, mert a pogány vallással függött össze, hanem a deák betűrendszer segélyével. Miáltal az európai magyar irodalomnak, a kereszténység behozatalával együtt legott sz. István alatt vetették meg alapját. Azonban csak egy-két lapra megyen az, mi e korból irodalmi emlékül fennmaradt: a „halotti beszédet és könyörgést” értem, melyet, noha egy XII.-századbéli codexből szállott reánk, hangtani és helyesírási viszonyainál és a

benne előfordult nyelvtani alakoknál fogva szükségképen a keresztény magyar irodalom első zsen-géi közé sorozhatunk s egyenesen a szent-ist-vánkori magyar szerkönyv mafadványának tekint-hetünk.

VIII.

A béke áldásai. — Sz. István viszonya a csehek-, lengyelek-, oroszok-, görögök-, horvátok-, velenceiek- és németekhez. — II. Konrád új politikája. — A strassburgi püspök küldetése Konstantinápolyba. — A magyar-német háború okai. — Az ellenségeskedést a bajorok kezdik. — A németek a csehekkel szöveteznek; ezek elfoglalják Morvaországot, de II. Konrád kudarcot vall. — A béke előbb a csehekkel, aztán a németekkel megkötetik. — Egy későbbi író sz. István egyéb háborúiról.

A nagy föladat, melyet szent István maga elé tűzött; a hivatás, mely komoly fönségével annyira eltöltte a szent férfit, hogy nevetni őt soha senki sem látta, csak a békében valósulhatott: a hit és szeretet a békében tenyészik; az igazság a békével csókolódszik, s a muzsák a békében árasztják szét malasztjokat. Innét annyi erély és buzgalom mellett a bölcs észély és mérséklet a sz. királyban, ki a nemzetet minden erőszakosb rázkódtatástól féltékenyen óvta.

Ily nagy átalakulás, minőn a nemzet átment, nem történhetett ugyan minden forrongás nélkül a kedélyekben, s a király halála után bekövetkezett eseményekből is kiténik, hogy a nép egy része nem egyhamar kedvelte meg a kereszténységet és monar-

chiát: de mióta Koppány és Gyula lázadása dugába dőlt, a forrongás nem ért többé a kitörésig, s Isten békesége uralkodott a magyar föld színén.

Külföldön is minden igyekezete oda irányult, hogy — habár némi áldozatokba került is — a nemzetének oly szükséges békét fõntartsa.

A *csehekkel* szoros barátságot tartott. A hatalmas *lengyel* fejedelemmel, a magát királynak nevezõ Chrobri Boleszlávval, Morvaország árán is ápolta a barátságos viszonyt. Morvaország t. i. vagy annak legalább nagy része a 955-ki augsburgi ütközet után a magyar fõnhatóság alól Csehország birtokába ment át. Sz. István kormányának kezdetén, hihetõleg épen akkor, midõn õ Koppány lázadásával volt elfoglalva, a vitéz Boleszláv, ki az oroszokat és cseheket egyaránt megigázta, lett e földnek urává. Mig a harczos fejedelem élt, ki sz. Istvánnak különben is süve volt, Judit-nővérét birván feleségül, sz. István nem érvényesítette Magyarország jogait; de mihelyt Boleszláv 1025-ben meghalálozott, e földre megint kiterjesztette királyi hatalmát, noha mint látni fogjuk, nem hosszú idõre.

Az orosz Vladimirhez, ki, miként õ, a kereszténységet, a görög egyházhoz csatlakozva és szláv szertartással ugyan, országában szintén meghonosítá, — jó viszonyban állott. E jó viszonyt kétség kívül elõmozdította a két birodalom közös ellensége-, a besenyõktõl való félelem, kik ellen Vladimir is több ízben kényszerült sikra szállani, s kik halála után,

mint Boleszláv Chrobri segélycsapatai Kievet megszállották.

Ugyanezen természetes szövetség köthette kezdetben a magyar királyhoz a *keleti* birodalmat, mert ennek is sokat kellett szenvednie a besenyőktől s ezeken fölül a bolgároktól is, kik a magyaroknak szintoly veszélyes szomszédai valának, mint a görögöknek.

Bolgárország teljes meghódíttatása ugyanis nem sikerült 1014 előtt, s ekkor viszont a görög szomszédság vált kellemetlenné a sz. királyra, főleg midőn 1019-ben Diogones nevű byzanti tábornoknak sikerült a horvát bánt, Szermot, kit a Szerémség is uralt, egy tanácskozmány alkalmával leszurni, és a fővárost a legyilkoltnak elképedt özvegyétől elfoglalni. Diogenes parancsnokává lőn az ujjonnan nyert tartománynak, mire a horvátok is meghódultak.

Sz. István tűrte ez új viszonyt, megelegedvén népe számához képest úgy is elég nagy országával; noha egykoron, a honfoglalás idejében, szinte Spalatoig meghódolt vala a magyar fegyvereknek *Horvátország*, melynek tengerparti részeit azóta Velence vette hatalma alá, míg most belföldét a görögök tették maguktól függővé. Erőszak helyett, hogy a horvát fejedelmekkel jó egyetértésben maradjon, szeledebb fegyvert használt a bölcs magyar király, midőn Cresimir a horvát királynak leányát a maga fia, Imre herczeg számára jegyezte el.

A *Velenczével* folytatott barátságos viszonyról elég tanúságot tesz azon körülmény, hogy István a

maga testvérét Urseoli Otto velencei dogenek adta hitvesül. Ezen házasságból eredt az utóbb magyar királyllyá lett Péter. A nevezett Urseoli Otto 1009-ben követte atyját a hercegi széken, és uralkodott 1026-ig, midőn az ellene kitört lázadás Konstantinápolyba futni kényszeríté, hol 1032-ben épen akkor mult ki, mikoron fejedelmi székét ujból elfoglalandó visszakészült hazájába. E benső viszony a velencei uralkodó házzal igen előnyös lehetett sz. Istvánra már azért is, mert a hatalmas doge-család rokonságban állott a horvát királyllyal, kivel a barátságot főtartani reá, a magyar királyra nézve kívánatos volt; de még fontosabb érdek lehetett, hogy az Urseolik a byzanti császárokkal szintén sógorságban állottak, és sz. István a velencei közvetítés folytán a jó viszony főtartását remélhette a keleti birodalommal. Sz. Istvánnak, ugyanis, nem kis gondja volt, nehogy a német és görög birodalom közt valamely támadó szövetség keletkezzék Magyarország ellen. Ily szövetségtől nem kellett ugyan tartania, míg a német császári trónon süve II. Henrik ült, de midőn ez egy évvel Urseoli elüzetése előtt meghalálozék és a frank nemzetségből származott II. Konrád lépett helyébe, akkor bonyolódásnak indultak az ügyek s a béke ege borulni kezdett Magyarország fölött.

II. Konrád, ugyanis, a keleti viszonyoknak átalakulását a lengyel Boleszláv halála folytán előre látván, igyekezetét arra fordította, hogy szorosb viszonyba lépjen a görög udvarral, melynek igyekezete, ezt könnyű volt belátni, veszélyt hordott méhében Magyarországra. Konstantinápolyban egy évben Bo-

Ieszláv Chrobrival (1025. decz.) elhunyt a jeles és szerencsés II. Vazul, és testvére VI. Konstantin, a császárok legméltatlanabbika a macedoniai házból, lett utóda. Mindamellett föntarták tekintélyüket a görög fegyverek: ama szerémi Diogenes megverte a Bolgárországba betűtő besenyőket, míg ugyanazon időben az arabokon is diadalt ült Samos szigeténél a görög had.

Ekkor, 1027 őszen, küldötte Konrád császár a strassburgi püspököt Wernert Konstantinápolyba követül, hogy császári örököse számára Konstantin leányai egyikének kezét kérje meg. Werner, ki nagy pompával indult utjára, kényes megbízatása tudatában, amint az ország határához ére, nem mert mint királyának követe átutazhatási engedélyt kérni sz. Istvánunktól, s úgy jelenté be magát, mint a ki számos kíséretével, annyi mások példája szerint, a szent sirhoz akar az országon keresztül zarándokolni. De sz. István előtt nem maradt titok a püspök utazásának czélja, s mivel hihetőleg nyomába jött, hogy a püspök utasítása arra is kiterjed, hogy ellene a görög császárral szövetséget kössön: Wernernek nem adott engedelmet az országon keresztül utaznia, s ez Olaszországon s a tengeren át kénytelenítettett utját folytatni. Sok hányatás után el is érkezett Konstantinápolyba, hol 1028. októberben meghalt, de küldetésének annál kevesebb eredménye lett, mert Konstantin utódja, Romanos Argyros, nyugat felől minden áron békét óhajtott, hogy terveit keleten valósithassa.

Íme az első esemény, mely a német és magyar udvarok közt megbomlott viszonyt jelzi. Mi volt azonban a nem sokára kitört ellenségeskedésnek valódi oka, azt bizonyosan nem tudjuk. Némelyek azt hiszik, hogy Konrád a sértést, mely őt Werner személyében érte, kívánta megbosszulni. Vipo, azon korbeli író, Konrád császár életében ennyit mond: „Ezen időben, sok viszály támadt a pannon nemzet és a bajorok, azaz németek közt, mire azonban a bajorok adtak okot.“ Mások Bajorország öröködését mondják a viszály okának, s ezt, vannak, kik arra értik, hogy sz. István, fiának sz. Imrének, mint a magtalanul elhalt II. Henrik fiának akarta megszerezni Bajorországot. De nem is említve, hogy midőn a háboru kitört, még Brunó püspök, II. Henrik testvére is élt, ez nem látszik valószínűnek. Ha csakugyan Bajorország öröke képezte Eris almáját, akkor sokkal valószínűbb, hogy a sz. király Bruno örökösödési jogát pártolta Konrád ellen, ki a herczegséget 1027-ben Henrik fiának adományozá. Erre mutat legalább az, hogy a háboru megszűnt Bruno halála után s hihetőleg annak következtében.

A tetteges ellenségeskedést a bajorok kezdték meg át-átütvén a szélekbe s az országot pusztítván, viszonzásul meg a magyarok Bajorországra estek, érzékeny csapásokat mérvén a határszéli helyekre.

Erre a császár félretevén minden ügyeit, félbeszakasztván háboruját a lengyelekkel, tetemes sereget gyűjtött, melynek részét Udalrich cseh her-

czeg fiára Bretislavra bizta, hogy éjszokról törjön az országra, míg másik részét maga vezette a magyar fejedelem ellen, hogy azt a dunántuli részeken támadja meg. A cseh herceget a vágy a morva részeket megint visszafoglalni vezette a császár táborába.

A cseh megfelelt föladatának, és a kevésbbé védett morva tartományt a hasonló folyóig elfoglalta. A császárt azonban mindjárt a magyar földre érkezésénél megakasztotta utjában sz. István hada, mely a Duna, Lajta és Fertő tó közt derekasan fölkészülve várta. Német kutatók az ország természetes erődtésében, erdeiben, mocsárai- és folyóiban keresik a császár kudarcának okát, míg sz. István vitéz seregén kívül a magyarok Nagyasszonya közbenjárásának, kinek kegyét országos imádság és bűjt által igyekezett kinyerni, köszönheté országa oltalmát. A legenda szerint egy angyali követ jelent meg a németek táborában és császári urok nevében szólítá föl az egyes hadnagyokat a visszavonulásra.

Érdekes e mellett hallani, mint jellemzik magok a legenda írói e jelenetről szóló hitet: „Noha az efféle dolgot úgy beszélük, mintha valóban megtörtént volna, ugymond, azt mégis csak szellemileg kell érteni, mert szellemi dolgok csak érzéki képekben adatnak elő, s egészen más, ami külsőképen történik vagy mondatik, s más, ami belül történik.”

Történt legyen akár miként: Konrádnak be kelle érnie a Fische - menti vidék pusztításával és aztán serege nem csekély veszélyeztetésével visszavonulnia. Konrád e visszavo-

nulására kétség kívül annak is volt befolyása, hogy Szászország védelmére kényszerült sietni, melyet időközben a legyelek pusztítani kezdenek. Konrád ezentul a lengyelekkel levén elfoglalva, sz. Istvánt többé nem háborgatta. Ez pedig annál hajlandóbb lett a békére, minthogy időközben Bruno püspök, a bajor örökösödési viszály főoka, meghalt, más részt maga is békeszerető jelleménél és az élet fáradalmaitól megtört egészségénél fogva szívesen félbeszakította a háboruszkodást. Lemondott tehát a Magyarországtól sok év előtt elszakadt morva földről, s mindenek előtt Bretislavval kötötte meg még 1029 folytában a békét, melyszerint a Morva folyam vont a két ország között határt. Azután alkuba bocsátkozott Konrád fiával, Henrik bajor herczeggel, ki midőn azon biztosítást vevé, hogy a magyar király őt Bajorország birtokában többé háborítani nem szándékozik, 1030-ban atyja tudta nélkül állt a békére, melyhez nem sokára utóbb Konrád is örömmel hozzájárult. És már 1033-ban személyesen látogatta meg Henrik a nagy királyt s megújította a barátságot.

Sz. István ezentul mind a császárral, mind a cseh herczeggel folytonos barátságban élt holtáiglan. S e kettős barátság miatt történt, hogy midőn Kázmér lengyel király 1034-ben pártosai elől Magyarországra meneküle, sz. István nem bocsátotta el országából.

Ezen utóbb leírt hadjárat volt sz. István utolsó háboruja. Ha a sz. király 46 éves uralkodásán végigtekintünk, mindössze öt vagy hat háborujáról emlé-

kezik a történelem: a Koppány, az erdélyi Gyula, a bolgár Keán, a marosvári Ótom ellen viselt belháborúkról, továbbá a morva hadjáratról, mely, úgy látszik, egy csapással lett befejezve, és a Konrád császárral folyt háborúról; mihez képest uralkodásának mintegy 40 évét békésnek nevezhetjük. Ha azonban a történet adatait összevetjük a sz. király Intelmeinek bevezetésével, melyben arról panaszkodik, hogy szinte egész életén törte magát a hadjáratokkal és különféle népek berohanásaival: kételyünk támad aziránt, följegyezték-e a krónikák sz. István összes hadakozásait? S erre nézve hajlandók vagyunk a király saját állítását hitelesbnek venni a krónikák hallgatásánál. Megerősít e véleményünkben Bergamoi Jakab Fülöpnek a *Supplementum Chronicorum* szerzőjének a legkitünőbb Asszonyokról írt műve, melyben Gizela királynéről írván, többi közt említi, hogy sz. István szinte számtalan kis-király fölött győzedelmeskedvén, a dunántuli szlávokat, bosnyákokat, szerbeket vagyis ráczokat és oláhokat hatalma alá vetette.

Hogy a kiskirályok alatt a hatalmas törzs- és nemzetség-fők Koppány, Gyula s talán mások értendők, mert ezek ketten nem volnának épen megszámlálhatlanok; hogy az oláhok sorába Keán moldvai és Ótom temesi oláhjai veendők, az nehézséget nem szül; és ha a szlávok alatt a bolgárokat értjük, még az is megengedhető: de szerbekről és bosnyákokról kronikáink teljesen hallgatnak.

Igaz ugyan, hogy Bergamoi Jakab XV. századi író; de ha meggondoljuk, hogy oly író, ki életrajzai

írásakor nem sokat okoskodott, hanem régi legendáriusokat és kronistákat használt, kivont, kiírt, s köz-
tők olyakat is, kik elvesztek, vagy lappanganak,
vagy kiket mi nem ismertünk: azon tudattal fejez-
zük be ezen sz. István külviszonyainak szánt fejeze-
tet, miszerint eljő az idő, midőn azt újabb adatokkal
bővítettünk lehetend.*)

*) Lásd Toldy Uj Magyar Muz. X. foly. II. köt. Va-
lami sz. István királyról.

IX.

Sz. Imre legendája. — A pannonhalmi jelenet. — A herczeg jellemzése. — Sz. Gellért életrajza. — Jellemvonások, korrajzok. — Sz. István intelmei. — Az itészet e mű fölött. — Kivonatok belőle: a hitről, egyházzól, püspökökről, az urakról, igazságszolgáltatásról, idegenekről. — Sz. István hazafiságának védelme. — Az Intelmek három utolsó fejezete. — Sz. Imre herczeg halála.

Sz. Istvánt az Isten nem épen kis családdal áldotta meg, voltak fiai és leányai többes számban, de gyermekeit amint Isten adta, úgy el is vette még kicsinységökben, s ez időtájt, 1030 körül, már csak egy gyermeke, sz. Imre herczeg volt életben, kit amily forrón szeretett, ép oly gonddal neveltetett, ohajtván, hogy az országlásban utóda legyen.

Sz. Imre herczegről a történet nem szolgál bő tudósítással. Maradt ugyan reánk egy legendája, a XII. század első feléből, de ez gazdagabb közhelyekről kölcsönzött szólamokban, mint történeti tényekben. Annyit tud róla, hogy „gyermekkorában gondos fölügyelet alatt növekedve először is az összes grammaticai tudományokba teljesen beavattatott; „ismeri a művet is, melyet atyja fia számára irt, az ugynevezett Intelmeket. Jellemző vonásként említi, hogy „sz. Imre herczeg . . . kevés álommal megelégedve, min-

den éjjel, midőn már mindenki ágyba szállott, ...
Istennek zsoltárokat énekelve viraszta."

A III. fejezet kedves kis történetkét jegyze föl
hogyan egyszer sz. István király fiával együtt imádkozni a pannonhegyi sz. Márton egyházába jöve. A király fiát bocsátá előre a szerzetesek üdvözlésére, mire a gyermek Imre sz. ihlettől telten egyenlőtlenül osztogatá a csókokat. Egyiknek egy, másiknak három vagy öt, az utolsónak, sz. Mór-, később pécsi püspöknek egymagának hét csókot ada. Atyjától eziránt kérdőre vonatván, előszámlálá mindegyik érdemeit, s hogy az, kinek hétszerezte a csókot, egész életét szűzen töltötte.

Sz. Imre, ugyanis, egy mennyei szózat intésére maga is lelki és testi szüzességet fogadott, és azt megtartá akkor is, midőn atyja rendelkezése szerint királyi vérből származott leányt jegyzettek és hoztak el neki, hogy a két királyi ágból királyi maradék származzék, ő a testi nemzést, mely romlandó, a szüzesség lelki fogadásának utána tevén, testét büjtőkel sanyargatá, lelkét pedig az Isten ígéjének kenyérével táplálá, hogy a test ingere urrá ne legyen rajta, és érintetlen nejjének szüzességét szeplőtlenül megtartá." — A legenda megemlékezik még a csodákról, melyek a sz. herceg sirjánál történtek és szentté avatásáról.

Nemcsak e legendából, hanem az Intelmek némi aggodalmat kifejező hangjából bátran következtethetjük, hogy sz. Imre módfelett lágykedélyű, szenvedőlegesen jellemű ifju volt hasontalan atyjához, ki alkotás és cselekvés által szerezte meg magának a

szentség nimbusát ; ő, ugy látszik, inkább anyja természetét öröklé, mintájaul fogadván anyai nagybátyját a szintén sz. életű II. Henrik császárt, ki inkább önmegtagadó, szemléleti erények által tündökölt.

Hakik azon véleményt vallják, hogy sz. Imre jellemképzésére nevelője, sz. Gellért püspök gyakorolt döntő befolyást, azok talán e sz. püspök jelleménél átnézték, hogy noha ő a szerzeteshez illő öntagadásban is kitűnt, nyugtalan, mondhatnám, heves véralkatánál fogva, folyton tervelő, fáradhatlanul tevékeny, alkotó jellemekhez tartozott, mint ez közel egykoru életirataiból, mely azon kor rajzához számos érdekes részletet tartalmaz, kiviláglik.

Sz. Gellért Velence városában patricius család palotájában született, s a keresztségben György nevet nyert. Öt éves korában nagy lázakban nyavalyogván, szülei sz. György monostorának ajánlák föl, ha föléptül. Így lőn, hogy a szerzetes-ruhába öltöztetett első neveltetését öt éven át a szerzetesek iskolájában nyerte.

E közben történt, hogy atyja Palaestinába zarándokolván, „a sz. földbe temettetni érdemesített“, miről midőn György anyja értesült, kéré a monostor apátját, engedné fiának atyja nevét viselnie, s ez naptól fogva nevezték aztán Gellértnek.

Fölserdülván Gellért aszerzetesek társulatába föl avatott és a szükséges költségekkel Bononiába küldetett, holott a nyelvtant, bölcsészetet, egyházi jogot és minden tisztességes tudományokat öt évig szorgalommal tanulta.

Meghalván aztán a monostor apátja, társai Gellért „mestert” választák utódává. De ez hivatalát csak néhány esztendeig viselé, mert Bethlehembe, sz. Jeromos monostorába vágyakozván, hajóra szállt. Azonban az ellenkező szél és tengeri vihar miatt csakhamar kikötének ismét a dalmát partokon valamely monostornál, melyben véletlenül egykori jóbarátja, a pannonhalmi sz. Márton monostor apátja is jelen vala. Rasina, így nevezi legendánk az apáturat, igyekezett lebeszélni Gellértet a zarándokolásról, és Pécsre hozta magával, honnét a pécsi püspökkel együtt Szekesfehérvárra jövének. „Szokásban vala, ugyanis, hogy midőn sz. István király Nagy-Boldogasszony napjának ünneplésére Fehérvárra jött, összehívta az apátokat és püspököket, hogy e szent ünnepet együtt üljék.”

Sz. Gellért tartotta az ünnepi beszédet, sz. János Titkos jelenése XII. r. 1: részét a napfénybe öltözött asszonyról vevén föl tételül, tolmácsa Konrád fehérvári prépost vala. A beszéd annyira tetszék a népnek és királynak, hogy sz. István magánál marasztotta a szónokot a csanádi püspökséget ígérvén neki, mitől fogva Gellértet választott püspöknek czimezék, szállása pedig a királylyal szomszéd palotában lön, ahol mint Imre herczeg mestere „hosszu ideig” tartózkodott.

Lön aztán, hogy midőn Gellért látta Imre herczeg gyarapodását az erényben, a Bakony rengetegébe vonula Bélre, honnét hét álló esztendőn át ki sem mozdula.

Szent István király.

Ezen időbe esék, a legenda szerint, Otom levetése Csanád által, minek folytán arra készíté a sz. király a kunyhójába visszavonult szerzetest, hogy az újon alapított püspökséget elfoglalja. Hallgatással mellőzzük sz. Gellért rendelkezéseit egyház és iskola körül, melyet fönnebb már előadánk, s jellemzésétől csak néhány vonást emelünk ki püspöki életéből.

A sz. férfiú a boldogságos Szűz iránt oly kitűnő tisztelettel viselteték, hogy bármily bűnöst vittek eléje, s az tőle Krisztus anyjának nevében kért bocsánatot, az irgalmasság anyja nevének hallatára rögtön könybe lábadt szemekkel teljesítő kérelmét. Megjegyzi e helyütt kutfőnk, hogy szűz Máriának tulajdon nevét a magyar nemzetben nem is említik, hanem csak Nagyasszonynak hívják, miért is Magyarországot sz. István király a boldogságos Szűz családjának nevezé.

Más jellemvonásul fölhozza ugyanazon kutfőnk, hogy a sz. püspök, midőn egyházmegyejét beutazza vala, ezt egyszerű szekéren tévé, melyen ülve olvasgatá az általa a Szentlélek segítségével szerkesztett könyveket. Öltözetül többnyire vagy darócztot vagy bozontos bőrt használa. „S aztán, amint gyakran megesik a sz. férfiakon, ha olykor kocsisa gondatlansága vagy más bármiféle megbántás fölbozantotta, megparancsolta, hogy a hibás embert azonnal megkorbácsolják vagy bilincsbe verjék; szolgálai parancsának engedelmeskedve, de atyasága szelidségéről sem feledkezve meg, a bűnös embert a karóhoz az útfélre kötik vala, a hol a sz. atya elmenendő volt, és meztelen hátát tyuk vagy más állat

vérivel megfestik vala. Az Isten embere pedig, amint odaérvén kegyetlenségét eszébe vette, kocsijáról leugorva a kikötözött emberhez siet, s a karót, kezét és karjait, bilincseit és lábait csókolja vala, ajándékokat igérvén neki, ha bocsánatot és irgalmat nyer a már föloldozott embertől.“

A sz. püspököt igalmas szíve nem egyszer arra készíté, hogy mások védelmezése és kegyelemkérés végett a királyhoz siessen. Ily alkalommal történt, hogy a házban, melyben megszálla, éjfél tájban malmzörgést halla, s mindjárt dalolni kezdé a szolgáló, ki a malmot huzza vala, úgy hogy a püspök kénytelen volt félbenhagyni az olvasást. „Valther! monda a püspök előttünk ismeretes utitársának, halld a magyarok dalát, hogyan hangzik?“ S mindketten nevetének az éneken. Aztán megparancsolá, hogy a cselédnek, ki más hatalma alá vettette, tartozó szolgálatját ily édesdeden, morgás nélkül, vigyan teljesíti, nem csekély súlyu pénzt adjanak.

Szokása volt a sz. férfinak, hogy kanonokjai közül senkit a városban alunni nem engede, kivéve azokat, kik utra valának küldve; a többiek egy szobában alusznak vala. S ha valamelyikök a reggeli misére meg nem jelenék, az nap élelmet nem adata neki. Gyanus házhoz egy magára senkit sem engedett menni: „Miben különböztök a világiaktól, ha efféléket teszték, a pilisen (tonsurán) kívül,“ mondogatá nekik. A kanonokok a karban karinget (superpellicia), azonkívül pedig kerek palástot (cappa) viselének. Maga pedig a szerzetesi öltözetet, melyet

gyermekkorában vön fel, soha meg nem változtatta.

„Történt azon időben, hogy Csanád ispán egy embert megkötöztetett, kit is bitófára vivének. Ez kiszabadulván azok kezéből, kik kötözve viszik vala, a boldogságos Szűz monostorába beugorva meneküle. S azok őt sebesen kergetve a monostor ajtajáig érének, s mondának: „Megesett neked, róka! megmenekedtél a vesztőhely töréből, s bőröddel együtt, melyet majd lehuznak rólad, verembe estél! Min a nép közt nagy nevetség támadt. Ezt a rabot aztán a monostornak adták egész életére harangozónak.“ Látszik e történetéből, hogy az egyházak és monostorok menedékjoga a középkorban nálunk is divatozott. Hanem a menedék, mint ez adatból következtethető, csak addig terjedt ki, míg a menekült biztos helyét el nem hagyta, miért rendesen az egyház örökös cselédjévé kellett lennie.

Sz. Gellért legendája a következőkben azon időben forog, mely sz. István király halála után telék le. Leírja a sz. püspök bátor fölléptét a vérengző Sámuel-Aba irányában, kinek vesztét szemébe megjósolja. Rajzolta a Vatha-féle lázadást, melynek egyik áldozata ugyancsak sz. Gellért is. Előszámlálja a sirjánál történt csodákat, minek folytán — de ez már egy későbbi kéz toldaléka — sz. László király uralkodása alatt a szentek sorába vétetett föl.

Ennyire követni a bőséges legendát annyi volna, mint kellenén túl kitérni fölvetett tárgyunktól, melyhez inkább visszasietni tartozunk.

Sz. István életerejét a gond, munka, fáradalom, melyhez a köszvény is járult, annyira fölemésztették, hogy a béke helyreálltával a kormánytól visszavonulni szándékozott. A sz. királyt e lépésre nem csupán előhaladt, a hatvanadik évet betöltő kora vezérlé, ez elhatározásra az is indíthatta a gondos atyát, hogy 24 éves fiát munkára szoktassa, a kormány tudományába avassa, s a trónt családja számára megszilárdítsa.

E végett intő szöveget irt fiához, mely az ifjunak vezére lenne a kormány súlyos gondjai közt. Gyönyörű szöveg, gyöngéd atyai intés, bölcs királyi utasítás, az apostoli király végrendelete ez Intelmek, melyekben fia javát, hazája fölvirulását biztosítani ohajtván, lelke bensejét tárja föl előttünk élete végmeggyéjén, midőn áldásteljes életének műveire visszaszamereng, míg gondüzött szellemét a jövő kételyei szorongatják.

A mű a bevezetésen túl tíz fejezetből áll. Voltak, kik hyperkriticus viselkedésben állíták, hogy ez irat nem egyéb a macedoniai Vazul görög császár Leo-fia számára irt intelmeinek latin átdolgozásánál, noha azzal a tárgyon s a jámbor király egyházias irányán kívül, semmiben közössége nincsen. Ellenben, mióta sz. Gellért iratait ismerjük, nem épen valószínűség nélkül állíthatni, hogy fogalmazásában e tudós csanádi püspöknek része lehetett, iránya és sajátos theologiai nézetei mintha ismétlődnének a szóban forgó művön.

„... Nem restellek, szerelmes fiam, — ugymond a bevezetés, — míg életben vagyok neked tanítást,

parancsokat, buzgó tanácsokat adni, melyek szerint a magad és alattvalóid életét intézd, ha a Mindenható engedelmeből te uralkodol utánam. Te pedig igyekezzél szorgalmasan hallgatni atyád parancsaira az isteni bölcsesség rendeletéhez képest, mely Salamonnal mondatja: Halljad fiam atyád parancsát, ... hogy megsokasodjanak életed évei ... mert ha azokat megveted, ami távol legyen tőled, nem léssz több barátja Isten és embereknek.

„... Gyermekek vagy kincsek közt születve, fölnevelve és dédelgetve minden gyönyörtségben, nem ismerő a hadjáratok súlyos munkáit, az idegen népek ellenséges becsapásainak veszélyeit, melyek közben szinte egész életemet fölemésztettem. Itt az idő, hogy elhagyd a puhaság párnáit, mely téged higesztvé és lágygyá tehetne, mi erényedet eltékozolná s bűnöket táplálna benned; hanem keményítsd meg lelkedet, hogy értelmed figyelmes legyen tanácsaim hallására.”

„... A sz. hit e parancsaink közt az első helyet foglalja el. Mindenek előtt parancsolom, tanácslom, javaslom, kedves fiam, ha tiszteletben akarod tartatni koronádat, oly gonddal és éberséggel tartsd meg az apostoli és katholica hitet, hogy minden istenadta alattvalódnak példánya légy, s az egyháziak méltán nevezhessenek igaz keresztény férfunak ...; mert akik a hitet jó cselekedetekkel nem ékesítik, minthogy a hit jó cselekedetek nélkül holt, sem e földön becsülettel nem kormányozhatnak, sem az örök élet koronájában nem részesülnek.” Kiterjeszkedik azután a hit egyes ágazataira sz. Athanásius hitvallása szerint, s inti, ne pártolja a szakadárokat

és eretnekeket, nehogy a nemzetben az egyház gyöngé ültetvényét elpusztítsák.

„A hit után a második helyet foglalja el a királyi palotában az *egyház*..., mely birodalmunkban még fiatalnak és gyöngének mondható; azért óvatos és bölcs örökre van szüksége... Nehogy hanyagságod által lerontassék és megsemmisüljön, éber figyelemmel viseltessél az egyház iránt, hogy az kárt ne szenvedjen, sőt napról napra gyarapodjék“.

„Királyi trónodat a *püspökök* rende diszitván, a harmadik diszhely a főpapokat illeti. Kedves fiam! ők legyenek tanácsadóid; őrizd őket mint szemed fényét; ha az ő jó indulatukat birod, ne félj elleneidtől... azért megtiltom neked, hogy az ellenök emelt hamis vádakra hallgass, s őket nyilván meggyalázd;... hanem ha megesnék, hogy valamelyikök feddést érdemelne, intsd meg őt az evangelium szerint háromszor négyszer négyszem közt, s ha ekkor is vonakodnék tanácsodra figyelni, történnék vele ez ige szerint: ha téged nem hall, mondd meg az egyháznak.“

„Az ország negyedik disze a *főurak, ispányok és vitézek* hűsége, ereje, tevékenysége, nyájassága, előrelátása; ők, ugyanis az ország erősségei, a gyengék oltalma, az ellenség kivívói, a határok tágitói; ezek, kedves fiam, a te atyáid, testvéreid. Senkit közzölök ne tégy, ne nevezz szolgáltnak: ők harcolnak érted, de ne szolgáljanak, harag, kevélység, irigység nélkül, békésen és alázatosan, szeliden uralkodjál fölöttük, eszedben tartván, hogy az emberek mindnyájan egyenlők, s hogy semmi sem aláz in-

kább a gőg- és irigységnél. Ha békeszerető leszel, úgy mindenki vitéz királyának nevezend és szeretni fog; ha haragos, kevély, irigy lélsz, az urakat lenézed: a vitézek ereje meggyöngíti királyi méltóságodat s másé lesz országod. Ez okon az erény szabályaival kormányozd az urak életét, hogy szeretetre lelkesülve, királyi méltóságodhoz ragaszkodjanak, és kormányod mindig békés legyen“.

„A királyi korona ötödik disze a türelem és *igazság-szolgáltatás*..., azért, ha becsültetni akarsz az országban, szeresd az igazság-szolgáltatást, és ha lelkedet el nem akarod veszteni, légy türelmes. Valahányszor főbenjáró vagy más nagyobb ügy kerül ítélőszéked elé, ne türelmetlenkedjél, ne esküddözzél, hogy a vádlott majd meglakol; hisz az ily eskü amugy is törékeny, minthogy a kába fogadást meg kell szegni; se ne siess magad ítéletet mondani, nehogy a hozzád nem tartozó ügy elintézése által csorbát szenvedjen királyi méltóságod, hanem bizd az ügyet az illető bírákra, végezzenek fölötte törvényök szerint. Félj birónak-, örvendj igazi királynak lenni és neveztetni. A türelmes királyok országolnak, a türelmetlenek pedig zsarnokoskodnak. Míddön pedig valamely, illetőségedhez tartozó ügy kerül eléd, türelemmel és irgalommal íteld meg azt, hogy koronád dicsérete és dicsősége növekedjék.“

„A vendégek és *idegenek* akkora hasznot hajtanak, hogy méltóképen foglalják el a királyi méltóság hatodik helyét. Kivált azért növekedett a római birodalom, s királyai oly dicsőökké és hatalmasakká azért lettek, mert nemesek és bölcssek nagy számmal

gyűltek ott össze mindentinnen.... Ugyanis, valamint különféle részekből és tartományokból jönnek ez idegenek, úgy különféle nyelveket és szokásokat, különböző tanulságos dologokat és fegyvereket hoznak magokkal, melyek mind diszesítik és dicsőítik a királyi udvart, s visszariasztják a külföldiek követelő föllépését. Az egynyelvű s egyszokásu ország gyarló és mulékony. Azért, fiam, meghagyom neked, jóindulattal ápolj és tisztességesen bánjál velők, hogy nálad örömelebb lakjanak, mint másutt. Mert ha te azt el akarnád rontani, mit én építettem, vagy szétszórni, mit én gyűjtöttem, országod kétségtelentül tetemes kárt fogna vallani."

Voltak, kik sz. Istvánt külföldies szellemről vádolják, mivel tanácslá fiának, hogy a bevándorló idegenek iránt előzékenységgel viseltessék. Emlékezem az időre, mondja Szalay László, mikor az éretlenség István e szavaiban nemzetárulást látott. Pedig csak azt jelentik, hogy a magyar faj nem különítheti el magát Európa többi népeitől; hogy a függetlenség nagy és dicső dolog, de az elszigetelt állás veszedelmes dolog a politikában; hogy a magyar nemzet Európának legnagyobb birodalmai, a nyugati és keleti császárság közé helyezve, csak azon esetre tarthatja meg önállóságát, ha több idegen elemeket gyűjt maga körül, melyeknek magva, központja ő leszen, s melyeknek segélyével hazáját előnyös idomu állammá kerekíti ki. Halljuk ez okból a követ. kezű VIII. fejezetet.

"Az őseket utánozni, s az elődök törvényeit követni, a királyság legfőbb diszei közé tartozik; mert

aki az ősök végzéseit megveti, az Isten törvényeit sem tartja meg.... Szentek legyenek előtted atyád végzései; minden tétova nélkül kövesd szokásaimat, melyeket a királyi méltósággal egyezőknek tapasztalhatsz. Nehéz lenne országolnod ily természettü birodalomban, hacsak az előtted uralkodó királyok szokásait nem követnéd. Vajjon mely görög kormányozná a latinokat görög módon, s melyik latin görögöket latin szokás szerint? Kövesd tehát őseid szokásait, hogy honosaid közt kitűnőnek tartassál s idegenek előtt dicséretre légy érdemes.

Kilenczedik szabályul a buzgó imádkozást ajánlja a sz. király fiának: az imádságot, mely a bűntől megtisztít, mely Salamon királyként bölcseséget érdemel az égből; a bűnös gondolattól, főnhéjazástól és gonosz vágyaktól megóv. „Imádkozzál azért is, fiam, hogy Isten a henyéséget és bárgyúságot tőled eltűzze, és az erények koronáját juttassa neked, miáltal látható és láthatatlan ellenségeidet meggyőződ, hogy biztos és ment légy betűtéseiktől, s így magad és alattvalóid életetöket békével végezhesétek.”

Végezetül az *erények* különféle neveire buzdítanak ismételve az intelmek; névszerint a kegyességre és irgalomra. „A gonoszlelkü és kegyetlenséggel fertőzött király hiába nevezi magát királynak, csak zsarnoknak nevezendő. Azért tehát, szerelmes fiam, szívem gyönyörűsége, jövő nemzedék reménye, kívánom, parancsolom, hogy mindenek iránt kegyességgel viseltessél, necsak rokonaid, fejedelmek és vezérek, necsak szomszédjaid és alattvalóid, hanem az idegenek iránt is, kik hozzánk jönnek; légy kö-

nyörtöltes mindazok iránt, kik erőszakot szenvednek; ... türelmes nemcsak a hatalmasok, hanem az ügyefogyottak iránt is; légy végre erős, nehogy a jó szerencse elkapasson, s a balsors leverjen, légy továbbá alázatos, hogy az Isten fölmagasztaljon, ... szerény, ... szelid és mérsékelt; ... mert ezen ére- nyekből készül a király koronája.

Mélyen megilletődve állunk az atyai szeretet ezen fénylő emlékoszlópa előtt annál inkább, mert az isteni gondviselés nem engedte, hogy a sz. királynak gonddal és szeretettel ápolt tervei valósuljanak.

Kedves fiát, „a jövőendő magzat reménységét“ összeadta ugyan Creszimér horvát király leányával, de unokák nem örvendeztették meg a biztató jövőn révedező szemeit. Már a nap is meg volt határozva, melyen a királyi hatalmat „szíve édes gyönyörűségére“ áttegye, s az ország rendei egybehíva, hogy neki meghódoljanak: el is jöttek, de temetésre. A korona örököse, hat nappal előbb, hogysem örökébe léphetett volna, 1031. szeptember 2-án kimult e világból, s a székesfehérvári sirboltba tétetett nyugalomra.

X.

Sz. István aggodalmai utódai miatt. — Az Árpádfiak. — Urseoli Péter és pártja. — Gizela királyné. — Vazul megnyomoríttatik; Szár László fiai menekülnek. — A leáldozó nap. — A palotások összeesküvése. — A király halála, eltakaríttatása. — Sz. István erényei dicsérete. — Teste ünnepélyes fölvétele. — Jobb keze.

Sz. Imre herczeg halála zsibbasztólag hatott a huzamos betegségek folytán testben, lélekben fáradt királyra. Agg életének a gondolat adott üdítő tápot, tetterőt, hogy fiát, az egyetlent, kit az Ég vigaszként látszott számára meghagyni, uralkodni látja a trónon; mint fogja őt tapasztalás érlelte tanácsaival istápolni, mint fogja a nemzet uralni, az atyát is kegyelendő magzatában: ki meri kétségbe vonni, hogy a szent király atyai szívét hasonló érzetek melengeték? És most nemcsak kénytelen volt még inkább megfogyatkozott ereje érzetében tovább országotlani, hanem égető aggály szállta meg lelkét, borítá el agyát az iránt: ki fogja gondját viselni a keresztény egyház csemete-ültetvényének; lesz-e férfiú, aki biztos kezekkel ragadja meg a nehéz kormányzatu magyarok gyepöljét, föntartván és kifejtven a monarchiát; ki lesz utóda?

Árpád nemzetségének férfisarjadéka kivüle négy volt még életben: Vazul, Endre, Béla és Levente; mind a négyen unokatestvérei a királynak, mert atyáik Mihály (a Vazulé) és Szár vagy is Kopasz László (a három utóbbié) Gejza herczégnek valának öccseiei. De Vazul féktelen és eszelősséggel határos kicsapongásai miatt Nyitrán, a zobori kolostorba volt vezeklés és javulás végett elzárva; Szár László fiai pedig, noha értelmes és a nemzet előtt kedves férfiak valának, noha az új rendnek, kivált Bélában szilárd támaszait lehetett remélni: a keresztény hit megőrzésére nem látszottak annyi biztosítékot nyújtani, mennyit az apostoli király bennök föltalálni óhajtott.

Tépelődéseiben, habozásaiban, kit válasszon ezek közül utódjává, mult az idő; s amely mértékben nőtt az aggály, annyiban apadt a képesség az előbb oly fáradhatlan buzgalommal viselt királyi kötelességek teljesítésére; az egyre súlyosbodó nyavalya pedig segített mind nehezebbé tenni az elhatározást és kényesebbé a helyzetet.

A magyar királyi udvarban tartózkodott akkor *Péter*, Urseoli Otto, velencei dogenak és sz. István nővérének fia, ki, úgy látszik, mindjárt akkor, midőn atyja az ellene kitört forradalom elől Konstantinápolyba meneküle, keresett menhelyet nagybátyjánál, a magyarok királyánál, hol a királyi had vezérévé neveztetett ki.

Az idegen származásu urak a királyi udvarban, és számuk, főleg ha a papokat is közéjük foglaljuk,

nem csekély lehetett, ez idegent, az Árpádházzal mégis anyai oldalon rokont, óhajták királyukká. Nem mondjuk, hogy pusztán személyes érdek vezette választásukban, ők oszthatták, talán táplálták a szent király aggályait a kereszténység- és monarchiára nézve; de bizonyára azt is a mérlegbe vetették, hogy befolyásukat Péter alatt inkább látják biztosítva, mint az Árpádfiaknál, kikre a mindinkább erősödő nemzeti párt számított, úgy tetszik. Gizela királyné állt e párt élén, avagy talán csak mutatoul helyezték élére. A történet-írás sz. István végéveiről vajmi homályos, s Gizela királynét, sz. István eddigi buzgó és hű életpárját igen sötét színben tünteti föl.

Lehet, hogy szent Imre halála, férje aggasztó nyavalyája s ennek folytán az elhagyottság és árvaság érzete tette őt fásulttá; tudhatta, vagy legalább gondolhatta, hogy a magyarok nem szívelik, s férje halálának esetére elleneit láthatta bennök. Lelkére nehezedhetett a tépelődés s azt elkeserithette, elhomályosithatta. Gizela Pétertől több hajlékonyságot, engedelmességet várhatott maga iránt, mint a magyar hercegektől; férje halála esetére biztosabb gyámolát tekinthette benne; mint az Árpádfiakban, kikkel, úgy tetszik, meg hasonlásban élt. Ennélfogva őt, ki buzgó kereszténynek is mutatkozott, óhajthatta és ajánlhatta férjének, hogy utódjául kijelölje.

Sz. István mindazáltal nem látszott hajolni Gizela unszolására. Hanem midőn halálát közeledni érzé, utódja kijelölését továbbra nem vélvén halaszthatónak, még is csak Vazulra esett választása. A klas-

tromi élet, a jámbor szerzetesekkel való társalgás, a hosszas vezeklés, úgy gondolá, kigyógyíthatta már őt kicsapongó hajlamaiból. — Egyik udvari emberét küldé tehát érette Nyitrára, hogy kísérje őt hozzá.

Ami azután történt, azt a krónikásszáraz szavaival ismételni is szörnyű: „Mit Gizela királyné meghallván s pártosaival tanácsot tartván, elküldi udvari emberét Seböst, hogy a király követét megelőzve Vazul szemeit vájja ki, füleit olvasztott ólommal öntse be, s aztán fusson Csehországba. Kit is aztán amint a király követe eléje vezetett, keservesen sira a király a megtörtént eseten.”

Sirni igen; de nyomorult rokonának megcsonttatását megtorolandó, a többi, még épségben maradt herceget hasonló sorstól megóvandó, már nem érzett magában erőt a testi-lelki gyötrelmek által ágyához szegzett király. Javasolni tudta csak András-, Béla- és Leventének, pusztán kérni birta őket: fussanak, mely őket fenyegeti, a veszély elől. A testvérek Csehországba vonultak, hol Udalrik herczegnél a bujdosó lengyel királyt, Miczislávot találván, országába kísérték. Béla hív segéde volt Miczislávnak hadviselésében, s Richeza leányát hitvestül nyéré tőle, midőn az ellenséges pomeraniak vezérét párbajban megölte; Endre és Levente a lengyel földről Oroszországba Jaroszlávhoz vették magokat, hol — mert anyjok orosz vala, szintén számot tarthattak oltalomra.

Az ármányforralók a gonosz szándék makacságával folytatták azután agyarkodásaikat, hogy az

agg fejedelem szívét elfordítsák a nemzet nagyjaitól, kikről Imre fiának mondá: tiszteld őket mint atyáidat, szeresd őket mint testvéreidet.

Vazul megnyomoritva, a többi herczegek eltávolítva lévén, Péter és külföldi pártolói uraivá lettek a helyzetnek; az ő suttogások volt döntő a királyi udvarban, melyet a hű magyaroknak elég okuk volt kerülni, mióta sz. István már elhaló árnyékává lett az előbb oly erélyes királynak. Az egyetlen vigasztalás onnan jött számára, honnan a hit, melynek terjesztése által népét az ellene tornyosuló veszélyektől megváltá.

Semmi sem tanusítja inkább Magyarország elmúlt nagyságát, a ragyogó világot, mely vele járt, azon körülménynél, hogy a külföld még akkor is óvakodott az ország ügyeibe elegyedni, midőn a nagy király, mint eleven halott feküdt palotájában, s termének küszöbén a cselvetés ólálkodott, a gonoszság tiltott tört.

A nap már leáldozott, de a vörhenyes esti fény táplálja még hosszasan a kétes világosságot, és rézfénnyel zománcozza, színarany helyett, a láthatár szegélyét.

A ki szelet vet, vihart arat. A fegyver, melyet a szenvedély forgat, néha mélyebbre hat, mint mennyire szándékolja a kéz. Ezt tapasztalni volt alkalma Gizelának is. Péter már nem győzte bevárni az időt, mely István halálával őt Magyarország trónjára fogja emelni. A királyi testőrsereg parancsnóka lévén, ezen a király oltalmára rendelt dandárt, melybe

kétség kívül számos külföldit sorozott, szemelte ki gonosz tervei elérésére. Az előkelő palotások közül négy összeesküdött sz. István élete kioltására. Este, midőn a király maga volt termében, s betegágya mellett még nem égett mécs, a terembe sompolyga a ozinkosok egyike, palástja alá meztelen kardot rejtve, melylyel gyilkos czélzatát végrehajtsa. De a gondviselés nem engedé ily gonoszul elveszni az érdemteljes királyt. Rémület zsibbasztotta meg a gyilkos kezét, s az öltönye alá dugott aczél csörömpölve a földre hullott. A zajra fölébredt a szunnyadó; szelid szavaira térdre borul a gonosz, átkulcsolja a szent lábait, szándékát és társait bevallja és kegyelemért rimánkodik.

Sz. István megkegyelmezett neki, de szenvedéseinek pohara megtelt csordultig. Épen Nagy-Boldogasszony napja volt, az istenanya mennybevitelének ünnepe. E drága napon kívánt ő meghalni. Az ország főpapsága, az udvar nagyjai és főurak a nagy haldokló köré sereglének. Sz. István ott feküdt ágyában a terem közepén, jobbról az egyház szolgálai a haldoklók szentségeit szolgáltatják ki, és csendesen imádkozzák zsolosmáikat; balról a magyar urak busan lecsüggesztett hallgatag fővel állnak. Közvetlen a királyi ágy mellett egy emelvényen nyugosznak a királyi jelvények, a korona, az alma; az apostoli keresztet az ágy lábánál tartja a fehérvári prépost. Péter a háttérben tüzi terveit; német barátjai nem igen arczatlankodnak a közgyász helyén, de a királyné ott térdel sz. férje ágyánál, a fájdalom elfojtá bánatos szive hangját, két kezével szorongatja a hal-

dokló fagyos kezét, ajkaival csókolja³, könyeivel áztatja.

Mély csend van; a keskeny ablakok függönyei bágyadtan szűrnek át az augusztusi nap verőfényét. A szent a halállal vívódik; szelleme széttépi a test nyűgét, megvándorló porhüvelyétől; azon stadium lép be, midőn a kibontakozó lélek fényesebben lát. Szemei kinyílnak... fölemelkedik... áldásra terjeszti kezeit... ajkairól e sóhaj lebben: „Egek királyné-aszszonya! Vedd anyai szent oltalmad alá az egyházat, e hazát, kedves népemet!” Szólt és megszűnt magasztos keble lihegni 1038. aug. 15.

Temetésére Székes-Fehérvárra számos nép gyűlt össze az ország minden vidékéről, s minthogy a boldogságos Szűz tiszteletére emelt királyi székes-egyház, melyet az apostoli király temetkezési helyétől kijelölt, még nem volt fölszentelve, előbb a templomszentelést végezték a jelenlevő főpapok. Azután a meghűlt tetemeket a templom közepén fölállított, fehér márványból készült, arany koronával diszitett koporsóba helyezték és a roppant néptömeg kesergő végtisztelkedése közben eltakarították.

Midőn az 1081-ki februariusban tartott zsinaton VII. Gergely pápa sz. Istvánt a szentek sorába ig-tatá és testének föl vételét elrendelé, ezzel egyszersmind a magyar nemzet közérzületét szentelte meg! A hálás nemzet dicső fejedelmét még életében szentként tisztelte; tetteiben az isteni kegyelem működését tapasztalván, azokat a szentség és csodaszertőség titokszerti hitével koszoruzta föl. Már születését angyal által jelenteti meg, csodalátással vigasztalván

töprekedő atyját Gejza herceget. Gyönyörű tekintetű ifju jövendőli meg neki, — mond a legenda, — hogy fia származandik tőle, ki az Ur isteni gondviselése végzéséből népét a keresztény hitre térítendi, egyike lesz az Ur választotta királyoknak, ki a földi élet koronáját az örök életével cseréli föl. — Ugyancsak angyal által tudatja Isten Sylvester pápával is a magyar követség megérkeztét és megparancsolja neki, hogy kívánságát teljesítse.

Angyali követek jelennek meg Konrád hadnagyainál, hogy az országnak a kívánt békét megszerezzék. És a számos csoda, melyekkel Isten életében kiténtetése választottját, halála után bizonyosságot tőn szentségéről!

És valóban: az apostoli buzgalom a kereszténység terjesztése körül; a kegyes bőkezűség püspökségek, monostorok és templomok alapításában s építésében; a népe s országa elrendezése körül tanusított bölcsesség; a korán felülemelkedett nemes emberi érzés, melylyel a rabszolgák százezreit felszabadítja, az ország összes polgárainak szabadságot, rendet s alkotmányt szerzett; az irgalmasság, melynél fogva „a szegények segélésére naponként kifogyhatatlanul költséget rendele, éjjelenként Krisztus hivei lábainak mosogatásában és alamizsnáinak a szegények keblébe rejtegetésében szokik vala serényen és vidoran virasztani;” Istenbe helyezett tántorithatlan bizalma, odaadó áhitata, szent szeretete, igazságossága, istenfélelme, gyermekei nevelése körül kifejtett gondossága s alázatossága: vajjon nem oly erények-e, melyek a szentet kétségtelenül jellemzik?

Végre elérkezett a nagy nap, melyet sz. László király, — mert e dicső viselte akkor sz. István koronáját — az ország egyházi és világi nagyjai gyűlésén kijelölt, és melyre készülétképen háromnap böjtöt rendelt. 1083. évi augusztus 20. napján ismét egybegyűlve látta a fehérvári székes-egyház a magyar haza színét — javát, a roppant néptömeget befogadni azonban képes nem volt. Már három nap óta erőlködnek vala a koporsó födelét elhárítani, de minden fáradozásuk hasztalan. Ekkor szabadon bocsátatá sz. László, Charitas, (a szeretet) nevű bakony-somlyói apácza azon kijelentésére: — hogy addig, mig sz. István királyi vére egymással ellenséges viszárvonásban él, a sz. király teste nem emelhető fel, s nem jöhet felszínre — börtönéből Salamont. — Mire a nagy követ, mintha sulya sem volna, mint a pelyhet emelék tova. És paradicsomi illat terjede szét az egész templomban, és a vakok látnak, a süketek hallanak, a sánták járnak, a bénák megegyesülnek, a bélpoklosok megtisztulnak vala.

A sz. test fölvetetvén, sz. István jobb keze, hamvai közt épségben találtatott. A kéz el nem porlott, mely annyi jót és irgalmasságot cselekedett, mely annyi életerőt öntött művébe, s melylyel a haldokló áldást mondott az országra?! Sz. László e sz. kéz őrizetére a róla nevezett sz. jobi monostort alapította. Utóbb Dalmátországból, hova IV. Béla által a tatár járáskor vitetett, visszakerülvén, jelenleg is, mint tudjuk, Budán őriztetik, mint legrégibb és legdrágább ereklyéje a magyar kereszténységnek.

Ugyanezen évben, a szent király korán elhunyt szent fiának, Imre herczegnek valamint a kereszténység terjesztésében buzgó apostol s terítő társainak sz. András, sz. Benedek és sz. Gellért vértanuk teste is ünnepélyesen fölvetettek. A nemzet így méltón örök időkre megszentelvén s ünnepelvén azok emlékét, kik keresztény polgárosodását megalkották.

TARTALOM.

Lap

- I. Sz. István születése. — A magyar nemzet válságos helyzete. — A kereszténység kezdete Magyarországon. — Wolfgang. — Piligrin. — Sz. Adalbert. — Sz. István fölveszi a keresztiséget; atyja kormánytársává lesz; Gizelát feleségül veszi. — A beköltözött idegenek. — Gejza halála; jellemzése. 5
- II. Sz. István fejedelem. — Kitekintés a szomszéd-országokra. — A nemzet apostola. — A kereszténység terjesztése másutt és nálunk. — A hadi foglyok és föl szabadittatásuk. — A visszahatás sz. István ezen intézkedése ellen. — Koppány lázadása. — A bényi táborban. — A győzelem. — A térítés további folyamata. — Sz. Zoerard és Benedek. — Egyházak épülnek; püspökségek alapítatnak. — Astrik, az első esztergomi érsek. — Magyarország Scylla és Charybdis közt. — A követség Rómába. — II. Sylvester. — A pápai bulla 25
- III. Az új szövetség a király és nemzet közt. — Sz. István törvénykönyve. — A törzs-szerkezet. — Az államjavak kérdéséhez. — A törzsi és központi hatalom. — Sz. István nem hűbéri jellemű királyságot alkot; megtöri a törzsfák hatalmát és a fölségi jogokat magára ruhazza, de nem alkotmányos korlátok nélkül. — A rendi szerkezet: urak, vitézek. — Várszerkezet: várjobbágyok,

- várnép, szabad parasztok. A polgárság. — Szolgaosztály. — Hadbéresek és zsoldosok a királyi sereg alkatrészei. — A nemzeti sereg. — Az új alkotmány jellemzése 38
- IV. A nemzeti visszahatás. — Erdély régiebb viszonyai. — A székelység viszontagsága és ősi szerkezete. — A kereszténység Erdélyben. — A magyar föld sajátlagos közjogi viszonyai. — Gyula lázadása leveretik, mire Erdély szorosabb viszonyba lép az anyaországhoz. A vajdai méltóság. — Sz. István Keánt és a besenyőket is megveri. — A bolgár birtok az Altiszánál. — Achtum vagy Ótom hűtlensége. — II. Vazul görög császár. — Csanád legyőzi Ótomot 55
- V. A sz. István alatt tartott országgyűlések. — A törvényhozó és végrehajtó hatalom. — A nádorispány, udvarispány, tárnokmester, s egyéb udvari méltóságok. — Vidékkormányzat. — Uri hatóság. — Az első magyar törvénykönyv és fölosztása. — Az egyházat érdeklő rendeletek. — A világi ügyekbe vágó törvények: a szolgaságot, birtokot, házasságot érintők. — Büntények és büntetésök . . . 77
- VI. A nemzet jövőjének záloga. — Sz. István összeköttetései. — A kereszténység ápolására alapított zárdák. — A székesfehérvári basilika. — A csanádi püspökség. — Gizela segédkezése. — Sz. István alapítványai külföldön. — Nevének híre szétterjed Európában és sok látogatót édesget Esztergamba; a szent földre utazók is erre veszik utjokat. — Udvara menhelye az üldözötteknek, de a kalandorokat elutasítja. — Gunther remete. — A csanádi iskola 87
- VII. A műveltség ősi állapota. — A magyar nyelv, írás, költészet s a műveltség egyéb nyomai. — Az európai műveltség magvai. — Földmívelés. — Ipar. — Kereskedés. — Tanügy. — Szabad művészetek.

- Középtanodáink. — A veszprémi egyetem. —
 Könyvek és könyvtárak. — A tanultság. — Latin
 és nemzeti irodalom 104
- VIII. A béke áldásai. — Sz. István viszonya a csehek,
 lengyelek-, oroszok-, görögök-, horvátok-, velen-
 czeiek- és németekhez. — II. Konrád új politiká-
 ja. — A strassburgi püspök küldetése Konstanti-
 nápolyba. — A magyar-német háború okai. — Az
 ellenségeskedést a bajorok kezdik. — A németek
 a csehekkel szövetekeznek; ezek elfoglalják Mor-
 vaországot, de II. Konrád kudarcot vall. — A
 béke előbb a csehekkel, aztán a németekkel meg-
 kötöttetik. — Egy későbbi író sz. István egyéb há-
 borúiról 117
- IX. Sz. Imre legendája. — A pannonhalmi jelenet. — A
 herczeg jellemzése. — Sz. Gellért életrajza. —
 Jellemvonások, korrajzok. — Sz. István intelmei. —
 Az ítészet e mű fölött. — Kivonatok belőle: a
 hitről, egyházzal, püspökökről az urakról, igazság-
 szolgáltatásról, idegenekről. — Sz. István hazafi-
 ságának védelme. — Az Intelmek három utolsó
 fejezete. — Sz. Imre herczeg halála 126
- X. Sz. István aggodalmi utódai miatt. — Az Árpád-
 fiak. — Urseoli Péter és pártja. — Gizela király-
 né. — Vazul megnyomorittatik; Szár László fiai
 menekülnek. — A leáldozó nap. — A palotások
 összeesküvése. — A király halála, eltakarítása.
 — Sz. István erényei dicsérete. — Teste ünnepé-
 lyes fölvétele. — Jobb keze 127
- Sajtóhibák:** 5. l. 4. s. a. dicssugara h. o. dicssugaras. — 13. l.
 6. s. állat h. o. által. 14. l. ut. s. utar h. o. utra. — 43. l. 5. s.
 törzsfák h. o. törzsfők. — 44. l. 6. s. a. leghitesebb h. o. leghi-
 telesebb. — 56. l. 5. s. számára h. o. számokra. — 60. l. 12. s. volna
 h. o. vga. — 62. l. 4. s. a. Theophylactus. — 63. l. 8. s. a. „miatt“
 kimaad. — 66. l. 14. s. a. félthette h. o. félhette. — 77. l. u. s.
 „szemei“ után „előtt“ teendő. — 79. l. 13. s. a. válthasson h. o. vált
 hassa. — 188. l. 4. s. a. Crescimir h. o. Crescimirnek. — 132. l.
 8. s. a. Rajzolta h. o. Rajzolja.

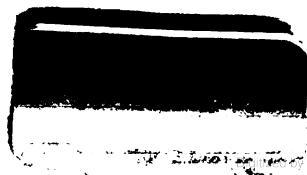
25/7/85

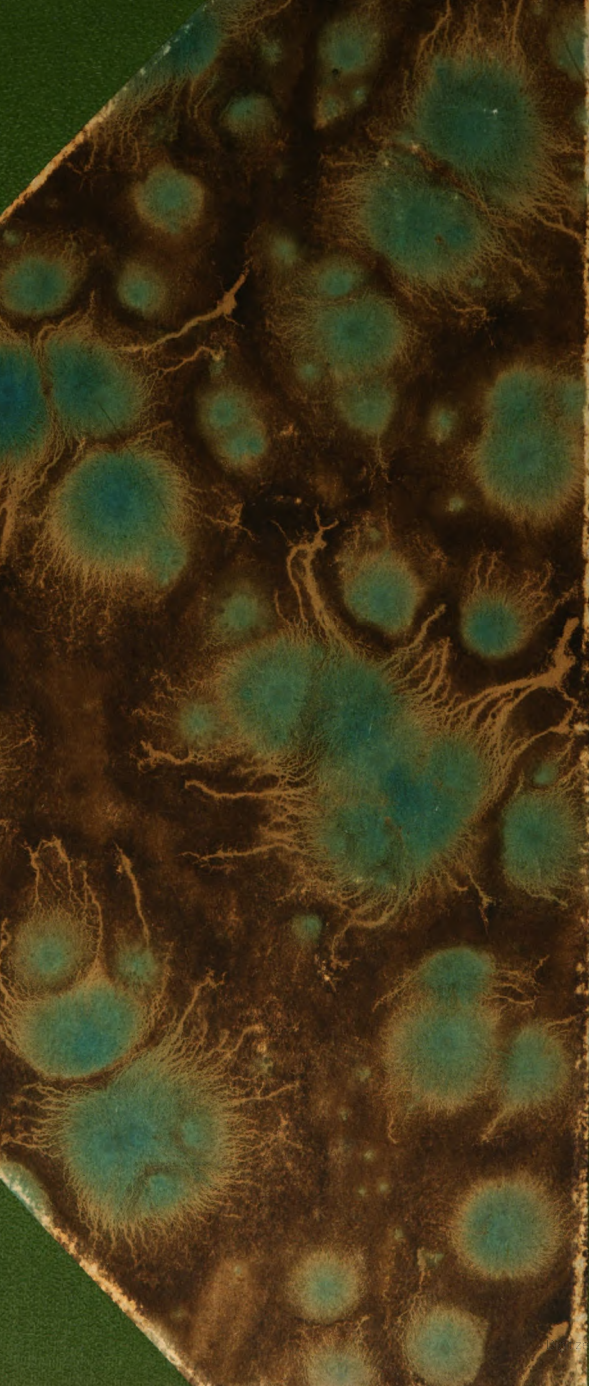
(3)

(2)

17:13

YB 57

Univ. of Chicago